

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ECKHART FERENC

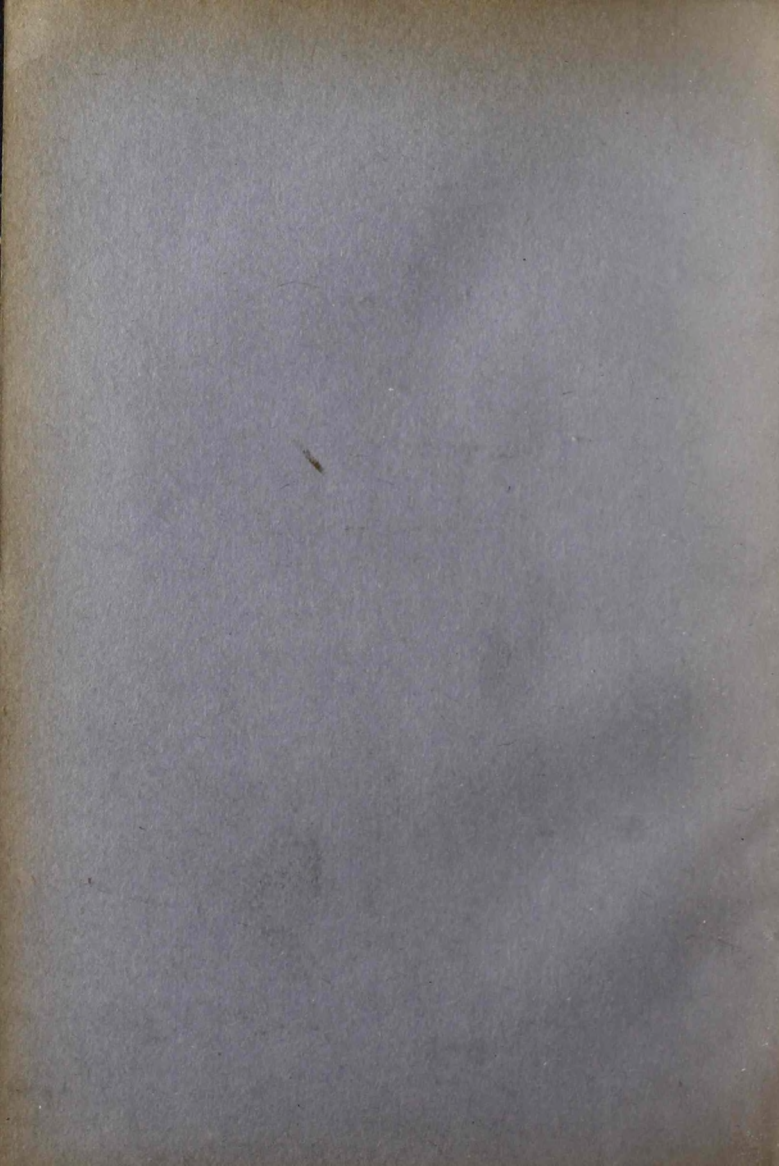
BEVEZETÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELEMBE

*MTA
ferenc*

DANUBIA KIADÁSA

566926

Encycl. O. 120/6.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

6

BEVEZETÉS
A MAGYAR
TÖRTÉNELEMBE

IRTA

D. ECKHART FERENC

PÉCS

BUDAPEST

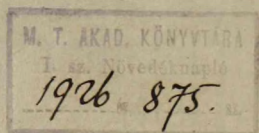
A DANUBIA KIADÁSA

1924

MTA
KIK

129038

TARTALOM.

	Lap
1. A törzsszervezet kora — — — — —	1
2. A patrimonialis királyság — — — — —	7
3. A rendiség kifejlődése — — — — —	18
4. A rendi Magyarország — — — — —	23
5. A nemzet egységéért és az állami önállóságért folytatott küzdelmek — — — — —	43
6. A királyi hatalom túlsúlyának kora — — — — —	66
7. A reformkor — — — — —	90
8. A forradalom és következményei — — — — —	116
9. A dualizmus kora — — — — —	136
Irodalom — — — — —	160

1. A törzsszervezet kora.

Milyen népek laktak Magyarország területén a honfoglalást közvetlenül megelőző időben, a 9. század második felében? Erre a kérdésre csak nagyon hiányos feleletet tudunk adni. A népvándorlás hullámai a római kultúra utolsó nyomait is megsemmisítették ezen a földön. Sem a húnok, sem a germánok nyomukba tóduló törzsei nem bírtak hosszabb életű államot alapítani a Duna-Tisza mentén. Oly gyorsan tüntek el ezen népek, amely hirtelen megjelentek. Az utolsót, mely itt megtelepedett, az avarokat, Nagy Károly seperte el, ki uralmát a Dunántúl jórészeére is kiterjeszté. Mikor halála után alkotása, a frank birodalom felbomlott, a keleti nyúlvány is lehullott róla a növekedő szláv tengerbe, mely a század folyamán alig észrevehetően szivárgott nyugat felé és öntötte el Középeurópát egyre növekedő hullámaival. Morvaország területén sikerült a szlávoknak először államot alkotni. Szvatopluk nagy morva birodalma, melyben szláv liturgiájú egyház volt már kialakulóban, az Érchegységtől a Drávaig terjedt. Délen a horvátok országa volt szomszédja. A nagy magyar Alföldön is föl egészen Munkácsig bolgár-szláv telepek voltak elszórva minden állami összefüggés nélkül földvárak (grad) körül csoportosulva. Sok földrajzi elnevezés Erdélyben is sejtet szláv lakosságot. Hatalmas

szláv birodalom kialakulása fenyegette Nagy Károly örökségének részét, a keleti frank birodalmat, mikor Arnulf császár a magyarok szövetségében elpusztította Nagy-Morvaországot. Az eddig ismeretlen vad lovas nép gazdag zsákmánnyal megérkezve tért vissza Dnyeszter melléki otthonába. (892.)

A magyarok első politikai tettének jelentőségéről a nagy cseh történétíró, Palacky, így nyilatkozik: „A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon egyike azon eseményeknek, melyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történetében, a legnagyobb szerencsétlenség, mely a szlávországot az évezredek folyamán érte... Miként nyugaton római befolyás alatt a frank monarchia nagyra nőtt, úgy keletkezhetett volna keleten Konstantinápoly hegemoniája alatt hasonló szláv birodalom és Kelet-Európának ezer év óta egészen más lenne a befolyása, mint amely így jutott neki osztályrészül. Azonban azon körülmény folytán, hogy a magyarok ezen kialakulóban levő szervezet szívébe hatoltak és azt szétzúzták, ezek a kilátások mindenkorra megsemmisültek. A nagy törzsnek még alig összefüggő tagjai újra elkülönültek és csakhamar megint elidegenedtek egymástól, mivel hatalmas idegen anyag választá el őket térben is...”

* * *

A magyarok eredetéről a történeti források nem adnak kielégítő felvilágosítást. Az összehasonlító nyelvtudomány azonban minden kétséget kizáró módon bebizonyította, hogy a magyar nép finn-ugor és

török törzsek keveredéséből jött létre. A régibb, a finn-ugor népelem, mely a műveltség legalacsonyabb fokán állott, török-óbolgár befolyás alá került. Míg a magyar szókincs legősibb elemei, így a vadászatra és a halászátra vonatkozók finn-ugor eredetűek, addig az állattenyésztés és földművelés fogalmait jelölők a török nyelvből valók. A 9. században a keveredés eredményeképp már egységes népként jelenik meg a magyar, mely származására nézve jobbára ugor, de műveltségében török.

Évszázados vándorlásokban vonult a nomád nép Kaukázus vidéki őshazájából Dél-Oroszország gazdag legelőin nyugat felé, merre a nyomukban kelő rokon népek szorították őket. Mint minden nomád nép törzsekre oszlott, melyek főnökei, a hadnagyok, csak hadi vállalkozásaikra választottak maguk közül vezetőt. A besenyőknek, egy náluk erősebb népnek támadása Don melléki hazájukban két részre szakította őket. A kisebbik kelet felé szorult, hol utódaikat a pusztai népek sokaságát elnyelő tatárözönlés előestéjén még megtalálta egy magyarországi domokosbarát. A nagyobbik, összesen hét törzs magával ragadva a török nyelvű kabarok három törzsét Etelközön, a mai Moldva és Beszarábia területén — állapodott meg.

Itt, hogy sikerebben védekezhessenek hasonló támadások ellen és hogy gazdagabb zsákmánnyal folytathassák rablóhadjárataikat, melyekkel a szomszédokat, mint a többi rokon lovas nép, meg-meg látogatták, örökös fejedelmet választottak, a legnépe-

sebb és legerősebb törzs fejének, Álmosnak a fiát, Árpádot. Az új fejedelem „Magyar” törzse adta az egész népnek nevét. A honfoglalás a mai hazában az új fejedelem tudatos politikai tette lehetett. Etelközi hazájuk elhagyására a túlerőben levő szövetséges besenyők és bolgárok váratlan támadása kényszerítette a magyarokat, kik hogy jobban kivédhessenek hasonló megrohanásokat, a morva hadjáratban megismert mai hazánkba vonultak 896-ban a vereckei hágón és talán kisebb részben a besenyőktől a havasoknak szorítva Erdély szorosain át. Miként rokonaik és elődeik, a húnok, először a Tisza mentén telepedtek le és onnan kezdték meg hadjárataikat nyugat és délnyugat felé. Néhány év múlva a dunántúli dombos vidékre vonultak legerősebb törzseik, mivel azt megélhetésük és védelmük szempontjából is állandó lakhelyül alkalmasabbnak tartották.

Ne gondoljuk, hogy a hódítók az egész országot benépesítették! A telepedés területe körülbelül megegyezett azzal, melyre a trianoni béke ezer év múlva kényszerítette Csonka-Magyarországot, kivéve dél felé, hol a Tisza-Maros-Duna szögét és a Dráva déli partját is megülték a honfoglalók. De ezen határokon belül is voltak nagykiterjedésű néptelen területek, mivel az egyes törzsek között viszálykodás elkerülése végett több napi járőföldre lakatlan, többnyire erdős-mocsaras övet hagytak. A törzsek magva, a hadnagyok nemzetsége egy-egy folyó torkolata körül annak két partján telepedett le az egész folyóvölgy, a természetes hadi út őrizetére és gyűrűként vették

őket körül a többi nemzetségek. A fejedelem törzse a megszállt terület közepét, a Közép-Duna két partját vette birtokába. A többi törzsek letelepedésénél köröskörül katonai szempontok, egy-egy fontos hadi út őrizete volt a döntő. A Tiszántúl és Erdély hatalmas részei néptelenek maradtak, mivel mindig tartottak a keleti szomszédok újabb támadásától. A magyarok télen síkon a folyóvizek és mocsarak mellett tanyáztak, mikor aztán tavasszal az áradás megindult, barmaikkal a dombos vidékre húzódtak s ott éltek a hideg idő beálltáig. Eszerint minden nemzetiségnek kettős szállása volt.

A nemzetségek tagjai közösen birtokoltak egy-egy nagy kiterjedésű földet, a rajta talált szláv alattvalók és a magukkal hozott szolgák nekik dolgoztak. Az itt lakó különösebb küzdelem nélkül leigázott szláv elemek egy-két század alatt beolvadtak a magyarságba. Ezen a réven került a magyar nyelvbe igen sok szláv szó, melyek az állami és egyházi intézményekre, az ipari foglalkozásokra és a nagyobb műveltséggel járó sok fogalomra vonatkoznak, melyeket a honfoglalók új alattvalóiktól sajátítottak el.

A magyarok műveltsége, szokásai hasonlók voltak a többi nomád népekéihez. Bizonyára űzték a nőrablást, bár fő házassági formájuk a nővásárlás volt. (Eladó lány.) Az atyai hatalom korlátlan a család és a háznép felett. A családfő élet és halál ura, kinek jogában állott gyermekeit eladni vagy zálogba vetni. Vallásuk is olyan lehetett, mint a többi természeti

népeké. A kereskedést terménypénzzel bonyolították le: állatbőrökkel, prémekkel és tinóval.

A magyarok új hazájukban folytatták a régi életmódot. A törzsek itt is megtartották önkormányzatukat és megszünvén a besenyő veszély, külön hadjáratokban iparkodtak maguknak nyugaton és délen minél gazdagabb zsákmányt szerezni. A szomszédos keleti frank birodalomban és Itáliában is ép ez időben nem volt egységes politikai hatalom, mely a rabló száguldó lovas néppel szemben kellő erővel tudott volna fellépni. A bajorok, a szászok és a svábok törzsei csakhamar ép úgy megismerték a nyugati műveltségnek ezt az új ostorát, mintahogy Itáliában, Burgundiában és a bizánci birodalomban is nem szívesen látott gyakori vendégek lettek.

A rablóhadjáratok azonban okvetlenül aláásták a nemzetnek a honfoglalás idejében megalapozott politikai egységét. A törzseken belül is aligha lehetett a rablásokban meggazdagodott vitézekkel szemben a régi tekintélyt fentartani. Nagy vereségnek kellett bekövetkezni, mielőtt ennek veszélye nyilvánvaló lett. Mikor a német-római birodalom újjá alapítói, a szász Henrik Merseburgnál, majd még inkább fia I. Ottó császár Augsburgnál (955.) döntő csapást mértek a szervezetében már megingott hadi népre, ébredhetett a fejedelem és törzse annak tudatára, hogy nyugat felé az út el van zárva és hogy a nemzetnek vagy ezen a területen kell megalkotni országát vagy el kell pusztulnia. Kicsibe múltott, hogy a magyarokat nem érte el ugyanaz a sors, mely a húnokat és ava-

rokat és nem tüntek el nyom nélkül a történelem szinpadáról. Ottó császár azonban megelégedett azzal, hogy birodalmát mentesítette a becsapásoktól, az Ostmark felállításával kelet felől biztosította és újra az évszázados ellenség a szlávok felé fordította figyelmét. Ezt a szerencsés körülményt használta fel Árpád törzsének sarja, Géza a megrendült fejedelmi tekintély helyreállítására. Csak véres küzdelmek árán sikerült a törzsek önállóságához szokott főnökeinek hatalmát megtörni, a fegyelmezetlen törzsek fölött, melyekhez a rablások éveiben sok idegen elem, szlávok, bolgárok, besenyők csatlakoztak, az uralmat véglegesen megszerezni. Idegen, a törzsszervezetten kívül álló harcosok letelepedését is előmozdította. Politikai művét azzal koronázta meg és biztosította, hogy a legtekintélyesebb dinasztiával rokonni összekötésbe lépett és fiát összeházasította a bajor Gizellával. Ezzel az eseménnyel kezdődik a magyar nemzet kapcsolata a nyugati kultúrával, mely további fejlődésének irányát szabta meg.

2. A patrimonialis királyság.

A törzsekből nemzetet, a laza összefüggésből egységes politikai szervezetet Géza fia, István alkotott. A legfontosabb lépés ezen az úton a kereszténység felvétele volt, mivel az egyház szervezete mindenütt előmozdította az egységes politikai hatalom kifejlődését. A magyarok szláv alattvalói közt már azelőtt is sok keresztény lehetett, ezek azonban nem

téríthették meg uraikat, mert maguk is ingadoztak hitükben. Már Géza hívott be hitbuzgó térítőket a szomszédos püspökségeknek, különösen a passauinak területéről, kik termékeny talajra találtak itt az ige hirdetésében. Az igazi térítés és az egyház szervezése azonban fiának műve volt. Vannak Magyarországon a keleti kereszténységnek is régi nyomai. A déli törzsek kalandozásaikban ezzel ismerkedhettek meg, de István és atyja tudatosan nem Bizánc, hanem Róma felé fordult és előbbi fegyverrel is kiírtotta a Tisza-Maros szögében erősebb keleti kereszténységet. Ez rendkívüli fontos volt, mert ha Magyarország a keleti egyházhoz és műveltséghez csatlakozott volna, miként a bolgárok, nem kerülte volna el az elszlávosodást. Hogy a térítés jórészben hatalmi eszközökkel és nem a meggyőzés erejével történt, az az ellenállás is bizonyítja, mely a pogányság részéről teljes erővel tört ki István halála után. Ugy a térítés küzdelmében, mint a politikai hatalom megalapozásában Istvánt saját, a többenél erősebb törzsének tagjai mellett a neje kíséretében jött lovagok is hathatósan támogatták, kik a legyőzött törzsfők birtokaiból nagy adományokat kaptak és számos nagy magyar család őseivé lettek. Miután az egyházat 2 érsekség és 8 püspökség alapításával és Szent Benedek rendjének meghonosításával, mely intézmények mindegyikének bőven juttathatott birtokot a hatalmukat vesztett törzsfők vagyonából, biztosítottnak vélte, térítő és politikai munkájának záróköve gyanánt megkoronáztatta

magát, mint senkitől nem függő teljhatalmú uralkodó a pápától kapott koronával.

Az ő és két évszázadon át utódainak hatalma azon szervezeten épült fel, melynek alapját a nagy kiterjedésű királyi magánbirtokok alkották, melyek a 11.—12. században az ország területének jóval nagyobb részét foglalták el, mint az összes többi földbirtok. A király mérhetetlen magánbirtoka saját törzsének földjeiből, a fejedelmi hatalom kiépítése miatt fellázadt és legyőzött törzsek vagyonából és azon jobbára erdős területekből alakult ki, melyeket a honfoglalás alkalmából nem szállott meg senki, melyek azonban lassan kezdtek benépesedni. Ezen utóbbi területek lakosságának és a király nagy hatalma alatt védelmet kereső szabadoknak igazgatását István a frank grófok (comes) mintájára kinevezett, de szláv névvel ispánoknak hívott tisztviselőkre bízta, kik a szláv-bolgár eredetű földvárakban székelve egy-egy királyi „megye“ élén állottak. Az ispánok gyűjtötték össze a várnépek gazdasági munkájának gyümölcseit, szolgáltattak nekik igazságot és vezették őket a háborúba. Az ő zászlajuk alá gyülekezett azonban nemcsak a várnép, hanem azok a szabad magyarok is, kik a várbirtokok közt függetlenül éltek uradalmaikon, melyek részben a nemzetségek közös tulajdonai voltak még, részben egyesek magánbirtoka, amint azt a nagy király a magántulajdonról hozott rendelkezésével már lehetővé tette. A király régi nemzetiségi birtokainak népei, az udvarnokok az udvar első tisztviselőjének, a nádorispánnak

voltak alávetve és felettük az „udvar bírása” ítélkezett. Később, már a 11. század folyamán a lakosság szaporodásával szükségessé vált ezen birtokok és népek igazgatását is decentralizálni és a királyi magángazdaságok élére is ispánokat állítani. Szent István 45 vármegyét szervezett, míg a 12. század közepén már 72 volt. Az udvar legfőbb tisztviselői és az egyháznagyok alkották a király tanácsát, melyet ha akart, meghallgatott teljhatalmú intézkedései kibocsátása előtt.

A magántulajdon meghonosodásával Szent István idejében a gazdasági élet is lényeges változáson ment keresztül. A nomád állattenyésztés helyét mindinkább a földművelés foglalta el és Magyarország a nyugati összeköttetés révén kezdett belekapcsolódni az európai forgalomba. Ezt leginkább István pénzei juttatják kifejezésre, melyeket apósa bajor pénzeinek mintájára veretett. Jóságuk miatt igen kedveltek lettek a nemzetközi forgalomban úgy hogy az akkori Európa északi vidékein fel Gothlandig és a Farörszigetekig szívesen használták fizetési eszközyanánt.

*

* * *

A Szent István halálát (1038.) követő hosszú korszak mutatta meg, mily erőssé tette első királyunk államát bölcs politikai és gazdasági szervezetével. A 11. és 12. század ugyanis — Szent László és Kálmán egy jó emberöltőt kitevő uralmától eltekintve — állandó belső zavarok és a jobbra ezek okozta há-

borúk kora volt. A trónöröklésnek a keresztény egyháztól szentesített módja apáról-fiúra az elsőszülöttségi jog szerint jó ideig nem tudott gyökeret verni Árpád nemzetségében és a nemzeti köztudatban. Árpád családjának összes tagjai igényt emeltek az uralomban való részesedésre és különösen a király testvérei rendszeren nagy pártra támaszkodhattak a török népek szokásai szerint emelt igényeik érvényesítésében a király fia ellen. Az uralkodó kötelességének tartotta testvérének, sőt felüött fiának is átadni az ország egy részét. A „herceg” vagy ifjú király aztán udvarától ösztönözve nem elégedett meg ezzel, hanem magának és utódainak iparkodott fegyveres kézzel megszerezni a trónt. Ezen testvérküzdelemben mindegyik párt külföldi rokonságánál is keresett segítséget és a 11. század folyamán a német-római császárok, a 12.-ben pedig az új virágzásnak indult bizánci birodalom szívesen használta volna fel az alkalmat arra, hogy hatalmát a jól megszervezett, gazdagodó országra kiterjessze, uralkodóját hűbérsévé tegye. Az országnak mégis sikerült függetlenségét megóvnia és Árpád törzsének sarjai, ha idegen hadak élén harcoltak is a trón megszerzése érdekében, annak birtokában csak államuk érdekeit tartották szem előtt.

A harc mindjárt István halála után kitört, ki az Árpád-hercegeket az országból kiüzte, mert a keresztény egyházat féltette tőlük és egy távolabbi rokonát tette meg utódjául. Ez a hercegek ellen III. Henrik császárhoz fordult támogatásért, de uralmát

még sem tarthatta meg. A hercegek egyike, I. András, trónra jutván fia érdekében fivére, I. Béla ellen szintén a német római császár segítségét vette igénybe. A császárok több hadjáratot viseltek pártfogoltjaik érdekében, míg a pápával kitört hosszú elkeseredett küzdelem lehetetlenné tette nekik, hogy a keleti szomszédok dolgaival foglalkozzanak. Szerepüket a 12. század közepe táján Mánuel bizánci császár vette át, kinek udvarában több Árpád-házi herceg tartózkodott. Észak felé a kis orosz fejedelmek ellen is viseltek királyaink dinasztikus háborúkat. Mindez azonban korántsem merítette ki az ország erejét és azon bölcs politika folytán, melyet István nagy utódjai, Szent László, Kálmán, II. Géza és III. Béla követtek a védelemben és a telepítésben, nem gyengítette el a nemzetet. Nemhogy leszakadtak volna részek Szent István örökségéből, hanem a királyok hatalma egyre jobban terjeszkedett és a 12. század végén az ország határai már majdnem mindenütt elérték a természetszabta vonalat, a Kárpátok hatalmas koszorúját és a Duna-Száva folyását.

Az Árpádok legnagyobb műve bölcs telepítési politikájuk volt, mely szoros összeköttetésben állott az ország határain alkotott védelmi rendszerrel és a várszervezet fejlesztésével. A határvédelmi szervezet magyarázza meg, hogyan tudta a magyar hadi-nép a német-római császárok nehéz fegyverzetű seregeivel szemben megállni helyét. A honfoglaláskori telepedés határait hatalmas erdőségek vették körül. Ahol ilyenek nem voltak, mint nyugat felé, mocsá-

ras területek szolgáltatták a védelmet, melyet mesterséges akadályokkal, bevágásokkal, előntésekkel még járhatatlanabbakká tettek. A védelmi övön a „gyepün“ csak itt-ott voltak persze széles „kapúk“, melyeken járható út vezetett az ország belsejébe. A gyepün túl a gyepüelvén több napi járásra lakatlan terület volt, melyen a védelem szempontjából nem engedték meg a rendes letelepedést. A kapuk védelmére állandó „örök“ voltak rendelve, kik a leg-harciasabb népelemekből kerültek ki.

Különösen nyugat felé, hol a határ a legnyúltabb, volt szükség megbízható örökre. Így telepítették le királyaink ott a határ védelmére a 11. században a besenyőket, miután támadásaik a régi etelközi hazából a magyar védelmen megtörték s ők maguk a nyomukban kelő, erősebb kúnoktól szorongatva kénytelenek voltak Magyarországra bebocsátást kérni. Mellettük jászokat és székelyeket is találunk ott. A rokkonnépek kelet felől jövő támadásai az erdélyi székelyek ellenállásán tört meg. Mikor a védelem szükségé megszűnt és az ország lakosságának sűrűsödése a további telepedés céljaira újabb területek bevonását tette szükségessé, a gyepük övét kijebb tolták és a gyepüelvét bevonták a királyi várszervezetbe. Így történt ez nyugaton, miután már a császárság támadásaitól nem kellett tartani. A gyepü elvének egy részét itt a szomszédos Ostmark területéről jövő németek ülték meg. Így északon és északnyugaton, hol a szláv megtelepülés folyamata szemmel kísérhető és csak a 13. század derekán éri el az ország

természetes határait. A tót lakosság délnyugat felől Nyitra vidékéről húzódott kelet felé a lipthói és turóci fensíkokra anélkül azonban, hogy ott politikai szervezetre tudott volna jutni. Akárcsak alföldi fajrokonai a honfoglalás idejében. Megelégedtek azzal, hogy nemzeti tagozottságukat megtartva össze nem függő halász-vadász telepeket alkottak és a földművelésre alkalmas területeket meg sem szállták. A nyomukban jövő szabad magyarok hozták középük gazdasági és politikai kultúráját, ők népesítették be egy-egy királyi vár védelme alatt színmagyar lakossággal, földműves falvakkal az addig lakatlan területet. Idővel azonban ezek a hűbéres katonáskodó földművesek is eltótosodtak. Még a 14. században is folyt a tótok betelepítése a Felvidékre „soltészok” alatt, kik az erdőirtásra összegyűjtött telepések községe (lehota) felett királyi felhatalmazás alapján bizonyos bírói és közigazgatási fenhatóságot gyakoroltak.

A Kárpátok rengetegeinek irtására és bevonására a megművelés területébe szívesen vették uralkodóink a műveltség jóval magasabb fokán álló német rajokat igénybe, melyek ép ez időben lepték el az ősi megtelepedésüktől keletre eső területeket. A Szepességben és Felsőmagyarországon Szokolcától Kassáig szétszórt összes városaink az ő alapításuk. Egy másik nagy csoportjukat, mely Flandriából és a Mosel vidékéről jött, Erdély déli határának védelmére rendelték királyaink, rendkívüli kiváltságokkal ruházván fel őket, melyeket a „szászok” viszontagságos törté-

nelmünk egész folyamán át megtartottak. Ugyanekkor kezdett beszivárogni a Kárpátok havasain át az oláhok pásztornépe, mely szaporaságával néhány évszázad alatt előntötte Erdély egész hegyvidékét. Kenézeik alatt telepeik az erdőirtással és állattenyésztéssel gazdasági hasznot hajtottak.

A német bevándorlás következménye volt az erdélyi sóbányászat és a felvidéki ércbányaművelés fellendülése, mely királyainkat új bő jövedelmi forrásokhoz juttatta. De nemcsak a németek közvetítették hozzánk a nyugati kultúrát. Országszerte akadunk vallon telepekre, melyek lakói itt-ott még a 15. században is franciául beszéltek. Nagyvárad, Buda, Esztergom, Székesfehérvár és Zágráb falai között az Árpádkorban vallónok laktak, kiktől a városi kultúra és az ipari mesterségek nem egy fogalmát vettük át. A szőlőművelés fellendítése a Hegyalján valószínűleg az ő művük. Más irányban is gyakorolt ránk a francia műveltség hatást. III. Béla királyunk a bizánci udvarban a francia kultúra légkörében nőtt fel, úgy ő mint fiai házasságukkal a francia udvarban kerestek rokoni összeköttetést. Természetes, hogy a királynők kíséretében világi és egyházi férfiak jöttek az országba. A ciszterci és a premontrei rend meg-honosítása is erre a lapra tartozik és mikor a földbirtok értékének emelkedésével az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy bármily módon szerzett birtokjogaikat írásban, pecsétes oklevéllel bizonyítsák, a káptalanok, a „hiteles helyek” tagjai közül nem egy Párisban tanulta meg az oklevélkiállítás mesterségét.

Ez a sokféle idegen hatás csak a magyarság műveltségét emelte anélkül azonban, hogy nemzeti jellegét befolyásolta volna. A várszervezet körül tömörült magyarság e századokban ethnikailag még erősödött is azokkal a rokon török népekkel, melyeknek királyaink, mint hadivállalataik megbízható katonaságának, a magyarság ősi telepedési területén belül — a nemzetiségi szállásokat szétválasztó földön — adtak új otthont. Az alán eredetű jászoknak, a török besenyőknek és kúnoknak nem műveltsége emelését, hanem beolvadásuk révén faji jellege megerősítését köszönheti a magyarság. Utóbbiak, a legszámosabbak e népek közül, a Kis- és Nagy-Kúnságon összefüggő tömegben de azonkívül is szerte az Alföldön találtak új hazát, mikor a régít a tatárok miatt el kellett hagyniok.

A telepítések a várszervezetet nem lazították meg, hanem még emelték a királyi birtoktest jövedelmét. A föld értéke a telepítések és a lakosság természetes szaporodása folytán egyre emelkedett, már nem a népességtől, hanem a földterület nagyságától és termékenységétől függött. Erős kezű királyaink megértették a várbirtokok jelentőségét és miként Kálmánról tudjuk, nem engedték a szervezetet, mely a király pénzügyi és katonai hatalmának alapja volt, gyengíteni. Ennek tulajdonítható, hogy a királyi hatalom idegen földre is terjeszkedhetett. Szent László családi, dinasztikus kapcsolatok révén avatkozott a horvátok zavarába, kik épen úgy nem voltak képesek politikailag egységes országban egye-

sülni, mint szlovén rokonaik. Miután László meghódította az Unna körüli országot, ő és utódja, Kálmán a magyar vármegyarendszert itt is meghonosították ugyan, de a horvát uraknak meghagyták birtokaikat. A királyi várrendszer élére a Dráva és Száva között, mely területnek keleti termékeny részét már a honfoglaláskor megszállták őseink és az az anyaországhoz tartozott, külön tisztviselő került, a bán, aki az igazságszolgáltatást gyakorolta, a királyi jövedelmekre felügyelt és ezen terület hadi népét vezette. Hasonlóképen szükséges volt az ország központjától távoleső és a 11.—12. században a Szamos és a Maros völgyéből benépesülő Erdélyben külön tisztviselőt, a vajdát a közigazgatás élére állítani. Ily módon a királyi hatalom még erősebb lett, hisz sem a bán alá rendelt területen, melyhez Szlavónia is tartozott, sem Erdélyben nem szakították meg nemzetiségi megszállásból eredő uradalmak a királyi várbirtokok láncolatát.

Horvátország megszerzése volt az egyetlen tartós területi terjeszkedés. Sem Dalmáciában, melynek több városát Kálmán király hódolásra kényszerítette, sem a régi Galicia területén levő Halicsban és Lodomériában nem tudott a magyar uralom állandó gyökeret verni.

A 12. század végén III. Béla idejében az Árpádok Szent István alapította hatalma teljes virágzásban volt. Az államháztartás még mindig a királyi várbirtokon nyugodott, mely mellett azonban a telepítésekkel járó gazdasági fellendülés és a kereske-

delmi összeköttetések a bányamonopolium, a vámok és a vásárjog forrásaiból új jelentékeny jövedelemhez juttatták a királyt, mely fölött korlátlanul rendelkezett. III. Béla jövedelme évente 60 millió aranykoronára rúgott. A keresztes hadjáratok alkalmával az országon átvonuló idegen uralkodók és hűbérurak nem győztek eleget csodálkozni azon, hogy a magyar király senkivel sem osztozik a megyék, a pénzverés, a vámok jövedelmeiben és hogy a legfőbb méltóság is feltétlenül engedelmeskedik szavának. III. Béla képes is volt bizánci mintára állandó királyi udvart tartani, új udvari hivatalokat felállítani és mindemellett tetemes kincskészletet gyűjteni keresztes háború indítására, mely tervének végrehajtását azonban fiára Andrásra hagyta.

3. A rendiség kifejlődése.

III. Béla halála után a politikai tényezők hatalmi megoszlásában a királyság rovására nagy változás ment végbe, mely nagyon gyorsan, néhány évtizeden belül játszódott le. Már a 12. században várbirtokok eladományozásával jutalmazták királyaink alattvalóik érdemeit. Mikor Béla halála után fiai versengtek a trónért, a várbirtokok jórészét elajándékozták, hogy párthíveket szerezzenek maguknak. Ez a királyi tekintélyt aláaknázó rendszer legjobban akkor fejlődött ki, mikor az idősebbik fiú, Imre halála után a könnyelmű II. András került a trónra, akitől adakozó kedvében egyesek egész vármegyéket szereztek már meg. A királyi hatalom gyengülése, mely

a megyék feloszlása folytán bekövetkezett, az özszes társadalmi rétegekben nagy változást idézett elő. Mindenki iparkodott földbirtokot szerezni, mely a jognak és hatalomnak egyedüli forrása volt, a nemzetségi szervezet felbomlott, az eddig közös birtokokat a családok megosztották. A királyi adományokkal gazdagodott egyháziak és világiak mellett, kikből nagybirtokos arisztokrácia volt kialakulóban, a királyi megyék eddig szabad emberei, „a királyi szolgák” is azon voltak, hogy az oszladozó megyei uradalmakból szerezzenek maguknak egy-egy darabot. A legalsó néposztályok, már nem az első és legnagyobb földbirtokos, a király alattvalói voltak, hanem a földet megszerzők jobbágjai.

Mivel nemcsak a földet, hanem a vámok-, vásárok- és bányákból eredő egyéb jövedelmi forrásait is nagy részben eladományozták az uralkodók, a királyi tekintély hatalmi források hiányában megrendült és az államháztartás válságba került. Ily viszonyok közt vívták ki a szabadok a nagybirtokosokkal szemben jogaik védelmére és a királyi hatalom megerősítésére az aranybullát, mely századokon át a rendi alkotmány alapja volt. A nemesség — ahogy a szabadok magukat csakhamar nevezték — adómentességét, a birtokkal való szabad rendelkezést, a személyes szabadságot, a közvetlen függést a királytól és az ő biráskodásától ez a kiváltságlevél biztosította s így a rendiség megindult kifejlődését királyi szóval szentesítette. (1222.)

II. András fia, IV. Béla megkísérelte ugyan a

fejlődést megakasztani és a királyi várbirtokokat országszerte kiküldött bizottságok útján visszavenni, hogy a királyi hatalom anyagi alapja újból visszaálljon, törekvéseit azonban a tatárjárás katasztrófája végleg megghiúsította. A népvándorlásnak ez az utolsó hulláma ellenállhatatlanul söpört végig Magyarországon és csak véletlennek — a tatár főkán hirtelen halálának — volt köszönhető, hogy az Árpádok egész kulturális munkája teljesen meg nem semmisült. A nagy pusztulásból, melynek csak néhány vár és jól megerősített város tudott ellenállni, le kellett vonni a tanulságot. Mivel kővárak építéséhez és megvédéséhez csak nagy területek urainak volt elég erejük, Béla is kénytelen volt nagy uradalmakat adományozni és az új tulajdonosokat várépítésre buzdítani. Az új várak azonban nemcsak honvédelmi célokat szolgáltak, hanem tulajdonosaiknak módot nyújtottak hatalmuk és birtokaik kiterjesztésére is gyengébb szomszédaikkal, várral nem rendelkező birtokosokkal szemben és arra is, hogy a király akaratával dacolhassanak s így a nagybirtokos osztály kifejlődésének fontos segédeszközeivé lettek. A királyi jövedelmeknek az adományozások folytán beállt apadását Béla kereskedelmi politikájával, főleg új városok alapításával, telepítésekkel és az ezekből fakadó új adóforrásokkal igyekezett ellensúlyozni.

Az utolsó nagy uralkodónak az Árpádok családjából sikerült az országot honvédelmi szempontból biztosítani és ezzel külpolitikai súlyát visszaszerezni.

Ez annál fontosabb volt, mert Magyarországot az a veszély fenyegette ép ebben az időben, hogy hatalmas szláv birodalom zárja el nyugat felől a német kultúrával való érintkezéstől. II. Ottokár cseh király ugyanis a kihalt Babenberg hercegi család örökségét, az Ostmarkot meghódítván új nagy birodalmat alapított, mely Brandenburgtól az Adriáig terjedt, sőt IV. Béla halála után az uralkodó családban kitört viszályokat rokoni összeköttetései révén felhasználva, hatalmát Magyarország északnyugati részére a Vág folyóig is kiterjeszté. Habsburgi Rudolf német-római császár, kinek Ottokár a hűbéni engedelmességet megtagadta, természetes szövetségeseket talált tehát a magyarokban, akiknek ifjú királyuk, IV. (Kún) László, Béla unokájának vezetése alatt oroszlán-résziük volt a Rudolf aratta döntő győzelemben, mely a cseh királynak életébe került és a Közép-Duna mentén a Habsburgok hatalmának alapját vetette meg. (1278.) A győzelem kiaknázását a magyarok teljesen átengedték a gyengébb Rudolfnak.

Ezt az ország belső állapota magyarázza meg, mely az utolsó Árpádok alatt elkeseredett pártharcok és az ököljog uralmának torzképét mutatja. Már Béla öreg korában nagybirtokos oligarchia alakult ki, melynek fejlődését nagyon előmozdította az a versengés, mellyel atya és külön udvart tartó fia, „az ifjú király” egymás hatalmát felülmúlni törekedett. Tetézte azután a bajt, hogy a kiskorú IV. László anyja révén teljesen a tatárjárás idejében befogadott és nomád életmódjukkal sok bajt okozó kúnok be-

folyása alá került s ezzel a királynak minden személyes befolyása megszűnt. A politikai hatalom túlsúlya néhány a nyugati hűbérurakra emlékeztető nagybirtokos családra szállt, kik a király és egymás ellen is háborúkat viseltek, szövetségeket kötöttek külföldi uralkodókkal is. A szabad kisbirtokosok egy része, hogy legalább személyes szabadságát megmenntesse és ne essék tehetetlenül valamelyik nagyúr szolgásgába, kénytelen volt önként egyik nagybirtokos szolgálatába lépni, amivel a hűbériség egy fajtája kialakult nálunk is. A régi királyi megyék szabad és félszabad birtokosai, mivel a király már nem tudta őket megvédeni, maguk szervezkedtek a hatalmasok túlkapásai ellen és maguk választották a megyékben bíráiakat. Évente összegyűltek a megye egy fontosabb helyén, melyen aztán a király helyettese, a nádor igazságot szolgáltatott a hatalmaskodók ellen. A megyék önrendelkezési törekvéseit az utolsó Árpádok előmozdították azzal, hogy mind szélesebb rétegeknek, melyek azelőtt a megyékben a királynak szolgáltak, engedték meg a régi szabadokhoz való csatlakozást, sokakat nemességre emeltek. Így keletkezett csaknem százéves fejlődés után a 14. század elején a nemesi megye, mely már nem királyi gazdasági és katonai célok szolgálatában állott, hanem a szabad nemesség önrendelkező szerve volt. A megyékben egyesült nemesség ellensúlyozta az oligarchiát és akadályozta meg a hűbériség teljes kifejlődését azzal, hogy jogilag magát a nagybirtokos arisztokráciával egy rangba állította és ezt megyei

szervezetével meg is tartotta. A király politikai hatalmának csökkenésével ez a rend egyre inkább részt vett a közigazgatásban és mikor az arisztokrácia befolyása már tűrhetelenné vált a 13. század végén, a törvényhozásban is. A magyarság állami egységének védelmezője gyanánt így fejlesztett ki új tényezőt, mikor a régi, a királyság már nem bírta ezt a feladatot teljesíteni.

Az utolsó Árpád, III. András minden igyekezte mellett már csak árnyékkirály volt, a hatalom anyagi forrásai nélkül állandó küzdelemben állt nemcsak az oligarchákkal, hanem idegen trónkövetelőkkel is. Hogy az ország tekintélye mennyire lesúlyedt, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy ugyanaz a Habsburgi Rudolf, ki családi hatalmának megalapítását a magyaroknak köszönhette, az országot, mint „birodalmi hűbért” fiának adományozta és az mint trónkövetelő fel is léphetett.

Andrással kihalt a nemzeti dinasztia, melynek a magyarság annyit köszönhetett. (1301.) Az Árpádok alkottak a nomád pásztornépből nemzetet, alapították meg erős királyi akarattal az egységes magyar államot, építették ki azt okos politikával és mozdították elő — számolva a megváltozott viszonyokkal — a rendiség keletkezését, melyet a nemzeti egység védelmének érdekében fejlesztettek.

4. A rendi Magyarország.

A rendi társadalom erőinek céltudatos megszerzése és a magyar állam épületének új alapokra

fektetése az Anjouk dinasztiájának műve volt. A néhány évig tartó és teljes felfordulást okozó interregnum után trónra került Károly Róbert, női ágon az Árpádok leszármazottja, ki a nyugati fejlett hűbéres viszonyok közt nőtt fel, jól látta, hogy a régi patrimoniális, a királyi nagybirtokon alapuló állami szervezetet többé nem lehet visszaállítani. Helyzetét és politikájának eredményeit gyakran hasonlították már össze Szent Istvánéival.

A királyság és ezzel az állam hatalmi forrásai teljesen az oligarchák, „a kiskirályok” kezében voltak, kik közül Csák Máté, László erdélyi vajda és az Abanembeli Amádék voltak a leghatalmasabbak és legveszélyesebbek.

Tizenöt évig tartó nehéz és gyakran kétes küzdelemben sikerült neki azon osztályok támogatásával, melyek saját érdekükben szívesen látták a királyi hatalom növekedését, az oligarchákat megtörni. Óriási birtokaikat azonban nem tartotta meg a koronának, hanem arra használta fel, hogy részben a kíséretéhez tartozó idegeneket, részben a hozzá hű magyar családokat megajándékozván, új nagybirtokos osztályt létesített. A Druget, Gilétfi, Kanizsai, Széchenyi, Bánffy családok gazdagságának ő vetette meg alapját.

Az új nagybirtokosok és a főpapság kötelességévé tette fegyveresek, bandérium tartását, kiket háború idején saját zászlajuk alatt vezettek a királyhoz a hadba. Ehhez járult védelmi háborúban az egész nemesség, mely a főispánok vezetése alatt sze-

mélyesen volt köteles felkelni és a kiváltságos területek, a kúnok, székeltek és szászok csapatai. A régi várkatonaság szervezetét tehát a birtoktól függő hűbéres hadsereggel helyettesítette. A nagybirtok hadi kötelezettségével szemben az államháztartást a többi néposztályok terhére rendezte s így a közterhek arányos megosztásáról gondoskodott. A királyi magánbirtok jövedelme már nem lehetett elég az állam szükségleteinek fedezésére és ezért a felségjogokból eredő jövedelmekre, regálékra kellett építenie. A városi polgárság adózását jobban igénybe vette, külkereskedelmi vámokat léptetett életbe. Az évszázados visszaélést, mellyel királyaink alattvalóik lényeges megkárosításával évente új és mindig kevesebb nemesfém tartalmú, tehát rosszabb pénzt hoztak forgalomba, megszüntette, ehelyett azonban egyenes adót vetett ki és a nemesércforgalmat királyi monopoliumnak foglalta le. Az új jövedelmi ágak fokozása érdekében előmozdította a bányászat és a külkereskedelem fejlődését. Egész sor városunk, mint Sopron, Bártfa, Kassa, Rózsahegy, Deés és Kolozsvár Károly Róbertnek köszönik kiváltságaikat. A Felvidék városi élete és külkereskedelmi forgalma ekkor élénkült meg. Ugyancsak kereskedelmi szempontból az akkor legjobb valutájú Csehországgal egyetértve rendezte az állandó pénzrontás folytán tönkrement valutát és mint Európa aranyban leggazdagabb országának ura, aranypénzt veretett.

Külpolitikáját is a gazdasági szempontok befolyásolták. Cseh- és Lengyelország szövetségében le-

rázta azt a gyámkodást, melyet Bécs kedvező földrajzi helyzetét kihasználva, a nyugati kereskedelem közvetítésének monopolizálásával gyakorolt. Károly Róbert gazdasági politikájának eredményét, a külkereskedelem fellendülését észak és északnyugat felé kiegészítette Nagy Lajos az erdélyi városok, a szászok kereskedelmi összeköttetéseivel kelet és délkelet felé.

Az Anjouk alatt több mint két emberöltőn át tartó belső nyugalom és a kitünő pénzügyi politika nagy anyagi jólétet teremtett. A lakosság nagy mértékben gyarapodott. A színmagyar kis falvak nagy számban lepték el az Alföldet és a betorkoló völgyeket ott is, hol ma csak tót, szerb és román lakosságot találunk. A belső béke az uralkodók személyes kiválóságának, energiájának volt köszönhető, mely a teljes egyensúlyt biztosította az alkotmányos tényezők közt. Mikor Nagy Lajos megerősítette az aranybullát, mint a rendi szabadság alapját, az új viszonyokat azzal szilárdította meg, hogy a nemesség szabad rendelkezését királyi adományban kapott birtokai felett korlátozta. (1351.) Ha a nemesnek nem voltak férfi utódai, birtokai férfiágon való rokonaira szálltak, ha még oly távoliak is voltak azok, ilyenek hiányában pedig a koronára. Ez az intézkedés, az *ösiség*, a honvédelem érdekében a nemességet a teljes elszegényedéstől volt hivatva megvédeni, mivel a birtokok ilyenformán elidegeníthetetlenekké váltak. A nemesi birtokon élő jobbágyok pedig azután termésük $\frac{1}{9}$ -ét voltak kötelesek uruknak beszolgáltatni. Ez az általános kötelezettség megakadályozta, hogy

a jobbágyok gyakran változtassák urukat, ami sokféle gazdasági kárral járt volna, viszont azonban, hogy személyes sérelmek esetében segíthessenek magukon, megkapták a szabad költözködés jogát. Mind-ezen intézkedéseknek a nemesség honvédelmi kötelezettsége adta meg erkölcsi alapját.

A rendezett belső viszonyok, a jó hadsereg és a tele kincstár képesítették Károlyt és különösen fiát kifelé hódító politikát folytatni. Származásuk és dinasztikus összeköttetések Itália felé vonzották őket, hol a nápolyi királyságban secundogenitúrát akartak alapítani. Úgy Károly óriási áldozatai pénzben, mint fiának szintén nagy áldozatokkal járó hadjáratai csak ideiglenes eredményeket értek el. A szentszék és Velencze meg tudták gátolni, hogy a magyar király a német-római császárok módjára veszélyeztesse politikai függetlenségüket. Lajos ugyan belátta törekvései hiábavalóságát és felhagyott terveivel, de a büszke köztársaságot Genuával szövetkezve megalázta és az Adria keleti partját szorosabban a magyar koronához kapcsolta. Dalmácia városai mindig örvendtek annak, ha a magyar király elég hatalmas volt arra, hogy őket Velencétől, a legfélelmesebb versenytárstól függetlenné tegye.

Lajos a Balkánon is jóval előre tolt a magyar birodalom határait. A balkáni hadjáratokat a magyar király nemcsak politikai, hanem vallási okokból is folytatta; a római hit érdekében a schismatikusok és a mindjobban terjedő bogumil felekezet ellen. Nagy Lajos késői típusa a középkori mély vallásos

meggyőződésű lovagkirálynak, aki mint a 12. század kereszties vitézei, a hit érdekében viselt háborúkat, jóllehet ép a szentszék nem részesítette támogatásban, sőt politikai okokból ármánykodott ellene. Már a 12. században tettek a magyar királyok hódításokat a Duna-Száva mentén, melyek azonban nem voltak állandó jellegűek s csak a királyi címbe szereztek új országokat. Lajosnak sikerült hatalmát az egész északi Balkánra kiterjeszteni. Szerbia, Moldva és Oláhország urai elismerték a magyar király fenhatóságát s a Duna-Száva déli partján a bánságok összefüggő láncolata keletkezett, mint az országnak délfelé előretolt védőbástyája. A hűség szorosabb szálai azonban sohasem fűzték ezen területeket az országhoz, mivel állandóan féltették vallásukat a római egyháztól, melynek érdekében Lajos fegyverrel is térítgetett. Azért is mikor néhány évtized múlva a török megrohanta e kis országokat, különösebb ellenállásra nem talált, mivel a schismával és az eretnekséggel szemben türelmesebb volt a magyar királyoknál.

Ugyancsak a hitvédő szerepét játszotta Lajos a lengyelek szövetségében a pogány litvánok és a tatárok elleni harcaiban. Ezekben szerzett érdemei hozzájárultak ahhoz, hogy anyai nagybátyja, a lengyel király halála után a lengyelek is elismerték királyuknak. Ezen személyes uniónak, mely Lajos halálával fel is bomlott, csupán muló dinasztikus jelentősége volt.

Az Anjouk szervezte új rendi társadalom csak addig teljesítette kötelezettségeit az állammal szem-

ben, míg erős egyéniségek viselték a koronát, minők Károly Róbert és Lajos voltak, kik önhatalmulag intézték az ország dolgát. Mihelyt azonban gyengébb kezekbe került az ország vezetése, az egyensúly a hatalmi tényezők közt felbomlott és az állam rovására a rendek politikai befolyása túlságosan megnőtt. Lajos fiutód nélkül halt el (1382.) s halálát évtizedeken át tartó küzdelem követte a trónért, melyben az ország déli részeinek nagybirtokosai érdekeiknek megfelelő trónjelölteket állítottak az ország nagyobb részétől pártfogolt Máriával, illetőleg annak férjével a luxemburgi Zsigmonddal szemben. Az ország védelmére szervezett főúri banderiumok egymás ellen harcoltak. Az eredmény a délnyugati tartományok, Dalmácia és Bosznia elvesztése és új oligarchia kialakulása volt, melynek megerősödését nagyon előmozdította az, hogy Zsigmond, mivel nagy politikai tervei végrehajtására, utazásaira és fényes udvartartására sok pénzre volt szüksége, a királyi birtokokat a nagyuraknak elzálogosította és eladta. Bár mint német-római császárnak és Csehország királyának is, Magyarország volt hatalmának alapja, ezen rangjaival járó kötelességek nem engedték meg, hogy Magyarország ügyeivel megfelelően foglalkozzék és veszedelmet is hoztak az országra. Mikor az egyház egysége érdekében a cseh reformátort, Husz Jánost máglyára küldötte, annak hívei évtizedeken át tartó guerilla-háborút kezdtek és magukat nemcsak befészkeltek a Felvidék nyugati részének váraiba, hanem kapitányuk ezen országész felett hosszú időn át ren-

delkezett és mint komoly politikai tényező szerepelt. Semmi sem bizonyítja jobban a nagybirtokra alapított honvédelmi rendszer és a királyi hatalom súlyosságát, mint ez a tény.

Zsigmond megkísérelte a politikai egyensúly helyreállítására a városokat belevonni a rendi életbe, de különösebb siker nélkül. A harmadik rendben a király nálunk soha sem talált megfelelő támogatásra, mert a városi polgárság nem rendelkezett Magyarországon azokkal az erőforrásokkal, melyek súlyt adhattak volna politikai szereplésének. Városaink sohasem emelkedtek a gazdasági fejlődés azon fokára, mint amelyen nyugaton voltak és lakóik a legújabb időkig mint németek, nem élték a nemzet életét. Annál jobban erősödött, mint a nagybirtokosok egyensúlya a köznemesség, mely autonóm szervét, a megyéket mind jobban kiépítette és gyűlésein már az országos dolgokat kezdi megbeszélni. A rendek politikai súlyának növekedését jelzi, hogy az országgyűléseken, mint a királlyal egyenrangú fél intézik az állam ügyeit és egyre jobban könnyítnek a vállukra nehezedeő hűbéri terheken. Zsigmond óta a katonaszkodás feladata is a negyedik rendre, a jobbágyságra szállott, mely a megcsappant regálejövedelmeket is hivatva volt adójával pótolni.

A rendek hatalmát különösen a királyválasztás joga növesztette meg, melyet, mint mindenütt kiváltságaiik gyarapítására használtak ki. Már Zsigmond veje, az osztrák Albert kénytelen volt megválasztása előtt a rendek kívánságait teljesíteni a honvédelem

kérdésében. Mindaddig, amíg a király saját erejével képes az országot megvédeni, nem szabad a nemeséget felkelésre szólítani és ha ez szükségessé is válik, a rendek az ország határain túl nem tartoznak harcolni. Ezzel a honvédelem csaknem egyedül a király feladatává lett akkor, amikor a korona anyagi forrásai ugyancsak megcsappantak. Magyarországot éppen akkor érte a rendiség katonai szervezetének mindenütt bekövetkezett bomlása, mikor fennállása óta először jutott egy katonai alapokon nyugvó, hódításra berendezett hatalom terjeszkedésének útjába.

Miután Zsigmond hasztalan próbálta meg a kereszties hadakra emlékeztető, egész Európából összegyűlt sereggel az ozmán-törökre döntő csapást mérni, egyedül Magyarországra hárult a feladat a nyugati keresztény műveltséget a megsemmisítéstől megóvni.

A délszláv dinaszták gyors egymásutánban hajoltak meg a félhold előtt. Bulgáriát, Szerbiát, Boszniát és Oláhországot elnyelte a török birodalom s azok többé kísérletet sem tettek, hogy a műveltséget megsemmisítő igát lerázzák magukról. Már Zsigmond idejében a déli végvárok előtt állt a török és bebecsapott Délmagyarországra, miért is már ekkor megkezdődött ezen az ősi telepedési területen a magyarság széledése. Albert még kevésbé érhetett el sikert és már a 15. század első felében áldozatul esett volna Magyarország, ha nem támad kitűnő vezére Hunyadi Jánosban, aki hadvezető tehetségével pótolta a hadi szervezet hiányait. Világtörténelmi jelentőségű győ-

zelmei évtizedeken át visszatartották a törököt a párt-harcok dúlta országtól.

Hunyadi, tipikus példája a rendi magyarság beolvasztó képességének, különösen Albert halála után lép előtérbe, mint a déli végek védelmezője, hol óriási családi birtokai is voltak. Mialatt az ország nyugalalmát megint trónviszály vette el, amely a kiskorú és III. Frigyes császár pártfogolta László, Albert fia és a nemzet túlnyomó részétől elismert, választott király, a lengyel Ulászló között folyt, Hunyadi csaknem egyedül saját bandériumaival és a legközelebről érdekelt délmagyarországi nemességgel nemcsak megvédte a határt, hanem támadásba átmenvén a Balkán hegységig nyomult előre. Győzelmeivel szerzett érdemei és nagy családi hatalma magyarázzák meg, hogy Ulászló eleste után a várnai csatában (1444.), mivel a kiskorú, eddig csak a legitimitástól pártfogolt, de most már mindenkitől elismert V. László nem volt az országban, a tényleges hatalmat, míg ez el nem foglalhatta a trónt, Hunyadi mint az ország kormányzója gyakorolta, a köznemességre és saját birtokaira támaszkodva. A gazdag oligarcha családok, a Cilleiek, Garaiak, Ujlakiak csak a jövevényt látták benne, hatalmát irigyelték. Teljesen magára hagyva és csak a szent életű ferences barát, Capisztrano Jánosnak a köznépből hirtelen összegyűjtött kereszties hadai segítségével kellett a török legnagyobb támadását is kivédnie, melyet az Konstantinápoly elfoglalása után a legfontosabb végvár, Nándorfehérvár ellen intézett. A kereszténységnek Hu-

nyadinak ez alkalommal aratott teljes diadala felett érzett örömét csak a nagy hadvezér halálának híre zavarta meg. (1456.)

Miután a szerencsétlen V. László csakhamar követte őt a sírba, először állt elő az az eset, hogy nem volt senki, aki öröklés révén igényt emelhetett volna a trónra. Az előző királyválasztásoknál döntő volt az a körülmény, hogy a megválasztott női ágon vagy házasság révén közel állott a királyi elődökhöz. Hunyadi János fia Mátyás megválasztásakor nem kellett a rendeknek senkire sem tekintettel lenni. Az apa érdemeit is jutalmazta a köznemesség, mikor a leggazdagabb oligarcha család sarját ültette a trónra abban a reményben, hogy sikerülni fog a nagy urakkal szemben helyreállítani a királyság tekintélyét és a köznemességnek az eddiginél nagyobb politikai befolyást biztosítani. (1458.)

Mátyás helyzete nem sokban különbözött Károly Róbertétől. Trónraléptekor a királyi hatalom ugyan csak lesúlyedt volt, a korona pénzügyi és hadi erőforrásai minimálisak voltak. Nagy királyai erejének legjavát a nagyurak elleni küzdelem emésztette fel. Mátyás lett az utolsó nemzeti királyaink sorában, kik a királyságnak olyan súlyt tudtak biztosítani, mely egyedül alkalmas a rendi alkotmány mellett az egész nemzet érdekeinek megvédésére. A hatalmas oligarchákat, kik idegen uralkodókat, így III. Frigyeszt is ellenkirálynak játszották ki, letörte és hogy tekintélyét a rendekkel szemben megszilárdítsa, nagy áldozatok árán megszerezte tőle Szent István koronáját,

mely V. László birtokából került nagybátyja kezébe és megkoronáztatta magát. A régi helyébe azonban Mátyás alatt is új arisztokrácia lépett, melynek tagjai a köznemességből kerültek ki, mely Mátyást trónra emelte és mindvégig támogatta. A hűbéri világ gondolkozásából folyt, hogy a király legbiztosabbnak érezte magát, ha néhány nagy hatalmú, lekötelezett, hozzá hű családra támaszkodhatott, így Mátyás is, bár ő már félre nem ismerhető átmenetet képez az állami berendezés új centralistikus módjához, mely nyugatról kiindulva a következő században alakította át csaknem mindenütt a fejedelmi hatalom túlsúlya javára a rendi államokat. Mátyás a katonai szervezetnél már eltért a hűbéri formáktól, belátván azt, hogy hűbéri hadsereggel messzetörekvő politikai céljait nem érheti el. Fekete seregének magvát azok a cseh-morva zsoldosok alkották, kik a felsőmagyarországi huszita kapitány Giskra legyőzése után kerültek szolgálatába. Ezzel a sereggel, melyet a magyar jobbágy-ság lovascsapatai és dunai flottila egészítettek ki, különböző hadi vállalataiban egészen belátása szerint rendelkezhetett.

A hadsereg, valamint fényes renaissance-udvara költségeinek fedezésére sem családi vagyona, sem a királyi regále-jövedelmekből folyó eszközök nem voltak elégségesek, miért is Mátyás formailag ugyan a rendektől hozott országgyűlési határozatok alapján tényleg azonban királyi tekintélyére támaszkodva az államháztartást a szigorúan behajtott évi adóra építette fel és a meg-megnyilvánuló ellenállást fegyveres

erővel küzdötte le. Hadserege a belső béke és a bíróságok tekintélyének helyreállítására is képesítették. A királyi oltalom alatt a köznemesség szerve, a vármegye is tovább fejlődött és azzal, hogy magát megadóztathatta, újabb fegyvert kapott kezébe a főnemes-séggel szemben való szervezkedésben és fellépésben. Ily módon az ország azon az úton volt, hogy modern nemzeti állammá fejlődjék. Állapotát leginkább Mátyás kortársa, XI. Lajos Franciaországával hasonlíthatnók össze. A jobbágyság súlyos adókötelezettségei mellett élvezte a királyi hatalom védelmét úgy, hogy az „igazságos” Mátyás emléke évszázadokon át élt benne. A köznemesség fejlődő osztály, melyre a király a nagybirtokosokkal szemben támaszkodik. A király pedig hadserege révén valamennyitől függetlenül maga intézi az ország dolgát belátása szerint. Nem hasonló rangúak, hanem udvaroncok, hizelgő humanisták, írók és művészek veszik körül. Ebben Mátyás korának igazi gyermeke. Budai palotájában, melynek udvarát néhány egyházfő is utánozta, a renaissance másod- és harmadrendű képviselői gyűltek össze. Mint több olasz kortársa, szép könyvtárt alapított, melynek — Mátyás címeréről, a hollóról — Corvináknak nevezett könyveit korának legelőkelőbb olasz másolói díszítették. A humanisták latin irodalma azonban nem gyakorolhatott hatást a nemzeti művelődés fejlesztésére. Csekély körben terjedhetett el és még abban is idegen maradt, hisz a magyar urak közül sokan, az ország legelőkelőbb méltóságai még nevüket sem tudták leírni. Rövid élete is volt a magyar

humanizmusnak és miként a nagy király alkotásai, halálával megszűnt. (1490.)

Mátyásnak ugyanaz volt a tragédiája, ami Nagy Lajosé: nem volt örököse, nem tudott dinasztiát alapítani, mely a megkezdett munkát, a rendi állam modernizálását folytatta volna. Természetes fia, Korvin János, kinek a hatalmi eszközöket biztosította, nem volt elég erélyes arra, hogy atyja akarata szerint a trónralépést kierőszakolhatta volna, miként az a renaissance-udvaroknál elég gyakran előfordult. Az ország legelőkelőbb méltóságai, kik gazdagságukat és hatalmukat Mátyásnak köszönhették és akikben ő legjobban megbízott, összefogtak ellene, hogy olyan királyt válasszanak, aki az oligarchia érvényesülésének nem képes akadályt vetni, akit „üstökénél tarthatnak”. Így került a teljesen tehetetlen ember hirében álló cseh király, Ulászló, a magyar trónra s így omlott össze rövid időn belül Mátyás egész alkotása, miként az Anjouké. A rendek a választási feltételekben visszaállították a Mátyás előtti állapotokat, sőt a királyi hatalmat sikerült az Alberténál is alacsonyabb színvonalra süllyeszteni. Meg kellett az új királynak mindent ígérnie, amit a rendek Mátyás kényelmetlen örökségének eltörlése érdekében kívántak. Lemondott a nagy adókról és írásban ígérte meg, hogy az országot érdeklő fontosabb elhatározásokhoz a főpapok és a zászlós urak hozzájárulását kikéri. A következmény az ország pénzügyeinek állandóan válságos helyzete és Mátyás kitűnő hadseregének szétzúllése volt. Az oligarchák had-

serege nyílt csatában verte szét maradványait. A régi hadi szervezet a banderiumokkal és a hadászathoz semmit sem értő nemesség felkelésével helyreállott.

A király és vele az ország helyzete évről-évre válságosabb lett a tehetetlen Jagellók alatt. Ulászló és II. Lajos udvaruknak költségeit is — családi vagyon hiányában — csak a legnagyobb nehézségek közt tudták előteremteni. A magyar királyok legdúsabb jövedelmi forrását, a felsőmagyarországi bányákat kénytelenek voltak bérbeadni. Míg II. Lajos udvarát a szükséges élelmicikkekkel is alig tudta ellátni, a magyar rézbányák bérlői, a Fuggerek, a 16. században Közép-Európa leggazdagabb kapitalista családjává lettek. De a magyar oligarchák is hihetetlen gazdagságra tettek szert. Magyarország primása, Bakócz Tamás, a reformáció előtti kor lelkiismeretlen egyházfőinek típusa nem kevesebb, mint 26 egyházi javadalmat töltött be és mikor II. Gyula pápa halála után, mint bíboros a conclavera vonult, kíséretének hallatlan pompájával még a rómaiakat is bámulatba ejtette.

A köznemesség visszaemlékezve Mátyás korára a leggazdagabb oligarchával a Mátyás alatt felemelkedett Zápolyai István fiával, Jánossal szövetségbe és az ő valamint tanácsadója, Verbőczy István vezetése alatt nemzeti pártot alkotott, mely a Habsburgoknak állandóan megismételt kísérleteivel szemben, hogy a trónt szerződésileg maguknak biztosítsák, Zápolyait tekintette uralkodásra hivatottnak s

már 1505-ben határozatot hozott az országgyűlésen, hogy ha Ulászló férfitud nélkül halna el, idegen fejedelem nem választható meg utódjául. Ez a párt az udvar körül csoportosuló arisztokratákkal szemben azt hitte, hogy papiron maradó határozatokkal változtathat az ország sorsán és hogy jogait legjobban biztosíthatja, ha azokat kodifikálja. Így keletkezett a köznemesség védelmére az uralkodó és a főnemesség önkényével szemben Verböczi Istvánnak az 1514. évi országgyűlésen bemutatott „Hármas könyve” mely először foglalta rendszerbe a szent korona eszméjének tanát, mint a nemesek közti egyenlőség kifejezőjét. Ez a tan, melynek alapvonásai már a rendiség kifejlődésének korában is megvoltak, Verböczi útján a magyar közjog alaptételévé vált. A szent korona, az állam jelképe, minden jog forrása. A koronázás útján nyeri a király a jogot megválasztása után a nemesség és jószágadományozásra. A király és a nemesség ezen kapcsolata folytán a nemesek a szent korona tagjai és a királlyal együtt alkotják a szent korona testét, mely az országgyűlésen a törvényhozás jogát gyakorolja. A szent korona az állami egységnek is jelképe és innen származnak e kifejezések: „a szent korona országai”, „a szent korona területe”. Mivel minden nemes egyformán a szent korona tagja, nincs különbség jogokban köznemesség és főnemesség között, mert minden jog közvetlenül a koronától ered.

Mialatt a fő- és köznemesség a politikai hatalomért küzdött egymással, a legalsó osztály, a job-

bágyság helyzete egyre rosszabbá vált. Nekik kellett a nagyurak fényűzésének és a folyton megismétlődő hosszú országgyűlések költségeit előteremteni. A terhek egyre nehezebbek lettek és amellet nem volt hatalom, mely a földesúri önkénnyel szemben megvédte volna a jobbágyot. Elégedetlen elemekben különben sem volt hiány a gazdasági viszonyoknak a politikai helyzettel együttjáró romlása miatt. A Mátyás uralkodása idejében nagy lendületet vett marhakivétel megtiltásával ezernyi hajtsár vesztette el kenyerét. Mikor aztán Bakócz Tamás a pápai tiara helyett a török ellen viselendő keresztes háború engedélyével tért vissza 1514-ben Rómából, a kereszteseknek felcsapott parasztok a fegyvereket a török helyett uraik ellen fordították. A Dózsa-féle lázadásnak, melyet a nemesség vezére, Zápolyai fojtott vérbe, az lett a következménye, hogy ugyanaz az országgyűlés, melyen Verbőczy a rendek jogainak eredetét fejtegette, tette teljesen jogtalanná a „nyomorult adózó népet“, megfosztván még azon jogtól is, hogy urát változtathassa.

A leghevesebb társadalmi és politikai ellentétek folytán leromlott rendi Magyarország ép akkor vált nagyobb pénzügyi és katonai erő kifejtésre képtelenné, mikor a külpolitikai helyzet is lényegesen megváltozott Magyarország kárára és a török birodalom egységesen szervezett katonai hatalma halálos csapásra készült ellene. Mátyás király állandó, hivatásos hadseregét, fellendülő országa erejét nem arra használta fel, hogy atyja politikáját folytatva

a veszedelmes ellenséget minél távolabb űzze az ország határaitól, akár mivel gyengének tartotta magát erre és mint olasz kortársai, lehetőleg kimélte sok pénzbe kerülő hadseregét, akár mivel politikai terve Közép-Európa egyesítése volt saját jogára alatt, hogy azután nagyobb erővel fordulhasson a török ellen. Mialatt Mátyás több háborút viselt Csehország és III. Frigyes ellen és minden áron a római császári koronát akarta elnyerni, a török elleni háborút mellesnek tartotta és egy-egy alvezérére bízta, kik miként Kinizsi Pál is, támadó háborúra nem gondolhattak, hanem csak arra szorítkoztak, hogy az ország határait megvédjék a török becsapások ellen. Míg Mátyás Morvaországot és Sziléziát meghódította és haláláig bírta s Bécsset is elfoglalván a Habsburgok állását komolyan megrendítette (1485.), addig a török szárguldo csapatai elől az Alföldről és Erdélyből tömegesen futott a magyarság. Egy ilyen betörő csapat már Nagyváradot is dúlta.

Mátyás halála után új külpolitikai helyzet alakult ki. A Jagellók alatt az ország teljesen a Habsburgok érdekszférájába került, kik házasságkötésekkel családi hatalmukat eddig nem látott fokra emelték. Ulászló helyzetének biztosítására Miksa császárral olyan házassági szerződéseket kötött, melyeknek az országot előbb-utóbb a Habsburgok birtokába kellett hozni. Mikor aztán II. Lajos Habsburgi Máriát, I. Ferdinánd nővérét, ez viszont Annát, Ulászló leányát nőül vette, világossá vált, hogy annak a szövetségnek, melyet a Habsburgok túlhatalmának meg-

törésére I. Ferenc francia király a török birodalommal kötött, Magyarország fogja első sorban megfizetni az árát. Magyarország lett az Európa sorsát eldöntő háborúk színtere akkor, mikor a honvédelem a legalacsonyabb fokra süllyedt és a király pénzforrásai a rendek politikai túlsúlya miatt elapadván még a végvárak védelmi állapotban való tartására sem voltak elegendők. A pillanatnyi veszély megremítette ugyan a rendeket, de csak rövid időre rázta fel lelkiismeretüket. Mikor 1521-ben Belgrád és Szabács elvesztésével a Duna-Száva régi védelmi vonala török kézbe került, a pártok közt pillanatra helyreállt az egység. Magas adókat szavaztak meg zsoldos csapatok szervezésére. Mikor azonban a török szultán megelégedett az elért sikerrel és a hódítást nem folytatta, senki sem gondolt többé az ország kapuinak visszaszerzésére. Az adók oly keveset hoztak a kincstárnak, hogy a királynak családi ezüstjét kellett elzálogosítani a legszükségesebb védelmi kiadások fedezésére. Ily körülmények közt érthető a katasztrófa, mely néhány év múlva Mohács síkján érte a magyar államot. A felbomlóban levő magyar állam ott került az európai két nagy koalíció ütközői közé és érte el elkerülhetetlen sorsát. (1526.)

A nagy csapás sem tudta helyreállítani az ország egységét. A nagyobb nemzeti párt, mely vezetőjével Mohács síkján nem jelent meg, Zápolyai Jánost választotta és koronázta meg királlyá, a régi udvari párt pedig Ferdinándot, az osztrák főherceget, aki az Ulászlóval kötött családi szerződések alapján már

cseh király volt. Tőle és bátyjától, V. Károlytól, a hatalmas spanyol birodalom urától támogatást reméltek a török elleni harcban. A nemzetközi helyzet még jobban kiélesítette az ellentétet a két király között. János megválasztását Franciaország és pártja örömmel üdvözölték, mert új szövetségest láttak benne a Habsburgok elleni harcban. A szultán János királyt különös oltalmába fogadta és támogatására több hadjáratot viselt. Már 1529-ben Bécs előtt is megjelent a török, de nagyobb sikert csak akkor tudott elérni Ferdinánddal szemben, mikor V. Károly maga is nehéz háborúba bonyolódván, nem tudta öccsét támogatni többé. A császár közvetítésével a két párt kibékült egymással úgy, hogy egymást kölcsönösen királynak ismerték el és az ország területét János haláláig megosztották egymás közt. A nagyváradi béke nem hozta meg a kívánatos egységet. Ferdinánd nem volt képes az országot a békekötés miatt felbőszült szultánnal szemben megvédeni, miért is a keleti rész, a török pártfogása mellett új állami életre rendezkedett be. Szulejmán szultán, állítólag János király fia érdekében, újabb hadjáratot is viselt és 1541-ben Budát — elfoglalta magának. Ezzel az Alföld és a Dunántúl jó része török uralom alá került, a magyar állam egysége másfélszázadra megszűnt, az ország három részre oszlott.

5. A nemzet egységéért és az állami önállóságért folytatott küzdelmek.

Buda eleste után hosszú emberöltőkön át Magyarország csaknem szakadatlan harcok színhelye volt. A honfoglalás óta először történt, hogy a magyarság nem alkotott állami egységet és hogy nemzeti léte komoly veszélyben forgott. Másfélévszázadig tartott, míg az egységet sikerült tengernyi vér és könny árán újból helyreállítani. Ez a cél állandóan ott lebegett a kor nagy magyarjainak szemei előtt, mint minden küzdés és elszánás végcélja. A tragikus a küzdelemben az volt, hogy a Habsburg-dinasztiának, melynek a küzdelmet vezetnie kellett, az ország megosztása és a neki megmaradt rész gyengesége miatt idegen maradt a nemzettel szemben. A nemzet nem felejthette el régi nagyságát és önállóságát, a dinasztiának pedig csak kicsiny, jelentéktelen, a török kiűzése után pedig elpusztult és teljesen kimerült terület jutott birtokába, melynek erejét jóval csekélyebb források táplálták, mint egyéb országáikban. Ez nem maradhatott káros hatás nélkül a magyar rendek és az uralkodóház viszonyára.

Az egység első harcosa Martinuzzi György barát, János király jobbkeze volt, aki Buda eleste után Ferdinánddal szerződést kötött a török által meg nem szállt területek egyesítése céljából a Habsburg jogára alatt. Mikor azonban belátta, hogy Ferdinándnak nincs elég ereje az országot a török ellen

megvédelmezni és az egyesítés csak a török hódítás rohamos kiterjesztését okozná, az ország keleti részét és Erdélyt, hol az autonomiának már a nemzeti királyság idejében megvolt az alapja, külön államként rendezte be. Martinuzzi érdeme, hogy a magyarságnak alakult egy kisebb életképes állama, mely a régi magyar politika hagyományait követte. A kis ország ugyan a török hűbérállama volt, de ha évi adóját megfizette, a porta oltalma alatt még külpolitikájában is önállóan cselekedhetett. Három nemzete, a magyar, a székely és a szász szabadon választották a fejedelmet, ki a töröknek letette ugyan a hűségesküt, de a Habsburg-anyaországgal is állandóan összeköttetésben állott és mint előkelő magyar család leszármazottja magát a magyar király alattvalójának tekintette.

Az ország középső, termékenyebb és gazdaságilag egykor legfontosabb része közvetlen török uralom alatt állott. A török hódítás áradata az Alföldön és a Dunántúl egyre nagyobb területet öntött el és legnagyobb kiterjedése idejében, közvetlen a visszafoglalás előtt nyugaton már nem volt messze az országhatártól, északon a hegyvidék széléig, kelet felé pedig Csonka-Magyarország határain is túlterjedt. Nagyjában ugyan már Szulejmán, az utolsó nagy hódító szultán idejében alakult ki, aki a Habsburgok legcsekélyebb politikai sikerére a hódoltság peremének kitolásával felelt és életét is egy ily okból viselt hadjárat alkalmával, a Zrinyi Miklós által hősiesen védett Szigetvár előtt fejezte be.

A török birodalomnak magyar területen fekvő része ugyanoly kormányzás alatt állott, mint a többi és előbb két, utóbb négy basa igazgatta. Élükön, mint a szultán helytartója, a budai basa állott, ki a régi királyi várban, mint valamely uralkodó tartotta udvarát. Feladata volt a katonai ügyek vezetése és az évi adó, a „tiszteséges ajándék“ beküldésének szemmeltartása, melyet a magyar király I. Ferdinánd óta a birtokában levő területért évente fizetett. Mint egy uralkodó fejedelem levelezett a budai basa a „bécsi királlyal“ és a haditanáccsal. Kegyét drága ajándékokkal kellett megvásárolni. Az alája tartozó közigazgatás a nyomasztó adók behajtására szorított. A basák és a bégek kiszípolyozták a népet, hisz a szultántól fizetést nem kaptak, sőt hivatalba lépésük előtt a portán bizonyos összeggel kellett megváltani állásukat. Nem cselekedtek a spáhik sem másként, a földesurak, kik háborús érdemeik elismerésül az országban birtokot nyertek, mely azonban nem volt örökölhető. Az elnyomás következménye nagy területek elnéptelenedése volt, különösen a hódoltság határai mentén, hol úgy a magyar, mint a török végvárak katonasága az ellenfél ellátását biztosító területet kölcsönösen dúlták, pusztították. Csak azon községek voltak kivételes helyzetben, melyek a kincstárei voltak, mert a porta mindaddig, míg adójukat rendesen megfizették, megvédte őket, miért is a lakosok nagy számmal menekültek a szultán jószágaira. Az ilyen községeknek jogukban volt a határukban levő lakatlan jószágokat bekebelezni.

Igy keletkezett a magyar Alföld jellegzetes telepedése, az óriási határú faluvárosok, mint Körös, Kecskemét, Halas, Czegléd, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Jászberény stb., melyeken kívül csak az újabb eredetű tanyák alkotják óriási területek lakosságát. Minthogy a nagy határok megművelésére nem volt elegendő munkaerő és mivel a háborús időkben a földművelés eredménye könnyebben esett pusztulás áldozatául, az állattenyésztés foglalt el mind nagyobb tért a termelésben. A török sohasem telepedett meg az országban. A földesurak, kik többnyire az izlámra tért Balkán-népek soraiból kerültek ki, a várakban éltek. Eltekintve a török csekély asszimiláló képességétől a vallás és a kultúra különbözősége magyarázzák meg, hogy a mohamedán vallás nem tudott nálunk híveket szerezni.

Bizonyos összeköttetés a török hódoltság és a királyi Magyarország közt állandóan fennmaradt. A hódoltsági falvak számos esetben megfizették adójukat a királynak is és lakóik igazságukat gyakran a királyi területre menekült megyei hatóságoknál keresték.

A királyi Magyarország a nyugati és északnyugati határon keskeny sávból és a Felföldből, összesen mintegy 20 kisebb megyéből állott. Mikor Ferdinánd a mohácsi csata után uralkodása elején Magyarország nagy részének ura volt, magyar tanácsosokkal vette magát körül és új országában tartózkodott akár elődei, kik a magyar koronát viselték, Albert és V. László. Az ország legnagyobb ré-

szének elveszte és a megmaradtnak földrajzi helyzete folytán, mivel Magyarország az örökös tartományoknak már csak keskeny védőszegélye volt, ezektől a nála immár gazdagabb országoktól, illetőleg a Bécsben levő udvari hivataloktól függésbe került. Az akkori közigazgatás nemzeti különérdekekre nem volt tekintettel, különösen nem pénzügyi szempontból. Az uralkodó a hadviseléshez és a közigazgatáshoz a pénzt a legkülönbözőbb forrásokból vette, bárhol álltak is azok rendelkezésére. Mivel Magyarország tulgyenge volt arra, hogy megvédje magát, más országok jövedelméből pótolták annyival is inkább a hiányt, mert egész Magyarország elbukása a közvetlen veszélyt az örökös tartományokra zúdította volna. A magyar király főbevételi forrásai a felsőmagyarországi bányák jövedelmei és a marhakivitel folytán egyre növekedő harmincad voltak. Ezek igazgatása az alsó-ausztriai kamara hatáskörébe tartozott. Magyarország pénzügyi hatósága, a pozsonyi kamara, de a magyar kancellária is a bécsi udvari hatóságok alá voltak rendelve, melyek az összes tartományok hatalmi eszközei fölött rendelkeztek. A külpolitikai kérdésekben is persze az uralkodó székhelyén levő szerv, a titkos tanács (Geheimer Rat), hadi dolgokban pedig a haditanács (Hofkriegsrat) intézkedett, mely utóbbi az örökös háborús időkben a legnagyobb befolyást gyakorolta a magyar ügyekre. Egyébként a régi rendi alkotmány megmaradt. Adók megszavazására gyakran hívták össze az országgyűlést. Ezen ugyan csak Nyugat-

és Északnyugat-Magyarország redjei jelentek meg, de a régi alkotmány értelmében hozott törvényekkel legalább jogilag fentartották az alkotmány nemzeti fejlődését. A megyei nemesség a gyakran ismétlődő országgyűléseken a veszélyes háborús időkben nem jelent meg személyesen, hanem csak képviselőit küldte el, kiknek utasításai többnyire panaszokkal voltak tele azon visszasságok miatt, melyek az idegen hatóságok intézkedéseiből keletkeztek. A rendi élet másik szerve, a megye is megmaradt, sőt ki is épült, az alispánt a 16. század óta már a rendek választják s így ő lett a megyei önrendelkezés képviselője, aki törvénytelen királyi rendeletek végrehajtását meg is hiúsíthatta. A megyei élet e korban vált a rendiség politikai működésének súlypontjává.

A királyság hosszú határszélét a török felé a végvárak sora védelmezte, melyeknek felszereléséhez és őrségük tartásához az örökös tartományok és a német-római birodalom pénzsegélyei nagymértékben hozzájárultak. A várőrségek idegen és magyar zsoldosokból állottak. Az utóbbiak azon nemesek soraiból kerültek ki, kiket a török elűzött birtokaikból és más földönfutó elemekből. A magyar és horvát őrségek, melyek vitéz kapitányok vezetése alatt tudatában voltak feladatuk fontosságának, a katonai erények számos példáját adták. Jurisich Kőszeg, Szondy Drégely, Losonczy Temesvár és Dobó Eger védelmével a magyar vitézség el nem homályosuló mintaképei maradtak. A harc a végeken sohasem szünt meg, ha a törökkel létre is jött papíron a béke, mint 1568-ban

a területi állapot kölcsönös elismerése alapján. A végvárakból az őrségek állandóan be-betörtek az elleneséges területre, meglepték a városokat, vásári sokadalmakat és jó váltságdíjjal biztató foglyokat ejtettek. A magyar huszárok és hajdúk vakmerő vállalkozásaikkal a török hódítót nem hágyták nyugalomhoz jutni. Mivel az állandó pénzügyi nehézségek folytán, mellyel a bécsi hatóságok harcoltak, különösen a hivatalosan békés időkben az őrségek nem kapták meg zsoldjukat, rabolni voltak kénytelenek, sőt az idegen zsoldosok a királyi területet is állandóan dúlták. A védelmet a török ellen a nemesség felkelése egészítette ki, mely a környező megyékből az alispánok vezetése alatt sietett a fenyegetett terület védelmére és még katonákat is állított ki saját költségén. A magyar nemzet egész katonai ereje megcsonkult területéről, bármily nagy értékű volt is a csapatok harckészsége az állandó hadakozás folytán, nem volt elegendő a védelemre nagyobb támadó hadjáratl szemben, még kevésbé nagyarányu hadműveletek végrehajtására. A királyi hadsereg ilyenkor jórészt a német-római birodalmi és az örökös tartományok zsoldos csapataiból állott, melyek mellett a magyar harcosok gyakran csak mint segédcsapat szerepeltek.

A 16. század végén a hadi helyzet a törökkel szemben sokkal kedvezőbbé vált. Míg Magyarországon a kipróbált harcosokból könnyen lehetett volna hadsereget szervezni és Erdély jól felszerelt haderőt állíthatott fel, a török a Perzsiában vívott hosszú véres háborúban harcos elemeinek javát veszítette el. Szu-

lejmán halála után a központi kormány és az egész közigazgatás megvesztegethetősége, valamint a hadsereg kezdődő lesüllyedése miatt a török birodalom hódító ereje megszűnt és belső gyengesége minduntalan ki-kitűnt. Magyarország felszabadulásának ideje látszólag megjött. A hosszú háború alatt (1593—1608.) azonban, mely egy-két nyílt ütközet után megint várharccá vált, egyik fél sem tudott döntő eredményt elérni. Erdély ugyan Báthory Zsigmond fejedelem alatt nyíltan a király mellé állott, aki azonban nem tudott elég erőt kifejteni, hogy a keleti részeket Magyarországgal egyesítse. Idegen zsoldosai és szövetségese, Mihály oláh vajda nem pusztították Erdélyt kevésbbé, mint a török tette volna. A rendek anyagi jóléte, jogai, köztük a vallás szabad gyakorlata is veszélybe jutott a Báthorytól a császári haderőnek átadott országban úgy, hogy az fegyverrel kelt önállóságának biztosítására.

*

A reformáció gyorsan terjedt el nálunk is. Már a mohácsi csata előtt számos követőre találtak Luther tanai és az új hit különösen Mária királynő és német udvara támogatásában részesült. Az erdélyi szászok és a bányavárosok német lakói voltak a protestantizmus első követői. A mohácsi csata után a reformáció nagy haladást tett. A kath. egyház vezetők nélkül maradt, mivel sok egyházfő elesett és a két király türelmes volt az új hittel szemben, hogy híveik tábort ne cseréljenek. Ehhez járult, hogy a törökök is kedveztek a reformációnak, mivel azt hitték, hogy ezzel a

Habsburgok hatalmát gyengítik. A török területen Calvin egyháza terjedt el, melynek szervezete az ottani viszonyoknak jobban megfelelt, mint Lutheré. A 16. sz. második felében Magyarország túlnyomóan protestánsná lett és a kis Erdély volt az első ország, mely a vallásszabadságot elismerte. (1560.) Magyarországon is szabadon szervezkedhettek a protestánsok, míg a Spanyolországban nevelkedett Rudolf alatt az ellenreformáció támogatása az udvar részéről teljes erővel meg nem indult. A katholicizmus elterjesztésére az idegen zsoldosok kínálkoztak legalkalmasabb eszközül. A protestánsok templomaikat elvették, protestáns urak birtokaikat kezdték elkobozni és mikor a többségében protestáns országgyűlés a visszaélések orvoslását követelte, Rudolf megtiltotta, hogy a rendek vallási ügyekről tárgyaljanak és az összes régi, soha végre nem hajtott törvényeket az „eretnekek” ellen újra megerősítette. (1604.)

Az elégtelenség nyílt felkelésben tört ki, mikor egy császári zsoldos parancsnoktól üldözött biharmegyei protestáns urnak, Bocskay Istvánnak sikerült a hajdúkat, ezt a földönfutó nemességből és parasztokból kikérült katonaelemet, kik eddig a király zsoldjában állottak, maga részére megnyerni. Az általános elkeseredés Erdélyben és a magyar protestáns rendeknél biztosították a felkelés sikerét. Felső-Magyarország Bocskayhoz csatlakozott, Erdély fejedelmévé választotta, a szultán pedig, mint a császár ellenségének, királyi koronát küldött neki. Bocskay azonban nem koronáztatta meg magát magyar királynak. Az ő

szándéka csak a vallásszabadság és a rendi önállóság biztosítása volt. Nézete szerint, mely az utána következő erdélyi fejedelmeké is volt, Magyarországnak szüksége van erős dinasztíára, de Erdély, a kis nemzeti állam önállóságát fenn kell tartani, míg a török az ország középső részét megszállva tartja, hogy ha ereje nincs is az ország egységének helyreállítására, a rendi alkotmányt és az önállóságot megvédje az idegen dinasztia és a katholicizmus törekvéseivel szemben.

Bocskay azon hadjáratok sorát nyitotta meg, melyet az erdélyi fejedelmek utána már külpolitikai szövetségeseik oldalán a magyar vallásszabadság érdekében és a rendek fenyegetett alkotmányos jogaiért viseltek. A kis, jól megszervezett erdélyi állam nélkül a magyar közjog könnyen a cseh sorsára iuthatott volna. A fehérhegyi csata idejében azonban Bethlen Gábor zászlói a Felföld nyugati szélein lobogtak. A magyar protestantizmusnak annyival is nagyobb szüksége volt a fegyveres támogatásra, mert helyzete az ellenreformáció sikeres működése következtében lényegesen meggyengült. Ami az idegen soldateskának nem sikerülhetett, azt elérte a jezsuita rend és az ékesszavú érsek, Pázmány Péter. A főuri családok körében folytatott térítései következtében már az 1618-ik évi országgyűlésen katolikus volt a rendek többsége, mely hosszú idő után először választott megint katolikus nádorrá. Mikor aztán a hitbuzgó II. Ferdinánd (1619—37.), ki az örökös tartományokban a protestantizmust kiirtotta, lépett trónra, a királyi

Magyarországon is a katholicizmus került túlsúlyba és megkezdődött a magyarság nyugati katolikus, a dinasztiahoz hű és keleti protestáns önállóságra törekvő részének ellentéte, mely a történeti eseményeket több mint száz éven át befolyásolta. A nemzet érzelmi megoszlásának következménye ugyan az volt, hogy a török elleni küzdelem több mint két nemzedéken át háttérbe szorult, de a rendi jogok és ami az idegen dinasztia és kormányzás folytán ezzel egyértelmű volt, nemzeti önállóságunk fennmaradt.

A protestantizmus védői, az erdélyi fejedelmek harcainak mindig olyan békekötés volt a záróakkordja, mely a rendek jogait és a vallásszabadságot a nemzeti vagyron különösebb pusztulása és nagyobb veszteség nélkül biztosította. A Bocskay kötötte bécsi békével (1606.), melyet törvénybe iktattak, kezdődik a magyar törvényhozásnak az a negatív munkája, mely a király egyoldalú elhatározása alapján egyre nagyobb befolyást gyakorló idegen intézményeket iparkodott az alkotmánytól távortartani. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek a harmincéves háborúban a Habsburgellenes párt komoly tényezői, a svéd és brandenburgi házak szövetségesei ugyanilyen eredményre jutottak, részben fegyverek sikere, de még inkább a politikai helyzet ügyes kihasználása alapján. Erdély fejedelmei azonban dinasztikus érdekeiket sem tévesztették szem elől és úgy Bethlen a nikolsburgi (1621.), mint Rákóczi György a linzi békeben (1645.) az északkeleti megyék, Kassa és Tokaj vidékének meg-

szerzésével családi hatalmukat és ezzel országuk politikai súlyát is megerősítették.

A kis államban a politikai fellendüléssel és az anyagi jóléttel a 17. század első felében a szellemi élet felvirágzása is járt, melyet az élénk összeköttetés a nyugati protestáns országokkal, Hollandiával és Németországgal mozdított elő, hol az erdélyi magyar és szász protestánsok teológiai tanulmányaikat végezték. Bethlen és a Rákócziak Erdélyének kultúrája főiskolaival, udvari életével, teológiai vitatkozásaival méltán állítható a nyugati kis protestáns államok, Hollandia, Skócia vagy Brandenburg mellé és a protestantizmus kultúrájának termékenyítő hatását a csakhamar bekövetkezett nagy politikai változások sem tudták megakadályozni.

A harmincéves háború Magyarországra is komoly következményekkel járt. A dinasztia helyzete az örökös tartományokban megváltozott a cseh államiság megszűnte és az ellenreformáció teljes győzelme következte. A rendiség megmaradt ugyan formailag az osztrák tartományokban, de különösebb ellenállást a XIV. Lajos és kormánya absolutistikus elvet valló kormányzási módszerével szemben kifejtetni többé nem volt képes. Ausztriában megkezdődött az alkotmányos életnek az a visszafejlődése, mely nem lehetett kényelmetlen I. Lipót és utódai minisztereinek. Az osztrák tartományok rendjeinek nem is volt soha okuk a dinasztiaival fegyverrel is szembehelyezkedniök, hisz anyagi jólétük, kis államaik politikai jelentősége a dinasztikus hatalom emelkedésével egyre

nőtt és nemzetiségük a Habsburg családi hatalom megerősödésével nem hogy fenyegetett helyzetbe jutott volna, hanem inkább — elég a cseh tartományok nagyarányu germanizálására rámutatnom — hódításra nyert alkalmat.

Más volt a helyzet Magyarországon, hol a Habsburgoknak szintén meg volt a természetes törekvésük hasonló hatalmi állásra szert tenni és a rendi alkotmány ellenállásának megtörése után teljesen önkényesen kormányozni. Az erők megoszlásának a 17. század közepén bekövetkezett megváltozása biztos sikerrel kecsegtette a bécsi miniszterek absolutistikus törekvéseit. Erdély, a magyar nemzeti államiságnak egy fél évszázadon át őrzője nem volt többé számbavehető politikai tényező. II. Rákóczi György megfélemlítve arról, hogy állama csak addig és oly mértékben folytathat önálló külpolitikát, amíg az a porta céljainak és nézeteinek megfelel, elődei sikereitől félrevezetve a svédek szövetségében nagyszabású dinasztikus politikát kezdett a törökkel ellentétben és hadjáratot indított a lengyel korona megszerzése végett. Ez jó alkalmul szolgált a töröknek arra, hogy a már kellemtlenné váló hűbérországot megnyirbálja. (1660.) Rákóczi könnyelmű vállalatáért trónjával és életével, Erdély, melyet a tatár hordák ez alkalommal először pusztítottak végig, jólétével és az állami erőforrásai javát szolgáltató kelet-magyarországi területek elvesztésével fizetett. Ekkor kezdődik a török hódítás minden kultúrát eltipró egy nemzedéken át tartó kora, midőn a tatárokat kíméletlenül bocsátották a magyar-

ság évszázados telepedési területére és tették pusztasággá virágzó falvak és tanyák vidékét. Az utolsó fejedelmek már csak akaratlan bábok voltak a porta kezében és Erdély államiségának utolsó negyedszázada csak látszólagos önállóság volt.

Erdély beteljesedett sorsa a nemzetet újra figyelmessé tette arra a veszélyre, melyet a vallásháborúk idejében csak a nyugati katolikus magyarság nem vesztett el szemei elől. A szigetvári hős dédunokája, gróf Zrinyi Miklós lett a török elleni harcnak, az ország egysége helyreállításának harcosa tollal és fegyverrel. Nemzeti eposában a török elleni küzdelmet állította szent célul népe elé és számos írásában felszólította a magyart nemzeti hadsereg szervezésére, hogy ne idegenektől kelljen várni az ország felszabadítását. Intése hiábavaló volt. Nemzeti hadsereg felállítása a dinasztia céljainak különben sem felelt meg. Ellenkezőleg épen ebben a korban züllött szét a végek magyar őrsége, melyet nem fizettek, szélnek eresztettek és mindenütt idegen zsoldosokkal pótolták. A magyar rendek már rég nem tudták katonai feladatukat betölteni, melyet egyebütt az állandó hadsereg végzett. Ilyesformán szervezett magyar haderő tulajdonképen már nem létezett.

A bécsi politika előtt a török elleni harc nem is volt fontos, a Habsburgok nyugat felé fordították állandóan figyelmüket és hatalmuk alapjait ott keresték. Magyarország felszabadításáért, melyet különben sem tartottak könnyű feladatnak, különösebb áldozatot hozni nem akartak. A nemzeti cél és a központi

kormány célja így még jobban eltávolodtak egymástól. Az érzelmi ellentét a nemzet és az uralkodó család között még nagyobb lett, mikor az udvar, bár a császári fővezér az akarata ellen kitört háborúban hosszú idő után először nyílt csatában megverte a törököt (1664.), hogy szabad kezet nyerjen, a nemzeti érdekeket arcuclsapó oktalan békét kötött. Várak átengedésével akkor hasított le újabb területeket az ország testéből és juttatta a hódoltságot legnagyobb kifejlődésre, mikor a török birodalom katonái erejének megroppanása napnál világosabb volt. Mintha a császár a magyarság ősi ellenségével azért kereste volna a megegyezést, hogy a még jobban meggyöngyített ország államiságát annál könnyebben megsemmisíthesse. Ez a politika, a nemzeti célok feladása és a rendi alkotmány s ezzel a nemzetiség veszélyeztetése, ami Lipót tanácsosainak nem titkolt politikai törekvése volt, a katolikus magyar főurakat is elidegenítette az udvartól, az ország első urai, leggazdagabb földbirtokosai — kivétel nélkül katolikusok — szövetkeztek fegyveres felkelés céljából Lipót kormányzati rendszere ellen. A Wesselényi-féle szövetkezés mögött már nem állt a régi Erdély szervezett erejével és azért csak összeesküvés lett belőle fegyveres küzdelem nélkül, melynek vezetői azonkívül az erők megváltozott viszonyával sem voltak tisztában. Egységes vezetés nélkül külföldi összeköttetések keresése közben a mozgalom kiderült és a vezetőket a hóhér kezére juttatta. (1671.)

I. Lipót minisztereinek ez a fronde kedvező alkalmat nyújtott tervük, a magyar rendi alkotmány letö-

résének megvalósítására. Az összeesküvők vagyonát, a királyi Magyarország földjének tetemes hányadát elkobozták és az ország kormányzásának élére az örökös tartományok mintájára helytartót állítottak. Az idegen generálisok utasításaikhoz híven nem ismertek kíméletet és Felsőmagyarország anyagi jólétét tönkretették a „vértörvényszékek” ítéleteikkel. Mint a dinasztikus szempontból legkevesbé megbízható elem, a protestánsok sínylették meg legjobban a pacifikáló rendszabályokat, sokan csak áttérés útján menekülhettek, papjaik közül pedig számosan kerültek gályarabságba. A leplezetlenül fellépő és nemzetiségünket fenyegető abszolutizmus azonban újból fegyveres ellenállásra talált. Felidézte a több mint egy emberöltőn át tartó kuruc-labanc harcokat, melyek már lényegesen különböztek az erdélyi fejedelmek zászlói alatt szervezett felkelésektől.

Thököly, majd Rákóczi Ferenc harcainak nem a vallásszabadság, hanem a nemzetiség, a magyarság védelme volt fő indító oka és érzelmi alapjuk a német elleni gyűlölet, melyet a germanizáló bécsi kormány és a vele tartó labanc magyarok növesztettek egyre nagyobbra, amint az a kor költészetében is visszhangot nyer. Míg az ellenállás az államiságunkat fenyegető törekvésekkel szemben azelőtt egy szervezett állam anyagi erőforrásaira támaszkodhatott, melynek külföldi szövetségek adtak a nemzetközi politikában nyomatékot, addig most a legkülönbözőbb elemekből verődtek össze a felkelő seregek, kenyerüket vesztett katonákból, földjükről elűzött bujdosó nemesekből,

szegénylegényekből és az udvari politika miatt elke-
seredett birtokosokból. Összetételüknek megfelelőleg
inkább csak a guerilla-háborúra voltak alkalmasak és
ha ideiglenesen értek is el sikert, azt inkább lelkesé-
désüknek, a kedvező politikai helyzetnek, az ellenál-
lás gyengeségének, mint saját szervezetségüknek kö-
szönhették. Rendes, jól fegyverzett hadsereget alkotni
nem voltak képesek, mely nagyobb hadműveleteket
végrehajthatott volna. A kuruc harcolk korántsem egye-
sítették az egész magyarságot egy táborban. A nyu-
gati katolikus magyarság jó része akkor is nű maradt
a nemzeti ideálhoz, az ország egységének visszaállí-
tásához, mikor Thököly a szultán és a francia király
támogatásával a királyi Magyarország túlnyomó részét
hatalmába kerítette és a XIV. Lajos rablóhadjáratai
miatt engedékennyé vált udvar egybehívta 1681.
országgyűlésen többségét arra használta fel, hogy a
népet vallási tekintetben a katolikus földesuraknak
kiszolgáltatta és a katolikus egyháznak mindazon
egyházak birtokát biztosította, melyeket az utóbbi
években a fejedelmi önkény szerzett neki.

A nemzet tehát két táborra oszlott, nagyobb ré-
sze nyílt harcban állott az uralkodóval akkor, mikor
csaknem váratlanúl megvalósult régi vágya, áltami és
területi egységének helyreállítása. A török birodalom
a 17. század utolsó negyedében a belsejében egyre
jobban lábrakapó züllést külső sikerekkel, hódítások-
kal akarta orvosolni. Szulejmán politikáját akarták
folytatni és a hódítás kiterjesztése lett újból a török
politika célja. Bécs falai alatt 1683-ban azonban kide-

rült, hogy a török birodalom ereje megroppant, az ostrom hatalmas kudarccal végződött. Lipót ezen tanulságon okulva a pápa felszólítására, Velence és a német fejedelmek támogatásával teljes erővel folytatta a háborút a török ellen. A császári seregek bámulatos gyorsasággal haladtak sikerről sikerre. Egész Középeurópa csapatai és nyugatról számos önkéntes siettek a császár zászlói alá. Brandenburgiaknak és a bajoroknak oroszlánrészük volt Buda visszafoglalásában 1686-ban Károly, lotharingiai herceg alatt. A császári fővezér több nagy csatában verte meg a törököt és utódja, Lajos badeni örgróf egész a Balkán-hegységig nyomult előre. A törököknek sikerült ugyan a hódítást visszaszorítani és még egyszer elérni a Duna vonalát, de Savoyai Jenő herceg hadvezéri tehetsége Zentánál (1697.) megsemmisítő csapást mérvén a török seregre, a 16 éves hadjárat sorsát véglegesen eldöntötte. (1699.) A béke csak a Tisza-Duna-Maros szögét hagyta meg a töröknek, míg Lipót az egységes Magyarországgal együtt Erdélyt is újból egyesítette Szent István koronája alatt. Húsz évvel utóbb Jenő herceg a magyar terület utolsó darabját is felszabadította a török uralom alól és Magyarország régi hűbères országait, Szerbiát és Oláhországot is behódolásra kényszerítette. (1718. Pozsarevác.) Halála után ezek a területek csakhamar megint elvesztek és a természetes határ, a Duna vonala lett a Habsburg-monarchia végleges határa. (1739. Belgrád.)

A császári seregek győzelmeinek hatása alatt a kuruc csapatok feloszlottak és sokan közülük, midőn

látták, hogy komoly a szándék az ország felszabadítására, résztvettek a török elleni küzdelemben. Az ország egységének visszaállítása kétségtelenül a dinasztia érdeme volt. Ez a körülmény a rendekkel szemben tetemesen növelte az uralkodó hatalmát, ami már az 1687. országgyűlésen kifejezésre jutott, mikor az aranybulla ellenállási záradékát, mely a rendek felkeléseihez megadta a jogalapot, érvénytelenítették és a választó királyságot megszüntették azzal, hogy a Habsburgok férfiágában az örökösödést az elsőszülöttségi jog szerint állapították meg. Az örökös uralkodó csak arra volt kötelezve, hogy a rendi alkotmányt biztosító hitlevelet a koronázáskor kiállítsa. Ugyanekkor a katolikus arisztokrácia az udvarnak tett szolgálatai jutalmául jogot nyert hitbizományok felállítására.

Az uralkodó hatalmi túlsúlyát tanácsosai régi terveik megvalósítására, a centralizált abszolútizmusra és az ország elnemzetlenítésére nem késték kihasználni. E törekvéseket megkönnyítette az a körülmény, hogy az ország túlnyomó részében a visszahódított területen a gazdasági és kormányzati berendezkedés teljesen újonan volt szervezendő. Ezt az óriási területet, melyen a török időkben megmaradt csekély kultúrát a felszabadító háború, az idegen zsoldosok garázdálkodása és a török segédcsapatok, a tatárok pusztítása csaknem teljesen megsemmisítette, mint fegyverrel szerzett új tartományt kezelték, Kollonics Lipót bibornok és esztergomi érsek, a magyarság egyik leggyűlöletesebb ellensége tanácsára. A magyar nemes család-

dok csak akkor kapták vissza az új területen fekvő ősi birtokaikat, ha jogaikat arra ökmányszerűleg ki tudták mutatni és ha a felszabadítás költségei fejében kiszabott taksát megfizették. Azon számos magyar család igénye felett, melyek a török hódítás alatt mindenüket elvesztvén több nemzedéken át, mint katonák küzdtek a pogány török ellen, vagy a felsőmagyarországi kis városkákban várták birtokaik felszabadulását, idegenekből álló bizottság, a *neoaquistica commissio* döntött. Az udvar a néptelen Alföldön és a kuruc felkelések leverése után kezére jutott elkobzott birtokokból óriási területeket adományozott el idegen generálisok és más a dinasztia körül érdemeket szerzett egyének és kegyencek jutalmazására, valamint tiszték és hivatalnokok hátralékos fizetésének és katonai szállítók ki nem fizetett követeléseinek kielégítésére. Még többet vásároltak meg idegenek olcsó pénzen az udvari kamarától. A nagyfokú elnéptelenedés a középkor elejére emlékeztető viszonyokat teremtett, mikor nem a terület nagysága és minősége, hanem a rajta lakó munkaerő, a népesség adta meg a birtok értékét. Új, csak jóval később elmagyarosodó birtokarisztokrácia alakult. A magyar Alföld és a Dunántul egészségtelen és azóta meg nem javított birtokviszonyai, melyeket a másutt hasonló méretekben és arányban fel nem található nagybirtok jellemez, ekkor, a felszabadítást követő száz esztendő alatt alakultak ki. Ez volt a török hódítás egyik végzetes következménye.

A nemzetpusztító hódítás másik katasztrófális

következménye az ország nemzetiségi képének megváltoztatása volt. Hogy a nemzetiségi kérdés utóbb a francia forradalom felszabadító eszméinek hatása alatt oly veszedelmes alakot öltött Magyarországon, hogy végeredményben az ezeréves állam mai szerencsétlenségéhez vezetett, az annak a nagyarányú telepedési mozgalomnak volt folyománya, melyet ugyan Bécsből nem irányítottak a magyarság iránt jóakarattal, mely azonban a magyarság nagyarányú megfoghatkozása miatt nagyobb jóindulat mellett is alig vehetett volna más fejlődést. A népesedési mozgalom első ténye a szerbek betelepítése volt, mely még a felszabadító háború idejében történt 1690-ben, mikor a császári seregek a török ellentámadás elől a Balkánról a Duna-Száva vonala mögé visszavonulni voltak kénytelenek. A szerbek, akik az előnyomuláskor felkeltek, a török boszujától tartva, velük menekültek. Az ipeki patriárka vezetése alatt 36.000 szerb család az ország déli végein telepedett le, hogy adandó alkalommal újból visszatérjen hazájába. I. Lipót kiváltságlevélben messzemenő egyházi autonómiával ruházta fel őket, melyet azután a bécsi hatóságok támogatásával a magyar megyei közigazgatással szemben politikai téren is érvényesítettek és kezdettől fogva területi önállóságra törekedtek. Különállásukat azzal biztosították a megyei közigazgatás hatáskörének minél erősebb megszorítását kívánó bécsi kormányzások, hogy a szerbekből az ország akkori déli határvonalán a Szávától a Marosvölgyéig külön közigazgatási területet szerveztek, a határörvidék egy részét, mely az

udvari haditanácstól függött s a már a 16. században megkezdett horvát határőrszervezettel, a horvát ezredekkel, kelet felé pedig a német és a román ezredekkel az egész déli határ mentén huzódott el. A határőrök örökölhető birtokokat kaptak, melyek fejében háború esetében hadiszolgálatot kellett teljesíteniök. A közigazgatásban is a bécsi haditanács rendelkezett a határőrvidéken.

Kelet felé az oláhság nyert egyre nagyobb kiterjedést, mely népelem a telepéseknek adott kiváltságok élvezetében tömegesen vonult le az erdélyi hegyvidékről a Tisza mellékfolyói a Maros, a három Körös és a Szamos völgyében azon területekre, melyeken régen színmagyarság lakott s ahol most nemcsak a legnagyobb földesúr, az udvari kamara, hanem mások is szívesen fogadták. Ezt a népelemet Erdélyben bőségesen pótolta az a bevándorlás, mely az oláh fejedelemségek borzasztó elnyomása elől irányult a magasabb gazdasági és szellemi kulturájú erdélyi területre, hol már a fejedelmek idejében azok támogatásával keletkeztek az első román irodalmi termékek. Ily módon a déli határon széles övet kivettek a nemzeti fejlődés keretéből és annak lakói separatistikus törekvéseikkel a magyarság nemzeti céljaival állandóan szembehelyezkedtek, amiben a dinasztia és a bécsi hatóságok támogatását élvezték.

Igy volt ez mindjárt Rákóczi Ferenc felkelése idejében, mely a nemzetietlen és a magyarság minden rétegét egyformán sújtó kormányrendszabályok ha-

tása alatt tört ki. Nemcsak a nemesség, hanem a jobbagy is szenvedett Kollonicsék intézkedései miatt. A felszabadító háború terhei borzasztó súllyal nehezettek a jobbagyság vállaira. A háború után pedig önkényesen behozott adók és az országban beszállásolt, kíméletet nem ismerő idegen katonaság ellátása tették a parasztot koldusszegénnyé. Ehhez járult a protestánsok üldözése azon területeken, melyek lakói a török hódítás idejében teljes vallásszabadságot élvezve kivétel nélkül a reformáció tanait követték. Ezért, mikor a spanyol örökösödési háború idejében a császári seregeket csaknem teljesen kivonták az országból a XIV. Lajos elleni küzdelemre és Rákóczi a nemzet minden rétegéből kikerülő elégedetlenek élére állt, a francia király szövetségében csaknem minden ellenállás nélkül az egész ország hatalmába került. A „szövetkezett rendek” vezérlő fejedelemmé és az erdélyiek is fejedelmükké választották (1705.), a Habsburgokat pedig a francia király befolyására trónvesztettnek nyilvánították ki, Savoyai Jenő herceg fényes győzelmei a franciákkal szemben, melyek a Habsburg-monarchia hatalmi súlyát az európai politikában nagy mértékben emelték, eldöntötték a magyar felkelés sorsát. I. József békülékenységének volt köszönhető, hogy a szatmári békében (1711.), melyet Pálffy János császári generális Károlyi Sándorral a külföldön támogatást kereső Rákóczi távollétében kötött, nemcsak amnesztiát adott a hűségre visszatérő kurucoknak, hanem a vallásszabadságot és az alkotmányosságot is újból megígérte. Rákóczi és híveinek egy része a bé-

két nem ismerte el és inkább francia, majd török száműzetésbe ment, óriási kiterjedésű birtokait az udvar kezében hagyva.

6. A királyi hatalom túlsúlyának kora.

Azon kort, melyet a szatmári béke vezet be és a rendi alkotmány modern irányban meginduló átalakulásáig tart, az uralkodó hatalmának túlsúlya jellemzi. Rákóczi felkelése, illetőleg az udvar józan belátása helyreállította ugyan formailag a rendi alkotmány érvényét, de ez a körülmény egyáltalán nem volt képes a királyi hatalom közjogi túlsúlyát gyengíteni. Európa összes nagyobb nemzetei átérték fejlődésükben az abszolutizmus korát és csak az abszolutizmus útján lettek képesek egységes államot alkotni. Nálunk nyelvében, gondolkozásában idegen dinasztia alatt kellett ezt a kort átélni, mely nem az ország nemzeti fejlesztését tűzte ki magyar politikája céljául, hanem ezt csak segítő eszköznek tekintette fejlettebb és gazdagabb országai hatalmi forrásainak megnyitására irányuló törekvéseiben, melyektől a nagyhatalmi állás biztosítását várta. Így történt, hogy az ország haladása, mely a szatmári béke után minden téren megindult, nem jelentette egyszersmind nemzetisége megerősödését is.

A Habsburgok megváltozott hatalmi állását legjobban az új örökösödési törvény, a pragmática sanctio jelzi, mely hivatva volt az örökös tartományok és

Magyarország állandó egybefűzésével a nagyhatalmi állás alapjául szolgál. Az 1723. országgyűlés által elfogadott törvény nem volt tisztán az utolsó Habsburg, III. Károly alkotta 1713. évi házitörvény elfogadása, hanem a Habsburgok legrégebb országai összetartozásának törvényes kifejezése. Nemcsak azt mondja ki, hogy a dinasztia férfiágon való kihalása esetében Károly leányai és ezek utódai öröklik a trónt az elsőszülöttségi jog szerint és így újból lemond a szabad királyválasztásról mindaddig, amíg a Habsburg-családnak III. Károly leányaitól származó utódai közül egyetlenegy is él, hanem hogy mivel a magyar királyok egyszersmind osztrák főhercegek is, az örökös tartományok és Magyarország „feloszthatatlanul és szétválaszthatatlanul, együttesen” kormányoztassanak. A *pragmatica sanctio* először állapítja meg törvény formájában, hogy Magyarországot és az örökös tartományokat a közös uralkodócsaládon kívül közös érdekek is összefűzik, a törvény szavai szerint a közös védelem érdekei. Ausztria és Magyarország viszonya azonban ezen törvényben nem szabályoztatott. III. Károly nem engedte meg, hogy a magyar és az osztrák rendek e kérdésben tárgyaljanak egymással, bár a magyarok ily irányú kívánságaikat kifejezték. A törvény megállapítja ugyan, hogy az örökös uralkodók a rendi alkotmányt fentartani, magukat megkoronázni kötelesek, de nem mint az örökösödés feltételét. Ez egydül az osztrák örökös tartományok felett való uralom, vagyis a Habsburg-ház teljes hatalmával való rendelkezés volt, aminek jelentőségét,

a nagyhatalmi állásból eredő hasznot az ország felszabadításában eléggé megismerhették a magyar rendek.

A kormányzásnak új berendezése, melyet a közgazgatásra a felszabadítás folytán háramló új feladatok megkívántak, formálisan ugyan tekintettel volt az országnak a törvényekben folyton hangoztatott különállására, tényleg azonban teljesen a bécsi hatóságok alá rendelte a magyar állam életének főbb megnyilvánulásait. A III. Károly idejében szervezett királyi kormánysszékek közül a királyi udv. kancellária volt a legfelsőbb hatóság, mely Bécsben iszékelt és az uralkodóhoz intézte felterjesztéseit, melyek a kir. felségjogokból folyó ügyekre vonatkoztak (kinevezések, adományozások, kegyelmi aktusok stb.), közvetítette a magyarországi hatóságok jelentéseit és javaslatait és közölte ezekkel a királyi elhatározásokat és rendeleteket. Ő levelezett az udvari hatóságokkal, melyek hatásköre bizonyos ügyekben az egész monarchiára kiterjedt, mint a haditanácsé, a külügyeket vezető állami kancelláriáé és a pénz, hitel és bányaugyekben intézkedő és a felszabadítás után óriási mértékben meggyarapodott kincstári jószágokat kezelő udvari kamaráé. A Pozsonyban felállított és József császár idejében Budára került helytartótanács vezette az egész magyar belügyi igazgatást, közvetített a király, illetőleg a kancellária és a törvényeket és rendeleteket végrehajtó helyi hatóságok, a megyék és városok között kivéve a pénz, vám, telepítési, általában a gazdasági és kincstári birtokügyeket. Ezek továbbra is a Ferdinánd

idejében felállított magyar kamarához tartoztak, mely ugyan Mária Terézia alatt megkapta a hangzatos „udvari” kamaracímet, de továbbra is mint eddig a bécsi udvari kamarától függött, mellyel közvetlenül érintkezett. Minthogy mindezen kormány-székek vagy mint egykorúan nevezték, dicasteriumok, a királynak és nem a rendeknek voltak felelősek, függésbe kerültek a bécsi hatóságoktól, melyeknek tanácsait a király döntés előtt magyar ügyekben éppúgy kérte mint az osztrákokban. Intézményessé ez a függés akkor lett, mikor Mária Terézia az egész monarchia kormányzási elveinek egységesítése céljából felállította az államtanácsot (Staatsrath), melyhez valamennyi hatóság fontosabb ügyei, bármily szakba vágtak is azok, döntés előtt kerültek.

A törvényhozás hiányossága bizonyos ügyköröket teljesen az idegen központi hatóságok jogkörébe juttatott. Így pl. a 18. században a merkantilis fel-lendülés korában egyre fontosabbá váló gazdasági ügyekben a belföldi hatóságoknak, a helytartó tanácsnak nem maradt más szerepe, mint információk szerzése a megyei hatóságoktól, melyeket a kamara útján az egész monarchia gazdasági politikájának irányítása végett szervezett udvari gazdasági tanács (Hofkommerzienrat) illetőleg annak megszünte után a cseh-osztrák udv. kancellária kért tőle — ha jónak látta. Az egész gazdasági fejlődésünket lényegesen befolyásoló intézkedéseket a tanács készítette elő és terjesztette a király elé döntés céljából az államtanács útján.

Ugyanígy az anyaországgal nem egyesített Erdély kormányzása is bécsi udvari hatóságoktól függő kormánysszékek teendője volt: az erdélyi kancelláriáé és a guberniumé. Más területek még formálisan sem voltak magyar királyi hatóságoknak alávetve és közvetlenül az udvari hivataloktól függtek, így az egyre jobban benépesedő és gazdaságilag egyre gyarapodó Bánság, melyet csak 1778-ban csatolt vissza Mária Terézia az országhoz és a már említett Hátőrvidék.

A közigazgatást tehát ezen szervek igénybevételével az uralkodó maga vezette korlátlan hatalommal, gyakran egyéni nézeteit követve, melyek a nyújtott tanácsoktól eltértek. Hiába tiltakoztak a rendek az országgyűlésen a pusztán királyi kormányzás ellen és terjesztettek be javaslatokat, melyek az ország függetlenségét hangoztatták, tényleges hatalmuk e viszonyok megváltoztatásához nem volt.

Az ország függése talán leginkább azon rendszabályokból derül ki, melyeket a honvédelem érdekében hoztak. Az 1715. országgyűlés az udvar unszolására állandó hadsereg felállítását határozta el, mivel a nemesi insurrectio háború esetében sem felszerelésében, sem kiképzésében össze sem volt hasonlítható az állandó zsoldos seregekkel. A nemesiség hadi kötelessége problematikus értéke mellett még sem szűnt meg. Az új hadsereg eltartására adót hoztak javaslatba, mely a jobbágyságot terhelte. Más intézkedés nem is történt és így a magyar ezredek

a cs. kir. hadsereg egy részét alkották, vezénylő nyelvük a német lett és tisztán a bécsi haditanácstól függtek, bár törvényesen a nádor lett volna a magyar hadsereg fővezére. A rendek gyakran ismételték azon kívánságukat, hogy magyar nemesek a hadseregben magasabb állásokba jussanak, de az idegen dinasztia nem bízott a magyar nemességben és a hadsereg tisztikarát németek, horvátok és más szlávok töltötték meg, legkevésbé pedig magyarok. Hogy a külügyet kizárólag Bécsben intézték azt maguk a rendek is természetesnek tartották és csak az azzal foglalkozó államkancelláriába kérték bebocsátást — persze hiába.

Ezen mellőzések sem ingatták meg többé a magyar rendeket a dinasztiahoz való hűségükben és a *pragmatica sancti*ban vállalt kötelezettségüket lelkiismeretesen teljesítették, mikor Mária Terézia trónját minden oldalról ellenség fenyegette és a dinasztia a legnagyobb veszélyben forgott. Az 1741. évi pozsonyi országgyűlés és az azt követő események élénk bizonyosságai voltak a magyarok lojális érzelmeinek. Az arisztokraták felállította magyar ezredeknek, különösen a huszároknak és a horvát pandúroknak lényeges részük volt a háború szerencsés befejezésében a bajorok és a franciák ellen, bár a főellenség, Frigyes porosz király ellen különösebb sikert elérni nem tudtak.

A békés fejlődés, mely mellett a rendek jogai, az alkotmány formálisan megmaradt és az abszolutizmus módszerének megváltoztatása, mely különösen

a nagy személyes befolyást gyakorló királynő, Mária Terézia alatt ért el nagy sikereket, a rendi társadalom jó részével az udvar központosító politikájának igazi jelentőségét észre sem engedte vétetni, hiszen a régi alkotmány alig változott: az arisztokraták továbbra is betöltötték a legfőbb rendi méltóságokat, anélkül azonban, hogy a nagy politika vezetésébe befolyhattak volna. A nádor, az országbíró és a személynök fényes címeket viseltek ugyan, de politikai szerepet nem játszottak. A nádor, mint a helytartótanács és a rendi országgyűléseket vezető személynök, mint a királyi tábla elnöke királyi hivatalnokká lettek, kik befolyásukat a rendeknél a dinasztia érdekében érvényesítették. Az arisztokrácia az udvar kegyeit kereste, mely cím és javak adományozásával nyerte meg tagjait, annak székhelyén élt, költsékezésével fényét emelte és Bécs város fejlődéséhez nem csekély mértékben járult. Ezen állandó összeköttetések révén politikai befolyása és műveltsége is nagyobb volt az alsó rendekénél, de elnemetietlenedett. A 19. század elején előkelő családoknak csak néhány tagja tudott magyarul, a nemzet nagy tömegének ideáljai nem voltak az övéi.

Nem kevésbé ragaszkodott az udvarhoz a magas klérus, mely nagy birtokaival, melyeket a törökök kiűzése után teljesen visszakapott, jelentős politikai befolyást gyakorolt. Az udvar politikája a vallási kérdésekben teljesen megfelelt kívánságainak. Az 1731-i királyi resolutio és a protestánsok rendszeres üldözése nagyban hozzájárultak az ellenreformáció

végleges győzelméhez, mely a katolikus vallást államvallássá tette és az országot Mária országává, Regnum Marianummá. A protestánsoknak csak a nagyobb városokban, az úgynevezett inartikulált helyeken volt szabad papokkal bírni, nyilvános istentiszteletet tartani, különben a katolikus papoknak voltak alávetve és kötelesek a katolikus ünepeket megülni. A protestánsok nem kaptak hivatalokat a kormányzésekénél. Ezek a viszonyok a protestánsokat gyanakodóvá és nagyon felekezetiessé tették, ami egyházaik szellemi életének fejlődésére káros befolyással volt. Az udvar vallási politikájának hatása még jóval később is érezhető volt.

Csak a köznemesség védelmezte hű meggyőződéssel a rendi alkotmányt. Uralkodott, mint eddig is, a megyék politikai életében, ahol az országgyűlési követeket, megyéenként kettőt választotta, utasítással ellátta, amelyhez magatartásuknak a királyi előterjesztésekkel szemben igazodni kellett. A rendek politikáját ilyenformán a megyékben döntötték el. A megye, melynek tisztviselőit a köznemesség a maga kebeléből választotta, volt egyszersmind az a hatóság, melynek a törvényeket és a királyi rendeleteket végre kellett hajtani. A megyegyűlések nemcsak feliratokat intéztek a királyhoz a felfogásuk szerint törvénytelen intézkedések ellen, hanem gyakran elődázák ezek végrehajtását. Felirataik bizonyítják, mennyire visszamaradt a köznemesség, mely állandóan birtokain lakott és csak a gazdálkodással foglalkozott, szellemi fejlődésben. Műveltsége csak jogi

formalismus és a latin retorika volt. Az idegen kormányzás elleni állandó küzdelem, a gravaminális politika megakadályozta politikai nézetei fejlődését és nem engedte meglátni azon reformokat, melyek Európa legnagyobb részének társadalmában már végbementek. Küzdelmében az volt a visszás, hogy míg a nemesség az alkotmányért küzdött, a nemzet fejlődését gátló rendi kiváltságokat is védelmezte. Míg azonban másutt a rendi jogok védelme nem jelentett egyebet, mint az össznemzet károsítását, addig a magyar nemesség az alkotmány védelmével fontos küldetést töltött be: lehetővé tette a nemzeti állam újrakejlődését.

Számbavehető harmadik rend nem volt Magyarországon: polgárság, mely az udvart központosító és az állami és gazdasági élet minden terére kiterjedő reformtörekvéseiben támogathatta volna. A felsőmagyarországi városkák és az erdélyi szász városok polgárai sem anyagi jólétben, sem műveltségben nem voltak a nyugateurópai városi polgársággal összehasonlíthatók. Jövedelmüket még e korban is elsősorban földbirtokuk alkotta a város határában, kereskedelem és ipar csak mellékes foglalkozásuk volt. Még oly városnak is, mint Sopron, mely pedig a magasabb műveltségűekhez tartozik, anyagi jóléte a bortermeléstől és értékesítésének lehetőségétől függött. A 18. században, mikor a városi polgárság Európaszerte a kezdődő kapitalisztikus fejlődés nyomán gazdaságilag és szellemi műveltségében tetemesen megerősödött, nálunk határozottan gyengült. A

felsőmagyarországi bányászat tengődése az érctermelés kiapadása folytán, azután főleg külpolitikai okokból keletkezett gazdasági válságok és nem utolsó sorban a bécsi gazdasági politika a városi polgárság gazdasági erejének elsorvadását idézte elő. Szilézia elfoglalása Poroszország által és a nyomában a Habsburg-monarchia és Nagy Frigyes közt megindult vámháború, illetőleg tökéletes elzárkózás, Lengyelország züllése, majd felosztása és ezen terület gazdasági elzárása is, melyet Galicia megszerzése után a bécsi hatóságok eszközöltek, az egykor virágzó borkereskedelmet és a transitkereskedelem számos ágát, melyet a kis városkák polgárai az északi szomszédokkal űztek, tönkretették. Új elem hatolt be a kiváltságaikra egykor büszke városkákba és a gazdasági hanyatlás a környező tót lakosság által való elnyelést előmozdította. Erdély önállóságának elvesztését és ezen országnak az egyes tartományok érdekeivel nem sokat törődő és csak az osztrák gazdasági fejlődést előmozdító központi kormányzások jogkörébe való bevonását a szász városok lakói fizették meg, akiknek élénk kereskedelmi összeköttetései a Balkánnal csaknem egészen megszűntek és szövőiparuk nem egy virágzó ága a külföldi gyártmányok behozatala folytán hanyatlásnak indult. A török birodalommal kötött szerencsétlen kereskedelmi egyezmények, melyek a török alattvalóknak kedvezőbb vámtételeket és elbánást biztosítottak és a külpolitikai helyzet folytán, nehogy a portát Nagy Frigyes táborába keressék, nem voltak megváltoztathatók, megpecsétel-

ték az amúgy sem életrevaló városi polgárság sorát. Balkánról bevándorolt görög, rác és örmény kereskedők és vállalkozók lepték el az országot, kik egyenként és nagy társaságokat alkotva az egész kereskedelmet kezükbe kerítették, főleg a betelepítés valamint a gazdasági fejlődés folytán egyre fontosabbá váló visszafoglalt alföldi területeken. Nem volt nagyobb község, hol egy-egy görög meg ne telepedett volna, az uradalmakon pedig a zsidó töltötte be a kereskedő szerepét. Hosszú évtizedek multak el, míg ez az idegen eredetű és műveltségű elem bármily közösséget is érezhetett a magyarsággal és nemzeti fejlődésünk folyamatában mint tényező szerepelhetett.

A rendi társadalom legutolsó néposztályának, a jobbágyságnak a helyzete a 18. században némileg javult. Az állam egyre jobban fokozódó terheit, az udvartartás és a közigazgatás, valamint a hadsereg költségeit ugyan neki kellett előteremteni, de épen ezért az uralkodók védelmükbe veszik a földesurakkal szemben, amennyire az a rendi alkotmány keretében lehetséges volt és legalább a földesurakkal szemben fennálló kötelezettségeit iparkodtak megállapítani és ezzel jogtalan követelések ellen megvédeni. A növekedő állami terheket a jobbágy csak nehezen viselte. Az uralkodónak minden országgyűlésen heves harcokat kellett vívni a rendekkel a hadsereg költségei fedezésére szolgáló contributio felemelése érdekében. A rendek nem szívesen egyeztek bele jobbágaik újabb megterhelésébe, mert

attól tartottak, hogy azok kötelezettségeiknek földesuraikkal szemben nem fognak tudni eleget tenni.

De még erélyesebben utasították vissza az udvarnak azon törekvését, hogy a nemesség adómentességét megszüntesse, mint azt az abszolutizmus mindenütt elérte s ami a modern állami fejlődés egyik alapfeltétele volt. Az 1741. országgyűlés a dinasztia szorult helyzetében és a nyújtandó segély ellenszolgáltatásakép könnyen iktathatta be újból mint sarkalatos törvényt a nemesség adómentességét, melyhez ez következetes szívóssággal ragaszkodott. Mária Teréziát, ki az örökös tartományokban ezt a rendi kiváltságot megszüntette, a monarchia növekvő pénzügyi terhei kényszerítették, hogy Magyarországon is mindent megtegyen a nemesség megadóztatása érdekében. A hétéves háború, melyet a királynő Szilézia visszaszerzése érdekében viselt, 260 millió forint rendkívüli költséget okozott, melyhez Magyarország csak 7%-kal járult. Az 1764-iki országgyűlésen a rendek hallani sem akartak arról, hogy legfontosabb kiváltságukról lemondjanak és megint csak a jobbágyság terhei súlyosbodtak, melyre még a nemesi testország költségeit is hárították.

A nemesség magatartása a királynőt roppant elkedvetlenítette, aminek az volt a következése, hogy országgyűlést többé nem hívott össze, hanem mindenben teljesen önhatalmulag járt el, továbbá hogy a magyar rendek iránti személyes jóindulatát többé nem állította a bécsi kormányzések évtizedek óta megismétlődő törekvéseivel szemben, melyek Ma-

gyarország gazdasági fejlődését csupán az örökös tartományok érdekei szempontjából irányították.

A bécsi központi hatóságok a Habsburg-monarchia állami újjászervezése óta állandóan azon megfontoláshoz szabták gazdasági politikájukat, mely az állami kormányzásnak a 18. század óta legfontosabb ágává lett és az állami önállóságnak legfontosabb eszköze volt, hogy az örökös tartományok a monarchia pénzügyi terheinek túlnyomó részét viselik, míg Magyarországon éppen az az osztály, mely a terheket legkönnyebben viselhette volna, semmivel sem járul az állami gépezet fentartásához. A rendek jóvá nem tehető hibát követtek el e kérdésben tanúsított viselkedésükkel, mert megadták az alapot arra a gazdasági elnyomásra, mely Magyarország fejlődését a következő emberöltők alatt oly károsan befolyásolta. Bécsben mindig a nemesség adómentességére mutattak és nem kutatták, hogy Magyarország ettől eltekintve nem visel-e annyi terhet, amennyi teljesítő-képességének megfelel. Hivatalos bécsi számadások szerint Magyarország már Mária Terézia uralkodásának utolsó harmadában 26—29%-kal és ha hozzávesszük egykorú osztrák államférfiú számításai szerint a meg nem térített természetes szolgáltatásokat a katonaság részére kb. 38%-kal járult a monarchia költségeihez, vagyis többel, mint az 1867. évi kiegyezés után. Ezt azonban a bécsi hatóságok nem látták be, hanem mindig arra utaltak, hogy mivel az örökös tartományok adóterhét a kormány állapítja meg, addig míg Magyarország gazdagodása nem jelentené

egyszersmind azt, hogy nagyobb terheket is visel, nekik mindenáron még Magyarország kárával is az örökös tartományok jólétét kell emelni.

A hétéves háborúban végleg elveszett Szilézia, a monarchiának kereskedelmileg és iparilag egyedül nagy fejlettségű tartománya. Ha a monarchiát nem akarták gazdaságilag idegen érdekeknek kiszolgáltatni és a porosz ipar piacává tenni, határain belül új ipart kellett létesíteni. Mária Terézia uralkodásának második felében vetették meg a cseh és morvaországi, valamint az alsó-ausztriai gyáripár alapját. A cseh feudális nagyurak és a cseh-német polgárság voltak udvari támogatással a később virágzó csehországi gyáripár megalapítói. Ha Magyarországnak nem is voltak nagyobb városai, melyek az iparnak elsőrendű fogyasztói, bizonyos előfeltételek, melyek ipar létesítését lehetővé tették az örökös tartományokban, a lakosság bizonyos fokú sűrűsége és ipari előképzettsége nálunk is megvolt: Felsőmagyarországon és Erdélyben. A 18. század 60-as éveiben mikor még azt hitték, hogy az udvar Magyarországon ép oly eszközökkel akarja az ipart előmozdítani, mint Ausztriában, keletkeztek is gyárak, többnyire arisztokraták alapításai, akik az udvar kedvében akartak járni. Ezek üzemét azonban, mivel versenyüktől féltették az osztrák ipart, sikerült vámintézkedésekkel megbénítani és a további vállalkozásoktól a kedvet elvenni.

De az ipar kifejlődésének megakadályozása csak egy része volt a bécsi kormányzések tevékenységé-

nek. Magyarországot kereskedelmileg is az örökös tartományoktól függővé kellett tenni és a kezdődő osztrák iparnak, mint piacot biztosítani, hogy amit közvetlenül adóban nem fizetett meg, azt közvetett úton rója le. Hogy a magyarországi kereskedelmet az eddig látogatott külföldi piacoktól, a lipcseitől és a boroszlóitól elzárják, minden külföldi iparcikkre magas, legalább 30% vámot vetettek, majd behozatali tilalmakat bocsátottak ki, míg az osztrák iparcikkek a magyar vámvonalnál egészen elenyésző összegű vámot fizettek, valamint azon külföldi cikkek is, melyek az örökös tartományok kereskedőinek közvetítésével kerültek Magyarországra. A magyar nyerstermények kivitele csak annyiban volt megengedve, amennyiben az osztrák érdekeket nem sértette. A nyersanyagok olcsósága mindenekelőtt biztosítva volt az osztrák iparnak, gabonát pedig, hogy az osztrák mezőgazdaság az olcsóbb magyar árutól meg legyen mentve, csak éhínség idején volt szabad az egyetlen lehetséges piacra, az örökös tartományokba kivinni. Ez a politika, melyet Mária Terézia uralkodása után is következetesen folytattak, okozta, hogy Magyarországon különböző nyersanyagokban és terményekben nagy, nem értékesíthető felesleg, míg másrésről a pénz roppant szűkében volt. Hiába emlegették ezt tiltakozva a bécsi politika ellen a magyar rendek és a kancellária, meg a helytartótanács, a felelet mindig a nemesi adómentességre utalt és arra, hogy a külkereskedelmi mérleg évi 2—3 millió forinttal aktív volt Magyarországot javára. A fizetési

mérleg fogalmát, mely pedig állandóan ugyancsak rosszul ütött ki, még nem ismerték a kormányzések. Az örökös tartományok gazdasági előnyének keresése Magyarország rovására a minden újítástól irtózó bürokrácia kényelmes dogmájává vált és bizonyára többet ártott a monarchia gazdasági fejlődésének, mint amennyit az osztrák tartományoknak használt, eltekintve attól, hogy bizonyos tartományok dédelgetésével a politikai ellenszenvék kifejlesztéséhez legnagyobb mértékben hozzájárult.

A gazdasági politikára, mely a földművelés és a nyersanyagtermelés emelésére is gondolt az örökös tartományok érdekében, vezethető vissza a 18. századi telepítés is. Míg azonban a gazdasági politika káros hatását az ország egész lakosságának meg kellett érezni, addig a telepítés módja csak a magyarságot sújtotta. Míg amaz az Ausztriától való függést tűzte ki célul, ez a magyarságnak saját országában támasztott ellensúlyt az udvari politika állandó megvalósítása érdekében. Az óriási területekről, melyek fölött a kamara rendelkezett, úgyszólván teljesen kizárták a magyarságot, amit a magyar földesurak könnyen magyarázható ellenkezése is előmozdított, kik magyar jobbágyaikat nem engedték távozni birtokaikról. Az a nagy népesedési mozgalom, mellyel az udvar 1720—1787-ig Bács-Bodrogszeg lakosságát 31 ezerről 227.000-re, a temesvári bánágét pedig 45.000-ről 774.000-re emelte, a magyarság terjeszkedő erejének felhasználása nélkül ment végbe. A lakosság szaporodása ezen idő alatt több mint

200%, és ebben a magyarság számaránya csak 39% volt. Az udvari hatóságok a rendelkezésükre álló területekre elsősorban német telepeseket hoztak, akiknek a bevándorlása az egész századon át tart. Anyagi jólétük gyorsan nőtt, mivel különféle a letelepedéskor nyert kedvezményeken kívül urbéri szolgáltatásaik könnyebbek voltak. E korban keletkeztek Tolna, Baranya, valamint Bács-Bodrogszeg és a Bánság német telepei. Ez utóbbi területre mindenféle népet telepítettek, még bolgárt, franciát is, Minthogy a magyarság észak és kelet felől a török hódítás óta elnéptelenedett Alföldre vonult és helyét a hegyvidékről levonuló nemzetiségek foglalták el, megalakult az a széles gyűrű, melyet nagyjából a trianoni béke választott le Magyarországtól.

*

* *

Míg Mária Terézia a magyar nemzetiség ellen erőszakos támadást nem intézett és a rendi alkotmány külső formáját reformjai ellenére megőrizte, addig fia II. József csaknem dogmatikusnak mondható meggyőződésében minden kiméletet félretett, hogy megvalósítsa az egységes nagy birodalmat, melynek uralkodója népei boldogítására egyformán törekszik rang és nemzetiségi különbség nélkül. A felvilágosodási irodalomból azt a meggyőződést merítette, hogy Magyarország önállósága jogosulatlan és felesleges és hogy a magyar nemzetet a birodalom, de saját érdekében is germanizálni kell. Az a

körülmény, hogy elődjének reformjai nem találtak számbavehető ellenállásra, kedvezett politikájának.

Hogy a koronázási eskü és a hitlevél ne akadályozzák a rendi alkotmány ellen intézendő támadásaiban, nem koronáztatta meg magát és nem hívott össze országgyűlést. Nem egy reformja sok jóval biztatott. A türelmi rendelet a protestánsoknak és a görög nemegyesülteknek egyenjogúságot biztosított a katolikusokkal szemben és a „kalapos király” iránt ezen felekezeteket hálára kötelezte. Az egész lakosság egyenlőségének útját egyengetni voltak hivatva azon intézkedések, melyeket a jobbágyság érdekében tett. Biztosította nekik a szabad költözés jogát és megszabadította őket számos nyomasztó személyes szolgálattól a földesúrral szemben. Megszüntette azt a lehetetlen állapotot is, hogy az úriszékek-nél a földesúr ítelt jobbágysági felett és így fél és bíró is volt egyszerre.

Reformpolitikájának főcélja a földbirtok általános megadóztatása volt a fiziokrata tanok értelmében, melyek szerint az egész államháztartás csak ezen épülhet fel. A nemesi adómentességnek a felvilágosodás eszméi szerint berendezett államban nem lehetett helye. Mivel József jól tudta, hogy a nemesiség leghevesebb ellenállására számíthat tervei keresztülvitelében, a rendi alkotmány főszervét, a vármegyét támadta meg. Megszüntette a megyék önkormányzatát, a tisztviselőket ő nevezte ki és úgy Magyarországot, mint Erdélyt nagyobb közigazgatási körzetekbe osztotta, melyek vezetői voltak hivatva a

császár rendeleteinek végrehajtására felügyelni. Az a körülmény ugyan, hogy az állások túlnyomó részére jó magyar embereket kapott, bizonyította, hogy a rendek egy része belátta a közigazgatási reform, a modern állami berendezkedésnek meg nem felelő rendi alkotmány megváltoztatásának szükségét. A rendek nagy tömegében azonban az önkényes intézkedések, az alkotmány teljes felfüggesztése a legnagyobb ellenszenvet keltette fel az uralkodó ellen, ki a szent koronát, az alkotmányosság jelképét, mint élettelen kincstári tárgyat Bécsbe szállíttatta. A nemzeti szenvedélyeket azonban leginkább a németgyűlölet fokozásával korbácsolta fel mikor a németet tette hivatalos nyelvvé a hatóságoknál. A rendek, akik a nyilvános gyűléseken és hivatalos ügyekben, de a magánéletben is többnyire latinul beszéltek, most József erőszakos rendeletei folytán ébredtek nemzeti nyelvünk fontosságának tudatára. Az elégedetlenség tetőpontra hágott, mikor a császár a rendek legjobban féltett kiváltságát, az adómentességet akarta megtámadni és az adózás előkészítésére az ország kataszteri felmérését rendelte el.

A külpolitikai viszonyok változása csakhamar jó alkalmat adott a rendek ellenséges hangulatának megnyilvánulására. József II. Katalin cárnő szövetségében megüzente Törökországnak a háborút, hogy a Balkánon hódíthasson. A rossz hadvezetés miatt azonban mindjárt a háború kezdetén (1788) vereséget szenvedett. Hogy a hadjáratot folytathassa és a

sereget élelmezhesse, egybehivatta a megyegyűléseket, melyek azonban az országgyűlés összehívását követelték, mint amely egyedül van hivatva adót és ujoncokat megszavazni. Voltak, akik külföldön József ellenségeinél, II. Frigyes Vilmos porosz királynál kerestek támogatást felkelés esetére. Mások pedig a weimári herceget, Károly Ágostot akarták a magyar trónra ültetni, de a rendek túlnyomó része meg lett volna az alkotmány helyreállításával elégedve. Józsefet veszedelmes helyzete kényszerítette is erre. Belgiumban nyílt felkelés tört ki az abszolút uralom ellen, Magyarországon meg kitörőben volt, mikor a porosz király háborúval fenyegetett. A testileg és lelkileg megtört uralkodó kénytelen volt halálos ágyán rendelkezései jórészt visszavonni. Mielőtt azonban ígérete szerint az országgyűlést egybehívhatta és magát megkoronáztathatta volna, meghalt. (1790.)

Az országgyűlés elkeseredett hangulatban nyílt meg. Sok megye utasítása szerint a császár uralkodása a dinasztia nőága örökösödésének folytonosságát megszakította, mások meg az alkotmányt a porosz király garanciájával akarták biztosítani. II. Lipót állását a törökkel kötött béke és a francia forradalom folytán megváltozott politikai helyzet a rendi kívánásokkal szemben lényegesen megerősítette. A rendeknek meg kellett az alkotmány helyreállításával elégedniök — törvényekben, minden újabb biztosíték nélkül. Külön törvény kötelezte az uralkodót, hogy a trónralépés után félesztendőn belül megkoronázz-

tassa magát. Egy törvénycikk meg ünnepélyesen kijelenti, hogy Magyarország melléktartományaival együtt szabad és független ország, melyet a törvényesen megkoronázott örökös király saját törvényei és szokásai szerint köteles kormányozni. Csak az országgyűlés hatalmazhatja fel a királyt katonai és adószedésre.

Mindez ugyan a rendi alkotmány teljes visszaállítását jelentette, de éppenséggel semmit sem volt képes változtatni a régi évszázados állapoton; a rendek továbbra is élvezték kiváltságaiikat, de az ország függése a bécsi központi hatóságoktól és az uralkodó túlsúlya az alkotmányos életben változatlanul megmaradt. Az egész felbuzdulásnak II. József erőszakos reformjaival szemben csak a magyar nyelv és ezzel kapcsolatban az irodalom látta hasznát. Divatba jött a magyar szó, a rendek az országgyűlésen is kezdtek magyarul tárgyalni és kimondták, hogy a magyar nyelvet valamennyi közép- és felsőiskolában tanítani kell.

A rendek túlnyomó része József reformjainak hatása alatt belátta, hogy nem elég az alkotmánynak az erőszakos döntések folytán megingott épületét egy-két törvény szükség-pillérével alátámasztani, hanem azt tervszerűen át kell építeni, felhasználva, ami a régi házban jó és erős. Az országgyűlés bizottságokat küldött ki a rendek felfogásának megfelelő reformmunkálatok kidolgozására, melyekben a kor társadalmának minden kiválósága képviselve volt. Ezek hosszas fáradságos munkával elő is készítették

azon törvényjavaslatokat, melyek hivatva voltak a nemzet anyagi és szellemi életének minden ágában a régi, a meglevő alapján a megváltozott viszonyoknak és gondolkodásnak megfelelően újítani.

A francia forradalom véresen izzó napja és a magyar „jakobinus” összeesküvés jégesője azonban tönkretették a konzervatív reformok jól megmunkált vetését, nem engedték többé életre kelni. Ferenc és környezete a forradalom véres és a dinasztiaikat érthetően megborzongató eseményeinek hatása alatt a Martinovics-féle összeesküvést jelentőségénél komolyabban vették. A forradalmi káté társaságának kiméletlen, kegyetlen megsemmisítésével egyszersmindkorra példát akartak statuálni nem kutatva, hogy a fantasztá és minden erkölcsi mélység nélküli vezető és inkább rajongó, mint komoly megértéssel dolgozó társai számbavehető mozgalmat képesek voltak-e keltetni. Az udvart és környezetét, a legfőbb bécsi kormányzószékeket a francia rémségek, a magyar és a bécsi „összeesküvés” minden reform esküdt ellenségévé tették. Ugyanaz a Ferenc, (1792—1835) aki uralkodása első éveiben atyjának II. Lipótnak és nagybátyjának, Józsefnek szellemében kész lett volna a mérsékelt reformokhoz segítőkezecet nyújtani, most még a reform gondolatától is irtózott.

A francia háborúk éveiben, melyek a rendi társadalmat már a nemesi alkotmány védelme érdekében is a legnagyobb áldozatokra készítették, — katonaság és adó minden ellenállás nélkül simán szavaztattak meg — nem hozakodtak elő a reformokkal. Alig

csendesedtek azonban le az idők, a rendek komolyan kezdték sürgetni a 19. század első éveiben tartott országgyűléseken a reformjavaslatok letárgyalását. A kormány azonban mindig meg tudta akadályozni a rendek kivánságának megvalósulását. Így maradt el a reform egyik országgyűlésről a másikra, míg aztán 1812 után nem is volt több alkalom arra, hogy a rendek országgyűlésen fejezhessék ki reformkivánságaikat. A hiábavaló küzdelemben a reformhév kialudt, a 20-as évek nemzedéke már nem találta megvalósításra alkalmasnak elődei munkáját, nem is törődött vele.

A rendek a francia háborúk csaknem egy emberöltőt betöltő küzdelmeiben lojálisan teljesítették a *pragmatica sanctio*ban vállalt kötelezettséget és felkelésre vagy épen a dinasztitól való elszakadásra senki sem gondolt. Hiába próbálta Napoleon kiáltványban rábírní erre a nemzetet. Bécsben pedig azt hitték, hogy a nemzet lojalitását kellően viszonzózzák, hogy az ország boldogulására elegendő, ha alkotmányos önállóságát papiroson biztosítják. Mikor Napoleon a rajnai szövetség alapításával Ferencet a római-német császári cím letételére kényszerítette s ez kárpótlásul felvette Ausztria örökös császáranak címét, (1806) a rendek aggályaira az új császár kiáltványban biztosította a magyarokat, hogy az ország alkotmányát meg fogja ezután is tartani. Az 1807-iki országgyűlés újból megalapította az ország függetlenségét és hogy Ausztria és Magyarország egyesülése csak kölcsönös egyetértés alapján történt. A számos biztosíték még

sem akadályozta meg a bécsi hatóságokat abban, hogy a 18. századi kormányzási rendszert továbbra is fenntartsák.

Mária Terézia és József gazdasági politikáját is folytatták és az emiatt emelt panaszokat állandóan elutasították. Az ország gazdasági viszonyai a nagy anyagi áldozatok miatt, melyeket a háborús terhek az alsó néposztályokra róttak, egyre rosszabbodtak, különösen midőn a kormány az óriási bankóinflatio és az ezzel kapcsolatos pénzértéktelenedés meggátlására 1811-ben a bankócédulák értékét $\frac{1}{5}$ -ére szállította le. Az országgyűlés tiltakozása a tényeken már nem változtatható, a rendek megtagadták, mint eddig is mindig, az államadóságok egy részének átvételét és így formailag megakadályozták ugyan azt, hogy Ausztriával közös pénzügy keletkezzék, tényleg azonban a magyar bevételek minden ellenőrzés nélkül az osztrák pénzügyminisztérium rendelkezésére álltak.

A bécsi kongresszus után (következő reactio rendszerébe a magát túlélő magyar alkotmány, mint minden újítás megakadályozója, természetesen beleillett. Metternich kormányzásával a rendek jó-része meg is volt elégedve, mert kiváltságai garanciáját látta benne. Cenzura és rendőrség nálunk is úgy uralkodtak, mint Európaszerte. Az ország politikai fejlődése úgyszólván megkövesedett, a gazdasági nyomor a vámpolitika és a rossz közlekedési viszonyok folytán egyre nőtt. Az iskolák egészen az abszolút uralom és a germanizálás szolgálatában állottak és a centralizáló abszolutizmus zavartalandiadalát aratta.

7. A reformkorszak.

A magyarság kulturális és társadalmi fejlődésben a 19. század elején messze elmaradt a nyugati népek mögött. A török hódítás okozta visszavetést csak a dinasztia és a nemzet vállvetett munkájával lehetett volna jóvá tenni. Reformok azonban, mint láttuk, a 18. század folyamán nem jöhettek létre, akár a nemesség önző magatartásának, akár az örökös tartományokkal való kapcsolatunknak tulajdonítsuk ezt. Míg nyugaton a kapitalizmus fejlődésével járó ipari és kereskedelmi fellendülés az élet kellemesebb formáit teremtette meg és a hűbéri társadalmat átalakította, ami a politikai változást is magával hozta, addig Magyarországon az élet nem polgárosult, a kulturális igények nem emelkedtek, a társadalom semmiben sem különbözött a középkortól, a sértetlenül fentartott rendi alkotmány politikai változást eleve is kizárt. Közvetlen szomszédunk, a természeti adományokban sokkal szegényebb Ausztria épen a dinasztia kedvező politikája folytán is jóval megelőzött bennünket. Míg a 18. század elején a Habsburgok dunamenti monarchiája egészében feudális szervezetű volt, addig száz év múlva a magyar és az osztrák rész lényegesen eltértek egymástól, mint azt az egykorú kitűnő nemzetgazda, Berzeviczy Gergely szavai legjobban jellemzik: „Az örökös tartományok népessége az állítólagos terméketlenség ellenére is Magyarországot több, mint kétszeresen felülmulja. Iparuk és kereskedelmük helyzete a

magyaréval össze nem hasonlítható. Az osztrák parasztok jobb viszonyok közt, kényelmesebben és kellemesebben élnek, mint Magyarországon a köznemeselek. Hallottuk-e valaha, hogy Ausztria lakói nyomorban elpusztulnak, éhenhalnak, mint ez Magyarországon megtörténik? Hasonlítsuk össze a városokat, falvakat, tanyákat, lakóhelyeket, az életmódot, nem azt fogjuk-e tapasztalni, hogy mindezek az osztrák tartományokban sokkal fényesebbek? Míg mi a termények bőségében szegénységgel küzdünk és a nagy pénzhányban a szerzett garast gondosan iparkodunk elrejtteni erszényünkben, hogy némsokára a rideg szükség kicsalja onnan, az osztrákok bőségben, minket megvetve felsőbbségük büszke tudatában, vagyonban, gazdagságban, pénzben dözsolnek.'

Eljuthat-e a magyarság saját erejéből a fejlődés azon fokára, melyen a nyugati civilizált népek állottak, legyőzve az útjába szándékosan gördített akadályokat és legyőzve önmagát, ez volt a kérdés, mely a 19. század első felében a magyar hazafiak gondolkozását foglalkoztatta. De mily kevesen voltak még a bécsi kongresszust követő időkben, akik tudatában voltak a nemzet feladatának. Az országgyűlési bizottságok munkája már nem volt program. Hogyan menjen hát végbe az átalakulás? Hogy ez a kérdés a magyarság érdeklődésének középpontjába került, hogy a műveltebbek az ország elmaradottságának tudatára ébredtek és hogy a reformok mikéntjéről közvélemény alakulhatott ki, ez Széchenyi István gróf érdeme. A rendi Magyarországot, mely a nemesi

kiváltságok élvezetében szabadnak és boldognak érezte magát, fel kellett rázni abból a hangulatból, mely az „Extra Hungariam non est vita” nézetén alapult. A főnemesség, mely generációkon keresztül az udvar körében élt, magyarságát levetette és a nemzeti nyelvet is már tökéletlenül bírta, nem lehetett az átalakulás tényezője. Polgárság, mint már láttuk, nem volt, a csekély városi német és rác lakosság a nemzeti életbe nem kapcsolódott bele. A jobbágy, mint mindenütt, nálunk is még a dolgozó, öntudatlan és a műveltség alacsony fokán álló tömeg, mely hálaosan fogadta sorsának enyhítését, de ekkor még nem volt ereje politikai célok kitűzésére és elérésére. Maradt tehát a középbirtokos nemesség, melynek a nemzetiséget érintő kérdések iránt fogékonysága és politikai iskolázottsága volt. Utóbbit a megyei életben szerezte meg magának. A nemzeti érzést a germanizáló kísérletek és az újjáéledő irodalom tette benne tudatossá, mely előbb a nyelv kiművelésével kezdte, utóbb a romantikusok, főleg a két Kisfaludy és Vörösmarty működésével műveltebb olvasóközönséget teremtett, melynek érdeklődéséhez az államférfiú is fordulhatott. Hogy Széchenyi az irodalmi mozgalomnak a nemzetiség kifejlesztése körüli fontosságát mennyire értékelte, mutatja első nyilvános fellépése, mellyel az 1825-i országgyűlésen, mikor első sorban a magyar nyelv és irodalom fejlesztésére hivatott akadémiának terve anyagi eszközök hiányában már meghiusulóban volt, jószágainak egy évi jövedelmét

ajánlotta fel e célra és követőkre találván áldozatkészségében, annak alapját vetette meg.

Széchenyi működésének indító oka és mindenkinél nagyobb hatásának magyarázója izzó fajszeretete, magyarsága. Célja a magyarság megmentése, melyet már a pusztulás szélén látott vagy mint ő mondja: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, annak sajátságait megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni . . . , a világot egy új nemzettel meggazdagítani.” A főszenpont nála nem a politikai reform, ez csak eszköz, hanem a nemzetiség. Ez alatt ő nem a nyelvi különbséget érti, hanem az el nem sajátítható, át nem vihető lelki összetételt, az erkölcsi felfogást, az egész érzelmi és értelmi életet. A magyart magyarosítani akarta, hibáinak hangoztatásával azokat tudatába juttatni, a közügyekben az érzelmi momentumok helyett az értelmet uralomra segítni, a nemzet politikai és kulturális felfogását átalakítani. Széchenyi a nemzeti regenerációt nem alkotmányos, politikai téren akarta kezdeni, hanem gazdasági, az anyagi műveltség terén abban a meggyőződésben, hogy a nemzet értelmiségi és gazdasági viszonyainak változása a társadalmi és a közjogi változást is magával fogja hozni.

Eszméi terjesztésére, közvélemény megalkotására a reformok érdekében élénk irodalmi működést fejtett ki, melynek elsősorú termékei államférfiúi felfogásának összefoglalói, a „Hitel”, „Világ” és a „Stadium” voltak. A magyarság anyagi visszamaradottságában nézete szerint nem a kormány, hanem maga a

nemzet bűnös, főleg a kiváltságos osztály tehetetlensége. Magyarországon sem a földnek, sem a tőkének, sem a munkának nincs meg az az értéke, mint a fejlettebb műveltségű nyugati államokban. A földbirtokos sokkal szegényebb, mint másutt, beruházásokra nincs pénze, mert hitelét lehetetlenné teszik a hűbéri korból származó intézmények: a robot, a tized, a fiscalitas és az ősiség. Ezek miatt nem rendelkezhetik szabadon birtokai felett.

A két utóbbi volt Magyarország gazdasági fejlődésének legfőbb akadályozója. A magyar magánjog tulajdonképpen nem ismerte egy személy teljesen szabad birtokát. A birtok nemcsak a tulajdonosé volt, hanem egész családjának volt jogigénye hozzá és mindazoknak, akik örökségére valamely, többnyire évszázadokkal előbb történt adomány alapján igényt emelhettek. A tulajdonos szabad rendelkezését a család jogai korlátozták és a fiscalitás, a korona azon joga, hogy a birtokot a család kihalása esetében magának elfoglalhatta. Könnyű belátni, hogy mindez a földbirtok értékét nagyon leszállította és a földhitelt lehetetlenné tette. A tulajdonos sohasem lehetett biztos abban, hogy minő ürügy alatt keveredik hosszú, az igazságszolgáltatás bonyolult és nehézkes menete miatt évtizedekig tartó perbe.

A mezőgazdaságnak nagy hátrányára volt Széchenyi szerint a kereskedelem hiánya, melynek oka a szerencsétlen földrajzi fekvés és a pénzhiány mellett a forgalmi viszonyok borzasztó állapota, a rossz vám-

rendszer, de legfőképen az a körülmény volt, hogy a magyar termelésnek a belföldön sem volt piaca.

Széchenyi megjelölte azon eszközöket is, melyekkel a javulás elérhető. Először is minden téren szakismeretek szükségesegek, azután a társadalmi erők concentratioja, az igazságszolgáltatás megjavítása főleg kereskedelmi és váltótörvényszékek felállításával és végül jó törvényhozás és kormányzás, vagyis az alkotmány időszerű megváltoztatása, ennek keretében a nemesi adómentesség megszüntetése. Szilárd meggyőződését fejezi ki, hogy a magyarságot elpusztítani nem lehet és hogy annak szép jövője van és Hitelét így fejezi be:

„A Mult elesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk ezért hiábavaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják, Magyarország — volt, — én azt szeretem hinni: lesz!”

Széchenyi irodalmi működésének oly nagy hatása volt, minő magyarul író embernek addig még nem jutott osztályrészül. Első munkáját mindenütt olvasták és ámbár a nemesi szabadság számos híve, különösen a vagyontalan köznemesség, melyet épen csak kiváltsága különböztetett meg a jobbagytól, Széchenyi íroniájától megsebezve és anyagi helyzetét féltve kikelt a „pesti gróf” ellen, ki őket politikára oktatta és több megyében a Hitelt nyilvánosan elégették, tanítása, a birtokos nemesség műveltebb részében, az arisztokrácia egyes tagjainál, de főleg a fiatalságban és a

latéfinerekben termékeny talajra talált. Munkái nyomán számos írat jelent meg, melyek mellette vagy el-lene foglaltak állást, de a reformok kérdését bevitték a közvéleménybe.

Széchenyi irodalmi működésével fontosságban egyenlőrangú az a tevékenység, melyet programja megvalósításában társadalmi úton fejtett ki. Hogy az arisztokráciának, melynek ő reformterveiben fontos szerepet szánt, alkalma legyen politikai nézetei kicserélésére, az angol klubok mintájára megalakította a Nemzeti Kaszinót. Mintájára számos hasonló egyesülés keletkezett a vidéken, melyek nagyban hozzájárultak a politikai élet élénkségéhez és a reformeszmék elterjedéséhez. Ugyancsak a „concentratio” céljait szolgálta működése, melyet Buda és Pest, akkor még jelentéktelen városok fejlesztése körül fejtett ki. Belátta e városok nagyjövőjét, fáradhatlan volt az építkezésre való buzdításban. Célja volt a két testvérvárost Magyarország gazdasági és kulturális életének központjává tenni. A legnagyobb jelentőségű volt e tekintetben a Lánchíd építése, mely kezdeményezésére és leghevesebb agítálásával jött létre és amelyhez egyik legszebb politikai sikere (1835.) is fűződik, mivel országgyűlési határozat alapján a hídon mindenkinek meg kellett fizetni a vámot és így a nemesség kiváltságain ezzel az első rést ütötte. Ő ismerte fel először, mily fontos az egész monarchia szempontjából a dunai hajóút és megkezdte a kormány támogatásával a Vaskapú szabályozását, élénk részt vett a Dunagőzhajózási Társaság alapításában. Ezekon kívül a Budapesti Henger-

malom, a lótenyésztés érdekében meghonosított lóversenyek, Tiszaszabályozás stb. jelzik közgazdasági programjának átvitelét a valóságba.

Széchenyi tanításainak és a vele foglalkozó irodalomnak a hatása a politikai életben csakhamar mutatkozott. A megyegyűléseken, ezen kis parlamentekben az érdeklődés középpontjába kerültek és úgy ezek, mint a juliusi forradalom hatása alatt új életre kelő reformkivánságok egyre több tért foglalnak el a követi utasításokban. Állásfoglalásra a megyéknek gyakran nyílt alkalmuk, mert az öregedő Ferenc uralkodásának utolsó évtizedében a sikertelen külpolitika és a zsandárszerép melyet Metternich, mint a legitimitás öre, Európaszerte magára vállalt, az udvart arra kényszerítette, hogy minél gyakrabban forduljon a magyar rendek áldozatkészségéhez, hogy hatalmának megrendült pénzügyi és katonai alapjait megszilárdítsa. Az országgyűléseken azonban csakhamar nyilvánvaló lett és átment a nemzet köztudatába, hogy a központi kormány Magyarországon sem hajlandó liberális újításokat megengedni, melyeket mint bomlást okozó és a népeket szerencsétlenné tevő eszméket a császár minden rendelkezésre álló eszközzel iparkodott távol tartani. Metternich személyesen nem állt ugyan oly szigorú merevséggel a reformkivánságokkal szemben és bár azon nézetten volt, hogy a hirtelen újítások, bármily időszerűek, veszedelmesek, a lassan maguktól fejlődő reformokat nem tartotta megakadályozandóknak, az ő befolyása azonban a belügyi kérdésekben a cseh érzelmű és magyargyűlölő

Kolowrat gróffal szemben, ki Ferenc utolsó éveiben az uralkodónál nélkülözhetetlenné tudta magát tenni, visszaszorult. A fennálló és traditionális „rendszer”-nek változhatatlansága, melyhez nem csekély mértékben járult a kormányzések rosszul fizetett tisztviselőinek minden újítással, mint munkával szemben való halogató, lelkiismeretlen módszere, okozta, hogy a magyar reformmozgalom ellenzékbe szorult.

Az 1832-ben megnyílt országgyűlésen a liberális követelményeknek, melyek a nyugati politikai irodalom befolyása alatt egyre jobban bővültek és távolodtak Széchenyi óvatos programjától, már oly képviselői voltak, mint a nemesen gondolkozó Kölcsey Ferenc és Deák Ferenc. A 40 hónapig tartó országgyűlés tulajdonképpen semmit sem bírt a kormánnyal szemben elérni, mely a rendi gyűlések nehézkes tárgyalási menetét és a főrendeknél megmaradt többségét kihasználva, oly kívánságok megvalósítását is megíúsította, melyek azelőtt épen a bécsi kormányzések mindenképen elérendő céljaihoz tartoztak. A jobbágyok helyzetének javítását is — ami pedig a 18. században a dinasztia társadalmi politikájának tengelye volt — felforgató törekvésnek tekintette a kormány, ezért mindent megtett azon igazán nem messzemenő kívánságok megíúsítása érdekében, melyeket az országgyűlésen az ellenzék megvalósítani törekedett, nem is gondolván a jobbágyok teljes felszabadítására. A kormány a megyékben a vagyontalan „bocskoros” nemességet használta fel céljai elérésére, kiket rémítgetéssel, hogy minden különbség köztük és a pa-

raszt között megszűnik, valamint etetés-itatással rábirt, hogy néhol szavazati többségével, másutt bunkósbottal változtassa meg a követi utasításokat és hívja vissza a liberális gondolkozású követeket. Így vált meg az országgyűléstől Kölcsey és a jobbágyoknak csak az anyagi helyzetén lehetett valamit javítani, míg a személy és vagyonbiztosság, az úriszék és az örök-váltáság kérdésében semmi változás sem történt. Csak 1840-ben sikerült annyit keresztülvinni, hogy a jobbágy az összes földesúri terheket pénzen megválthatta és így birtokának korlátlan élvezetébe léphetett.

Az országgyűlésen sok szép beszéd hangzott el a liberális követelményekről, lelkesedtek a rendek a lengyel szabadságért, de az eredmény csak az volt, hogy a bizalmatlanság nőtt a bécsi kormányban és a rendekben is egymás iránt. Előbbi a mindnagyobb mértékben fellépő korszerű kivánságokban a felforgató szellem terjedését látta, a rendek túlnyomó része pedig meggyőződött arról, hogy a központi kormánnyal egyetértésben Magyarországot újjáépíteni nem lehet és ez a meggyőződés volt legfőbb oka a növekvő ellen-szenvnek az örökös tartományokkal, az azokhoz való kényszerű kapcsolattal szemben.

Igy terelődött a reformmozgalom mindjobban arra a térre, melynek érintését Széchenyi program-jában a leghatározottabban ellenezte, a közjog terére. Széchenyi Ausztriával való kapcsolatunkat végleges és változhatatlan ténynek tekintette, melyet el kell fogadnunk, formáján változtatnunk nem lehet, mert e kérdés megbolygatása oly erőket idéz fel az újító

mozgalommal szemben, melyeket a nemzet leküzdeni nem képes és azért okvetlenül katasztrófára fognak vezetni. Az 1832/36. évi országgyűlés még ebben a tekintetben Széchenyi befolyása alatt állott. 1833-ban a rendek azt a javaslatot tették, hogy bizottságot küldenek ki, mely egy a császár által kinevezendő osztrák bizottsággal a vám és pénzügyekben, ezen legfontosabb mindkét államot érintő kérdésekben megállapodásokat létesítsen. A válasz, melyet Bécsből küldtek, mereven elutasító volt, mivel az uralkodó maga akarta képviselni az örökös tartományokat. Így mulasztott el az újításoktól remegő kormány kedvező alkalmat, mely a Habsburg-monarchia két részét közelebb hozhatta volna egymáshoz.

Az országgyűlés berekesztése megadta az alkalmat a nem épeszű V. Ferdinánd trónrajutása óta kormányzó államtanácsnak, melynek segítségével Metternich a monarchia belügyeiben is fokozott befolyásra tett szert, hogy erőszakos rendőri rendszabályokkal fojtsa el a nézete szerint egyre veszélyesebbé váló reformmozgalmat. A rendszabályok nagyon hasonlítottak a jakobinus üldözésekhez Ferenc uralkodása kezdetén, mikor Bécsben és Budán is verpadra vittek és hosszú fogságra ítélték embereket, akikben csak az udvari körök láthattak bűnösöket. Most is mint akkor eljárásukkal azt célozták, hogy mindenkinek elmenjen a kedve túllépni a kormány által jónak látott haladás kereteit. Wesselényi Miklóst, a reformmozgalom egyik vezetőjét politikai beszédekért perbe fogták és több évi fogságra ítélték.

Az országgyűlési ifjúság, a liberális elvekben legmesszebbmenő elem, társadalmi egyesületének vezetőit „veszedelmes nézetek ápolása” miatt rabságra vetették, melyben vezetőjük, Lovassy László, megőrült. De a legnagyobb feltűnést Kossuth Lajos pere keltezte, akinek neve akkor lett az egész országban ismertté.

A zemplénmegyei vagyontalan kisnemes családból származó Kossuth, az 1832/36-i országgyűlésen mint egy távollevő mágnásnak a képviselője vett részt. Mikor a kormány nem teljesítette a rendeknek azt a kívánságát, hogy a tárgyalásokról cenzura nélkül nyomtatott közlésekben számolhassanak be a közönségnek, mely tájékozatlan volt a politikai élet ezen központjáról, Kossuth megkezdte az „Országgyűlési Tudósítók” kiadását előbb könyvműves alakjában, utóbb mikor a sokszorosítás e módját megtiltották neki Bécsből, az országgyűlési ifjak írásában. Az őt jellemző színes stílusban és szertelen módon hangsúlyozta az egyes liberális beszédek fontosságát, a reformeszmék terjedésének nem csekély hasznára. Az országgyűlés ideje alatt a kormány érthető politikai okokból nem férhetett közelébe, de mikor Kossuth új kéziratot „Törvényhatósági Tudósításában” a megyei politikai életről számolt be, elfogatta és négy évi börtönre íteltette. (1837.)

A jakobinusok véres üldözése évtizedekre elnyomott minden szabad politikai véleménynyilvánítást, a liberális eszméket azonban a politikai köztudatból ily eszközökkel többé kiirtani nem lehetett. A kor-

mány épen céljának ellenkezőjét érte el. Az újra egybehívott országgyűlésen már nemcsak a tekintélyes tagokkal, mint Bezeredy István és Klauzál Gábor, megerősödött liberális ellenzék kivánta Deák Ferenc vezetése alatt a reformokat, hanem a konzervatívok sem zárkózhattak el előlük. Pártjuk a sajnos, korán elhalálozott nagy tehetségű Desewffy Aurél gróf vezetése alatt belátta szükségüket, de Széchenyi tanácsát követve csak a kormánnyal egyetértésben gondolt megvalósításukra. Az „államkonferencia” oktalansága-, a központi kormányzások kicsinyeskedő határozatlansága-, az osztrák bürokrácia renyhe hanyagságának volt a következménye, hogy a reformok ügyében a konzervatívokkal sem jött létre idejében megállapodás. Miután az ellenzék a minden jogfelfogás ellenére elítéltek szabadon bocsátását elérte, csak az adóssági ügyekben a bizonytalanságnak véget vető váltótörvény, az úrbéri törvények bizonyos javítása voltak az 1840. évi országgyűlés eredményei. A kereskedelem érdekében a liberális eszmék hatása alatt a zsidók megkapták a szabad letelepedés és a földbérlet jogát, mire Galiciából semmi-kép sem gátolt bevándorlás hulláma öntötte el az ország keleti részeit. Messzebb menő reformoknak a rendek és a kormány közti bizalmatlanság állta útját.

* * *

A 40-es évek elején határozott fordulat állott be Magyarország fejlődésében. Míg az előző 15 év politikai eszméi tulnyomóan Széchenyi tevékenységére ve-

zethetők vissza, addig a következő évtized politikai életén a gondolkozásban, vérmérsékletben, az eszközök megválogatásában tőle lényegesen elütő Kossuth Lajos államférfiúi elméje uralkodott.

Kossuth a három évi fogságból kiszabadulva, „Pesti Hirlap” címén nézetei terjesztésére ujságot alapított. A kormány megadta neki az engedélyt akár azért, mert azt hitte, hogy a fogságban megpuhult, akár hogy Kossuth agitációjával a liberális párt kettészakadását mozdítsa elő. A fogsága révén páratlan népszerűsége emelkedett ellenzéki vezér új fegyvert, a zszurnalisztikát adta a reformmozgalom kezébe. Ékes-szólo, lendületes cikkekben — mert ezek és nem a napi hiradás volt a sajtószerv legfőbb tartalma — adta elő politikai eszméit, melyek Széchenyiével és a liberálisokéval lényegükben megegyeztek. A vezércikkek az ősiség megszüntetését, a földesúri viszony eltörlését, az általános adózás kötelezettségét, az országgyűlési képviseleti rendszer megváltoztatását stb. kívánták. Míg azonban Széchenyi a reformok megvalósításánál az arisztokráciának szánt nagyobb szerepet, Kossuth a mozgalmat demokratikus irányba akarta terelni és gyorsabb ütemben eljárni, radikálisabb politikát követni.

Ő a félmilliónyi egyre jobban szegényedő közne-mességre akart hatni és megértését a reformok iránt biztosítani. A nemesi társadalomnak ezt a tömegét azon gyűlöleténél fogva akarta megnyerni és nyerte is meg, mellyel a főnemesség iránt viseltetett, mivel az a felsőtáblán minden igazságos adóreformnak útját

álta és főképen mivel politikai és gazdasági hatalmát a köznemességgel szemben mindenkor kíméletlenül kihasználta. Széchenyi csak áldozatokat követelt a köznemestől, melynek nagy része egyébbel, mint a nemesi kiváltságokkal nem bírt, Kossuth egyenlőséget ígért neki az arisztokráciával, érvényesülést a nagy reformok folytán beálló változásokban, anyagi boldogulást.

Széchenyi az anyagi megerősödést tartotta legfontosabbnak a reformmunkában, Kossuth azonban épen a politikai változások szükségességét hangoztatta, mint az anyagi változások alapfeltételét. Széchenyi kerülni akart mindent, ami Magyarországnak a monarchia többi részéhez való viszonyát érintette, Kossuth épen ezen viszony megváltoztatására törekedett, ami nélkül meggyőződése szerint Magyarország nemzeti fejlődése lehetetlen. Az előbbi kerülni akarta a nemzeti szenvedélyek felkeltését, mivel a dinasztiaival és annak a nemzetét felülmúló hatalmával vezetnének összeütközésre, az utóbbi épen ezen nemzeti szenvedélyek felkeltését iparkodott elérni, ami nélkül a nagy tömegeket a mozgalomba belevonni nem lehet. Nélkülük a régi rendi keretek szétrepesztését és az új modern állam kialakítását nem tartotta megvalósíthatónak.

Ezen felfogásához Kossuth az ország gazdasági helyzetének meggondolása alapján jutott. A 18. század vám- és kereskedelmi rendszere, mely Magyarország érdekeit életbevágóan károsította, mint említők, csekély változtatásokkal a 19. században is meg-

maradt. A rendek a század elején a szabad forgalmat kívánták az örökös tartományokkal, mert azt hitték, hogy így mezőgazdasági terményeiknek legkönnyebben biztosíthatnak piacot. Bár a vámsorompók megszüntetésének terve már a 18. században Bécsben is felmerült — Mária Terézia nagyérdemű kancellárja, Kaunitz ajánlotta mint minden további vámintézkedés végcélját — a bürokrácia görcsös ragaszkodása a meglévő rendszerhez, mellyel Ausztria érdekeit legjobban látták biztosítottnak, nem engedte meg a változást.

Széchenyi a szabad kereskedelem elvének volt ugyan a híve, de a vámkérdéseknek csekély fontosságot tulajdonított, mert az ország termelésének emelkedését a belföldi fogyasztás növekedésétől és nem a kivitteltől várta. Máskép gondolkozott Kossuth. Mikor 1839-ben a német államok megújították a vámszövetséget (Zollverein), többen kívánták a Habsburg monarchia csatlakozását és így a középeurópai vámunió megteremtését. Metternich és Kossuth ismerték fel e gondolat fontosságát. A kancellár óhajtotta a monarchia csatlakozását, mert Ausztria különben kizorul Németországból, de kívánságáért nem léphetett fel, mivel a monarchia két vámterületre oszlott, melyeknek eltérő volt az adózási rendszere. Hogy a vámkérdésekben a monarchia szabad kezet nyerhessen a külfölddel szemben és a német vámszövetségben levő államok példájára gazdaságilag fellendülhessen, a 40-es évektől kezdve a bécsi vezető kormányférfiak a monarchiában egységes vámterület létesítésére törekedtek. Ez magyarázza meg politikájuk bekövetke-

zett megváltoztatását a magyarországi gazdasági reformok kérdésében.

De éppen ebben az időben változott meg a magyar közvélemény is e kérdésekben Kossuth hírlapírói működése következtében. Kossuth cikksorozatban foglalkozott a német vámegyesüléshez való csatlakozás ügyével. Két okból tartotta károsnak: mivel a Zollverein német-nemzeti alapon nyugszik és jól látta, mennyit tett az a németiség egysége érdekében. A magyaroknak nem kellene ugyan a csatlakozás esetében sem félni a germánizálástól, de a német városi polgárság megmagyarosodását s a magyar polgársztály kifejlődését akadályozná az meg, mely nélkül pedig a modern állam megalkotását nem tartotta lehetségesnek. Kossuth azonban még tovább ment, Liszt Frigyes, a nagy német nemzetgazda 1841-ben megjelent és nálunk azonnal ismertté vált és nagy hatást gyakorló munkájának „Das nationale System der polit. Ökonomie” befolyása alatt még nemzeti védővámrendszert is követelt, mely Liszt tanítása szerint a leghatásosabb eszköz gyenge ország kezében, hogy az erősebb versenytől szabaduljon, magának ipari teremtsen — és politikailag önállóvá legyen. Kossuth agitációjának, kapcsolatban Liszt utazásával, akit Pestmegye székházában, mint a nemzet barátját ünnepelek, az volt az eredménye, hogy az Ausztriával való gazdasági viszonyról ép akkor fordult ellenkező irányba a nemzet többségének gondolkozása, mikor Bécsben a korábbi magyar kívánságoknak megfelelő

rendszerint dolgoztak ki a gazdasági reformok megvalósítására.

Igy vitte át Kossuth az agitációt oly politikai kérdések terére, melyek iránt legérzékenyebbek voltak Bécsben és amelyek érintésétől a reformok megkezdője, Széchenyi mindig óva és szenvedelmesen intett. A megyei üléstermekben Kossuth cikkeinek hatása alatt az új politikai teóriák csakhamar mindinkább leköttették a figyelmet. Széchenyi aggodalommal szemlélte a politikai élet ily irányú fejlődését, mivel attól tartott, hogy Kossuth működése összetűzésre fog vezetni a kormánnyal és forradalmat fog előidézni. A „Kelet Népe” című könyvében (1841.) Kossuthot megtámadta, rendkívüli tehetségét, ideális szándékait és páratlan szónoki képességét elismerte ugyan, de izgató, kiméletlen hangját és a reformküzdelemben követett hibás taktikáját ócsárolta szemére vetve, hogy katasztrófába viszi a nemzetet. A túlzott önbecsülés és a népszerűség hajhászásának vádjától sem kímélte meg ellenfelét. Az irodalmi harc, mely Széchenyi műve körül támadt és a magyar publicisztikát fejlődése legmagasabb fokán mutatja be, bebizonyította, hogy Széchenyit a közvélemény már nem ismerte el vezetőjének. Nemcsak B. Eötvös József, Magyarország legműveltebb államférfiainak egyike, hanem még a mérsékelt Deák is Kossuth védelmére kelt. Széchenyi népszerűsége elmulóban volt. A nemzet nem akart többé gyámkodásról hallani, hanem azokra hallgatott, kik — tekintet nélkül az akadályokra — a reformok megvalósításában gyorsabb ütemet és radikálisabb módokat

ajánlottak. Sőt az új konzervatívok is Dessewffy vezérése alatt szemére vetették Széchenyinek támadása kíméletlenségét és sötétlátását. A politikai pártviszonyok tisztázásához ez az eszmecsere nem csekély mértékben járult.

Az 1843-ban összeült országgyűlésnek legfőbb feladata az adózás kérdésének rendezése lett volna a kormány javaslata értelmében, mely Széchenyi unszolására immár nem zárkozhatott el a reformok elől. Nemcsak a liberálisok, hanem a konzervatívok is belátták, hogy a nemesi adómentesség többé fenn nem tartható, mert minden újítást az ország gazdasági életében lehetetlenné tesz. Kossuth a Pesti Hirlap-ban ép úgy agitált a nemesi adómentesség ellen, mint gróf Dessewffy „Alföldi leveleiben” rámutatott az adórendszer igazságtalanságára. De a nemesség túlnyomó része, a vagyontalan kismemesek, kiket csak ez a kiváltság emelt a jobbágyok fölé és akik személy szerint részt vehettek a megyegyűléseken és befolyást gyakorolhattak a követi útasításokra, másként gondolkoztak. Nem akartak parasztsorba kerülni. A megyegyűléseken viharos, gyakran véres összeütközésekre került a dolog, a kismemesség megakadályozta oly követek küldését, kik az adófizetés mellett foglaltak állást. Deák és a liberális párt számos tagja kényszerült távolmaradni az országgyűléstől. A követek többsége ilyesformán a közadózás ellenzőiből állott és már ekkor nyilvánvaló lett, hogy erőszakos külső befolyás és heves izgatás nélkül ez a reform nem lesz megvalósítható. A felső táblán a konzervatív párté

volt a többség a fiatal és tehetséges gróf Apponyi György vezetése alatt.

Ily viszonyok közt csak a magyar nyelv ügye nyert végleges elintézést, melyben a pártok közt nem volt nézeteltérés, mely a II. József intézkedéseit követő nemzeti ébredés óta csaknem állandó küzdelem tárgya volt a kormánnyal szemben. A liberalismus szabadságkövetelményei természetesen maguk után vonták a nemzetiség legszabadabb kifejtésének kívánságát, a nemzeti nyelv korlátlan érvényesülését a politikai élet minden mezején. Vörösmarty, Petöfi és Arany korában a nyelv legteljesebb jogát erre senki kétségbe nem vonhatta. A rendek egymás után harcolták ki e téren a központi kormány engedményeit és hoztak törvényeket, melyek az országgyűlési tárgyalások, a közigazgatás minden fokának, a bírászkodásnak, a közoktatás és az anyakönyvvezetésnek a nyelvét a magyart tette. 1844-ben azonban, midőn a magyar nyelv ügyében hozott törvények épületét betetőzték, nemcsak a kormány, hanem Horvátország követéinek szintén nemzeti öntudatból fakadó ellenállását is le kellett győzni. Mikor a magyarság nemzetiségének szabad kifejtését törvényhozásilag biztosította, észre kellett vennie, hogy faji határai nem esnek egybe az ország határaival és hogy nemzetiségéért folytatott küzdelme nem maradt hatás nélkül az országnak kulturában alacsonyabb fokon álló, de számban őt még túlszárnyaló főbbi népeire.

Az állam és a társadalom liberális-demokratikus irányban való fejlesztése az 5 milliónyi magyarság

által a 40-es években elkerülhetetlenül felvetette a közel 8 milliónyi egyéb népfajok állami és területi korlátok által nem határolható szabad fejlődésének súlyos problémáját, melyet sem hatalmi eszközökkel, sem kedvezéssel nem lehetett megoldani, sem nálunk, sem másutt s amelynek csak egyre véresebbé váló összeütközések adtak Európaszerte rövidebb-hosszabb ideig tartó elrendezést. Súlyosabbá tette nálunk e problémát, melyet túlnyomó részben a török hódítás szerencsétlenségének köszönhetünk, a dinasztianak és a központi kormányzatnak területi egységünkre nézve végzetes politikája, mely érdekében állónak tartotta a monarchia egységét megbontó magyarsággal szemben az ország nem magyar lakóiban keresni támogatást. Már a József utáni nemzeti ébredés korában nyertek a szerbek és a románok Bécsben támogatást nemzeti követeléseikben, melyeket egyházi különállásuk kiváltsága keltett fel bennük. Előbbiek részére központi hatóság, az illyr kancellária is szerveztetett. A 19. század elején a pánszláv agitáció a tótok nemzeti öntudatát ébreszti fel. Egyrészt orosz kiküldöttek hatása ismerhető fel, másrészt az új életre kelő csehek kezdik könnyen megvalósítható nemzeti hódításnak tekinteni a testvérnépet és akarják nyelvüket a tótság irodalmi nyelvvévé tenni. Kollár János epikai költeményében „Slawy dčera” (1827.) nyernek először irodalmi alakot a pánszláv törekvések, melyek keretében a tótság azonban Stur és Hurban vezetése alatt kezdettől fogva meg akarta őrizni a csehekkel szemben külön nemzetiségi jellegét.

Következményeiben sokkal súlyosabb volt a horvát kérdés, amelyet szintén a reformkorszak vetett föl. Horvátországnak mindig volt bizonyos mértékű államisága. Belügyeit saját rendi gyűlésén hozott törvényeivel intézte, amelyről követeket küldött a magyar rendi gyűlésekre. A 30-as évekig, eltekintve bizonyos vallásügyi surlódásoktól, melyek Horvátországnak tisztán katolikus jellegéből keletkeztek, az anyaország és Horvátország viszonyát semmi sem zavarta. Még 1830-ban is a 3 horvát megye, Zágráb, Varasd és Körös, azt az utasítást adta követeinek, hogy a magyar nyelvet, mint kötelező tantárgyat vezettessék be a horvát iskolákba. Zágrábmegye még hozzá csak oly tanítók alkalmazását tartotta megengedhetőnek, akik magyarul is tudnak. A hangulat azonban csakhamar megváltozott Horvátországban Gáj Lajos agitációjának hatása alatt, aki Kollártól vette át a pánszláv eszmét és hirdette azt ujságokban és folyóiratokban. A Széchenyi reformeszméit horvátba ültető irodalom felkeltette a társadalom egyre nagyobb köreit meghódító horvát nemzeti mozgalmat, melynek a pánszláv „Illyria”, a Skutari, Várna és Villach közti háromszögben élő délszlávok egyesítése lett politikai ideálja. Megerősödéséhez Metternich és az udvari körök morális és anyagi támogatása nem csekély mértékben járult. Ezek Magyar- és Horvátország közjogi viszonyának megváltoztatásában a magyarság nemzeti megerősödésével szemben alkalmas ellensúlyt véltek találni. A bán és a tartományi hatóságok támogatásával sikerült a magyarbarát pártot rövid idő alatt letörni és az 1844.

évi országgyűlésre már olyan utasítással küldtek a horvátok követeket, hogy a magyar nyelv érdekében hozandó törvénnyel szemben foglaljanak állást. A létesült törvény, mely hat év múltán a horvátokat is a magyar nyelv használatára kötelezte az országgyűlésen és a magyar nyelvet, mint kötelező tantárgyat Horvátország közép- és főiskoláiba is behozta, megvalósíthatatlansága mellett is a horvátok leghevesebb gyűlöletét okozta a magyarsággal szemben, melyben nemzeti mozgalma legnagyobb ellenségeit látta. A bécsi kétszínű politika, mely Pesten a magyar nemzeti mozgalom kívánságait teljesítette, Zágrábban pedig a magyarbarátokat megfélemlítette, csakhamar meghozta várt gyümölcsseit.

Az 1844. évi országgyűlés után Kossuth agitációját a reformok érdekében főleg gazdasági téren folytatta, melyen a tömegek könnyebben megközelíthetők. A gazdasági romlást a lakosság valamennyi osztálya megérezte. Az alsó-tábla egy 1844. évi feliratára, melyben a vámpolitika súlyos következményeit ecsetelték és nemzeti ipar érdekében védővámrendszert követeltek, elutasító válasz érkezett. Kossuth ezért társadalmi úton akarta azt elérni, amire a politikai eszközök hiányoztak. Megalapította több híve támogatásával az országos védegyletet, melynek célja volt az osztrák gyártmányok bojkottjának szervezésével támogatni a belföldi ipar fejlődését. 1845-ben már 138 fiókja volt az egyletnek csaknem 100.000 taggal. Eredménye azonban csekély volt, az osztrák iparnak kevés kárt okozott. Ipart nem lehetett máról holnapra léte-

síteni, a tőke és az ipari tapasztalatok hiányát sem pótolta a lelkesedés. A mozgalomnak azonban nagy hatása volt a lakosságra és a városi német polgárságot, mely a kormány kereskedelmi politikájának mindig csak kárát látta, egészen megnyerte a nemzeti törekvéseknek. Egyéb alapítások, mint a Gyáralapító-Részvénytársaság, a Magyar Kereskedelmi Társaság és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár jelzik a közönség érdeklődésének erősödését.

A társadalmi mozgalom a nemzeti öntudat nagyfoku fejlődését fejezi ki, miként az a vitatkozásokban is megnyilvánult, melyet a pártok a politikai programok felett folytattak. Miután Kossuth — kiadójával összetűzván — a Pesti Hirlaptól megvált, ez a legelterjedtebb újság a politikusok oly csoportjának kezébe került, kik bár szintén az ellenzékhez tartoztak, bizonyos kérdésekben nem értettek Kossuth-tal egyet. A megyei autonómiát Kossuth és vele a liberális párt többsége — a liberális elvi követeléseitől eltekintve — fenn akarta tartani, mivel felelős parlamenti kormányzás esetében is szükségesnek tartották az alkotmányosság védelmének annyiszor bevált biztosítékát, bár nem voltak tisztában azzal, hogy miként egyeztethető a két követelés össze egymással. A centralisták ellenben, a legműveltebb és legolvasottabb politikusok, mint Szalay László, B. Eötvös József, Csengery Antal és Trefort Ágoston a Pesti Hirlapban fejtegették, hogy parlamenti rendszer és megyei alkotmány teljesen kizárják egymást, mert a kormánynak kell a végrehajtó hatalommal rendelkezni.

A bécsi kormánynak, melynek élén Metternich kancellár végre belátta, hogy a magyar viszonyok új alakulása többé meg nem akadályozható, kapóra jött az ellenzékben beállt szakadás, azon célja megvalósításában, hogy a konzervatív párt támogatásával maga vezesse a magyar állam újraépítését. Gróf Apponyi György magyar kancellár lett, Széchenyi pedig, akit Kossuth radikális agitációja egyre jobban eltávolított az ellenzékétől, a helytartótanács kebelében szervezett közlekedési osztály élére állott. Mikor a kormány reformprogramot dolgozott ki, mely az általános adózás és a dohánymonopólium megvalósítása után — melyek Ausztriában már megvoltak — a közbeeső vámvonala megszüntetését és egyéb közgazdasági tervek megvalósítását ígérte, Széchenyi kötelezve érezte magát a kormányt támogatni. Új állásában kezdte meg a Tiszaszabályozást (1846.), mellyel a mezőgazdaság óriási területet nyert.

A kormány, hogy az országgyűlési többséget a megyei kormányzat felhasználásával megszerezze, azon megyékbe, amelyeknek főispánjai csak névlegesen viselték ezt a hivatalt és nem laktak a megyében, „administratorokat” nevezett ki, akiknek feladata volt a bocskoros nemesség megvesztegetésével és ha kellett, erőszakos eszközökkel is befolyásolni a megyei közvéleményt, hogy a kormányhoz hű tisztviselőket válasszanak és a követeknek a kormányt támogató utasításokat adjanak. Ez új „Kreishauptmannok” aminő Kossuth elkeresztelte őket, a liberálisoknak a kormány

elleni agitációra kitünő alkalmat adtak, mely annál hatásosabb volt, mivel a kormány és a konzervatív párt 1846-ban kiadott programjában a legfontosabb politikai kérdésekben, mint a népképviselő, a törvény előtti egyenlőség stb. nem vallott színt. A kormány és a konzervatív párt érdekében Széchenyi ragadott újból tollat. (1847.) „Politikai programtöredékeiben” Kossuth népszerűségét akarta megsemmisíteni és a politikai viszonyok egyre veszedelmesebb irányú fejlődésének gátat vetni. A röpirat a legkíméletlenebb támadás volt Kossuth személye és politikája ellen, a kétségbeesés és szenvedélyesség kifejezéseivel szólítja fel Kossuthot, hagyjon fel az izgatással és a bekövetkező, az izgatás folytatása esetében elkerülhetetlen katasztróféért felelőssé teszi.

A röpiratnak a közvéleményre csak annyi hatása volt, hogy a liberálisok együttműködését előmozdította, akiknek megbízásából Deák szerkesztett nyilatkozatot, mely csak annyit tartalmazott, amennyi az ellenzék valamennyi frakciójának nézeteivel összeegyeztethető volt és a legfontosabb kérdésekben, így az úrbériség megszüntetésében is csak nagyon óvatosan fejezte ki elveit. Az Ausztria és Magyarország közti viszonyban kölcsönös bizalmat csak úgy tartottak lehetségesnek, ha az örökös tartományok is alkotmányt kapnak. A két állam viszonya csak a *pragmatica sanctio* alapján rendezhető, még pedig úgy, hogy Magyarország érdekeit az osztrák érdekeknek alávetni nem szabad.

8. A forradalom és következményei.

Míg a megyékben a liberálisok és a konzervatívok agitációja a többség megszerzése érdekében nagy erővel folyt, meghalt a népszerű és érzéseiben a magyarokhoz közel álló nádor, József főherceg, aki félévszázadig töltötte be ezt a méltóságot. Az „öreg Rákóczi” — amint őt Bécsben gúnyosan nevezték — gyakran közvetített a nemzet és a bécsi kormány közt. Metternichék nem egyszer fogták gyanúba, hogy az ellenzékkel összeköttetésben áll és figyeltették meg titkosrendőrökkel minden lépését. Halála nagy veszteség volt a politikai átalakulás bekövetkező nagy idejében. Nádorválasztás és a kormány reformterveinek megvalósítása végett hívták össze az országgyűlést, melyen mindkét párt csaknem egyenlő számban jelent meg. Kossuth vezetése alatt a radikális irány a liberálisok között túlsúlyba jutott. A konzervatívokhoz tartozott Széchenyi, aki hogy Kossuth működését ellensúlyozza, szintén bevasztatta magát az alsótáblára.

Az országgyűlést 1847 november 12-én nyitotta meg a király magyar beszéddel, nagy lelkesedést keltve. József nádor fiának, Istvánnak nádorrá választása után folytatott vita a királyi javaslatokra adandó válaszról bizonyította, hogy Kossuth uralkodik szónoki tehetségével az országgyűlésen, mely hosszadalmas, semmitmondó tárgyalásokkal töltötte el 1848 februárig az időt.

A francia forradalom híre, mely a polgárkirály elűzéséről és a köztársaság kikiáltásáról szólt, mély

hatást tett a rendekre. Kossuth, ki előre látta a forradalom következményeit, március 3-án Metternich rendszere ellen intézett heves támadások után elragadó beszédben követelte a közteherviselést, a jobbágyság megszüntetését, a népképviselőt és az egész átalakulás betetőzéséül magyar felelős kormány kinevezését az eddigi bécsi kormányzások helyébe és Ausztria számára is alkotmányt, hogy a két ország közös érdekei jobban legyenek megvédhetők. A királyhoz ily értelemben egyhangúlag intézett feliratot küldöttség vitte Bécsbe István főherceg nádor vezetése alatt. A bécsi forradalom győzelme és Metternich s vele Apponyi György bukása után a magyar kívánságok nem maradhattak teljesítetlenül. Ferdinánd a nádor javaslatára Batthyány Lajos grófot, a felső táblái ellenzék vezérét kinevezte miniszterelnöknek s az országgyűlést felszólította a kívánt törvények elkészítésére és az új miniszteriumok hatáskörének megállapítására tekintettel azon kötelezettségekre, melyek az országot a Pragmatica Sanctio folytán a monarchiával szemben terhelik. Az országgyűlés, hogy a vezetést ki ne ragadja kezéből a pesti radikális mozgalom, mely már március 15-én megmutatta, hogy ura az utcának és hogy a parasztságban országszerte megnyilvánuló nyugtalanlás kitörésre ne kerüljön, lázasan dolgozott az új törvényeken és három hét alatt megvalósította a liberális programot, melynek lassú életbeléptetéséhez Széchenyi évtizedeket tartott szükségesnek és amelyek a kiegyezés után több mint ötven éven át az alkotmányos kormányzás alapját alkották. A király,

miután tanácsosait meghallgatta, a kamarilla és a konzervatívok meg-megnyilvánuló ellenszenvé mellett is kinevezte az új miniszteriumot és apr. 11-én szentesítette a törvényeket.

Batthyány kormánya az országgyűlésnek úgyszólván minden pártárnyalatát magában foglalta, de túlnyomóan mérsékeltékből állott. Deák, Széchenyi, Eötvös, Klauzál és az udvarral való összeköttetést fenntartó Eszterházy Pál herceg mellett Kossuth, mint pénzügy- és Szemere Bertalan, mint belügyminiszter képviselték a radikális elemet és tették a minisztertanácsot nem egyszer szenvedélyes összeütközések avagy csak nehezen elfojtott keserőségek tanyájává.

Az új alkotmány belga mintára készült és nem egy pontban hordta magán a gyors munka nyomait. A végrehajtó hatalmat a király a felelős miniszterium által gyakorolja, rendelkezései miniszteri ellenjegyzés nélkül érvénytelenek. (3. t.-c.) Az országgyűlés évenként Pestre hívandó össze, tagjait 3 évre választják. A királynak joga van az országgyűlést ezen idő letelte előtt is feloszlatni, de akkor köteles 3 hónapon belül új országgyűlést összehívni. A feloszlatás csak akkor foganatosítható, ha a következő évi költségvetést már megállapították. Az országgyűlés 2 kamarából áll: a képviselőház- és a főrendiházból. (4. t.-c.) Az aktív választójog bizonyos adócensustól függött, mely alól a közép- és felsőiskolát végzettek fel voltak mentve, a passzív választójoghoz a magyar nyelv tudása is megkívántatott. (5. t.-c.) Ez meg a megyei és a városi választótörvény, valamint a Magyarországgal

egyesített Erdélyben magasabb választó census biztosítása voltak azon intézkedések, melyekkel a magyarság új államának nemzeti jellegét meg akarta óvni.

A liberális vívmányok az ország egész lakosságának nemzeti különbség nélkül váltak ugyan birto-kává, de a 48-as törvényhozás nemzeti radikálizmusánál fogva nem gondoskodott a többi nemzetiség nyelvi jogainak megállapításáról azon hitben, hogy a magasabb kulturájú magyarság joggal megkívánhatja nyelvének korlátlan érvényesítését a közélet minden terén. Egy másik még végzetesebb hiba volt, hogy nem állapították meg törvényhozásilag, hogyan alakuljon az állami élet új formájában Magyarország viszonya a Habsburg-monarchia egyéb részeihez. Miként a többi, úgy a pénz- és a hadügyminiszter hatáskörét sem vonták meg, amit a reactiora hajlandó udvari körök csakhamar kihasználtak. Jogosulatlan azonban az a szenrehányás, hogy az első magyar miniszterium Kossuth hatása alatt Ausztriához való politikai viszonyunkat meg akarta változtatni. A magyar miniszterium hivatalba lépése után csakhamar Eszterházy útján a Pillersdorf-miniszteriumhoz fordult bizottság kiküldése végett, mely a közös ügyekről tanácskozzék. A magyar kiküldött, Pulszky Ferenc, meg is kezdte a tárgyalásokat, melyeket osztrák részről addig halogattak, míg a dolgok fejlődése folytán feleslegessé váltak.

Még inkább a sürgős munka bélyegét viseli magán a törvényhozás azon része, mely főleg külső nyomás alatt a társadalom gyökeres átalakulásának ve-

tette meg alapját és szükség nélkül a köznemesség javának anyagi pusztulását okozta. A tized és az összes földesúri szolgáltatások megszűntek. (9. és 13. cikk.) A földesurak kártalanításának kérdését „a nemzeti becsület védpajzsa” alá helyezték, de a forradalom forrágában többé nem volt mód erről a kérdéstről tárgyalni. Behozták a közadózást, megszüntették az ősiséget és a liberális programnak megfelelőleg kimondták az összes felekezetek egyenjogúságát és a sajtószabadságot.

Az új alkotmány alapján választott képviselőház képe ugyanaz volt, mint az utolsó rendi gyűlésé. A kiváltságos osztályok okos magatartása a forrongó időkben a magyarság minden osztályában egységes érzelmi alapot teremtett meg a további fejlődésre.

Nem úgy a nemzetiségeknél, melyek körében a kamarilla kétszínű politikája ugyancsak hatott, mely a nézete szerint kikényszerített új alkotmány visszavonására csak a kedvező alkalmat várta. Ezen cél elérésére még a magyar miniszterium kinevezése előtt néhány nappal megtette a magyarellenes népszerű Jellacsicsot horvát bánná és a határőrvidék vezénylő tábornokává, hogy legyen hatalom, mely a magyar kormány ellen megkezdje a harcot. A délszlávok támadását az új és a kezdet nehézségeivel amúgy is küzdő magyar állam ellen ő szervezte meg. Vezetése alatt a horvát országgyűlés elhatározta a teljes elszakadást Magyarországtól és a közvetlen függést Béctől. A szerbek Karlócán metropolitájuk, Rajasics vezetése alatt vajdát választottak, területi

különállást követeltek és Szerbiából átjövő bandákkal megerősödve Jellacsicshoz csatlakoztak, ki fegyvert ragadott az „összmonarchia” érdekeit veszélyeztető Magyarország ellen. Erdély románjai is Balázsfalván tartott gyűlésükön Magyarország egységét veszélyeztető kivánságokat határoztak el és csakhamar irtó háborút kezdtek a magyar földesurak ellen. Vad csapataikat császári tisztek vezették harcra minden ellen, ami magyar volt. Északon is bezárta a veszélyes gyűrűt egy a pánszláv agitátoroktól szitott felkelés.

Mindez csak az udvari köröknek volt köszönhető, melyek a Batthyányi kormányt nyíltan elismerték ugyan, de titokban Jellacsicsot bátorították a harcra. Az intrikák középpontjában az erélyes Zsófia főhercegnő, Ferenc Károly neje, Ferdinánd sógornője állott, kit fia, a trón várományosa, Ferenc József érdekében követett politikájában a katonai párt, a prágai felkelést elnyomó és nagy katonai erővel rendelkező Windischgrätz herceg és az Olaszországban parancsnokló, a hadseregben népszerű Radetzky támogattak.

A magyar kormány a helyzet tisztázására Batthyányit Innsbruckba küldte, ahová a császárt elszöktették, hogy teljesen rokonsága befolyása alatt álljon. A miniszterelnöknek sikerült a bán letételét a királynál kieszközölni, amit mindjárt közzé is tett, hogy a császári tisztek támogatását biztosítsa magának és így a kormány helyzetét megkönnyítse. Jellacsicsot azonban Ferdinánd legközelebbi rokonsága és környezete néhány nappal utóbb kitüntetően fogadta és

a harcra biztatta. Ily körülmények közt a bán nem volt hajlandó letételét elismerni és a magyar kormánynak az engedelmisséget megtagadta.

Kossuth, ki a fegyveres összeütközés elkerülhetlenségét látta és vele a radikális elemek befolyása a minisztertanácsban és az egész országban egyre nőtt. „Hírlapjában” hevesen izgatott az osztrák kormánnyal való pénzügyi kiegyezés ellen, mely az államadósság egy részének átvételét kívánta, bár a minisztertanács késznek nyilatkozott ily értelemben törvényjavaslatot benyújtani. A kormány, hogy Jellacsics támadását elháríthassa, megkezdte a „nemzetőrség” szervezését és július elején, hogy az ország és alkotmánya ne legyen a jogtalan támadás könnyű zsákmánya, 200.000 katona verbuválására kért felhatalmazást és 48 millió hitelt, melyet Kossuth nagyhatású beszéde után (1848 júl. 11.) a képviselőház nagy lelkesedéssel fogadott el. A király megtagadta ezen törvény szentesítését, amivel a szakítás a nemzettel s Jellacsicscsal és a többi nemzetiséggel való egyetértés nyilvánvaló lett.

Radetzky nagy győzelmei Itáliában megadták a kamarillának a módot arra, hogy leplezetlenül lépjen fel a Habsburg öszszmonarchia visszaállítására irányuló terveivel. Jellacsicsot eddigi szolgálatai legkegyesebb elismerése mellett királyi decretum visszahelyezte állásába, melyet tényleg sohasem hagyott el. Minő hatást gyakorolt ez a magyarságra és a magyar tisztekre, akiknek eddig Jellacsicsban a király akaratának nyílt megsértőjét és lázadót kellett látni,

könnyen elgondolható. A Batthyányi-kormány leköszönt. Mérsékelt tagjai visszavonultak a politikai élettől, Széchenyi pedig, aki a nála szokásos szenvedélyes túlzásban önmagát, mint a reformgondolatok atyját és elterjesztőjét vádolta azzal, hogy a dinasztiaival való harcba kergette a nemzetet, a magyarság ezen katasztrófája feletti kétségbeesésében megőrült. A nádor, ki már eddig is félre szorult, lemondott méltóságáról. Egyedül Kossuth mutatott törhetetlen energiát és szervezte rövid idő alatt a harcot. Lángoló beszédei ezrével gyűjtötték az Alföldön a honvédeket — a magyar király zászlója alá, akinek nevében indult meg a küzdelem. Ez elkerülhetlenné vált, mikor a hivatalos körök nagy megütközésére gróf Lamberg tábornokot, kit a magyar csapatok parancsnokául küldtek Pestre, a felizgatott tömeg meggyilkolta. (szept. 28.) A felelet Bécsből az volt, hogy Jellacsicsot kinevezték helytartóvá és az összes csapatok főparancsnokává. A magyar országgyűlés nem tehetett egyebet, mint Jellacsicsot és mindazokat, kik neki engedelmességeknek, hazaárulóknak jelentette ki és kivételes hatalommal felruházott „honvédelmi bizottmányt” választott, melynek élén Kossuth állott.

A honvédség első sikerei, melyekkel a Dunántúlra betört Jellacsicsot stájer területre szorította vissza, bátorítólag hatottak. A szervezkedést elősegítette a Bécsben újból kitört forradalom, hol a nép a bán segítségére küldött csapatok kivonulását megakadályozta és Latour hadügyminisztert, ki erre a parancsot kiadta, lámpavasra felakasztotta (1848 okt. 6.) Az ud-

var Olmützbe menekült. Windischgrätz seregei azonban hamar megtörték a rosszul szervezett forradalmárok ellenállását, miután a magyar csapatok Jellacsics táborával szemben hiába iparkodtak segítségükre sietni. Az Ausztriában aratott teljes siker a császári főparancsnokot és az új Schwarzenberg-minisztériumot a magyar „lázadók” leverésére képesítette. Ferdinándot és öccsét, Ferenc Károlyt ennek fia Ferenc József javára lemondásra kényszerítették (dec. 2.), hogy az új uralkodó menten a koronázási eskü kötelekeitől, az áprilisi törvényekre való tekintet nélkül végrehajthassa „az öszszmonarchia átalakítását és új életre keltését.” A magyar országgyűlés Ferdinánd lemondását, mivel az megkérdezése nélkül ment végbe, nem ismerte el és őt továbbra is koronás királynak tekintette. A bécsi álláspontnak Windischgrätznek a gyakorlatlan magyar csapatoktól fel nem tartóztatható bevonulása adott nyomatékot, ki miután a forradalmi kormány Debrecenbe menekült, a fővárost megszállta (1849. jan. 5.) és az országgyűlés küldöttségét visszautasítván feltétlen megadást követelt.

A magyar ügyet, mely már ekkor elveszettnek látszott, Görgei Arthur hadvezéri képessége mentette meg egy időre, ki seregével a Duna mellékéről Felső-Magyarországon át visszavonulva, a Felső-Tisza mentén egyesült a többi magyar sereggel, mialatt a császári csapatok tétlen vesztegeltek. A magyar hadsereg egy nem sikerült kísérlete után kénytelen volt a Tisza mögé húzódni, mire a herceg a forradalom teljes leverését jelentette Olmützbe. Az udvar erre új birodalmi

alkotmányt proklamált (1849. márc. 4.), mely szerint Magyarország az egységes, miként eddig, a központtól kormányzott birodalomban ép oly tartomány lett volna, mint Horvátország és Szlavónia, a visszaállított erdélyi nagyfejedelemség és az új, eddig sohasem létezett szerb „vajdaság“, mellyel a jövevény szerbek délszláv tervei testet öltöttek. Görgeinek Buda és Pest körül aratott győzelmei az osztrák generálisok felett, a lengyel szabadsághős, Bem tábornok erdélyi sikerei, aki ezt az országrészt az ellenségtől teljesen megtisztította és a szerbek mozgalmának leverése Dél-Magyarországon a forradalmi kormányt pillanatnyilag az egész ország urává tették. Kossuth a lelkesedés hevében a helyzet józan megítélésére képtelen országgyűléssel feleletül a márciusi alkotmányra a Habsburg-házat trónvesztettnek mondotta ki (ápr. 14.), bár különösen a győzelmes fővezér kárhoytatta ezt a lépést, mint amely a kibékülést a dinasztíával lehetetlenné tette.

Kossuth kormányzósága rövid életű volt. A bécsi kormány, mivel Radetzky seregeit Olaszországból ki nem vonhatta, I. Miklós cár segítségét kérte, ki még Ferenc József nagyapjának megígérte hadserege támogatását, ha az abszolutizmust népmozgalmak fenyegetnék. Most még attól is tartott, hogy a magyar forradalom tartós sikere esetén a lengyelek, kik közül sokan harcoltak a magyar zászlók alatt, fellkelnek Oroszország ellen. Buda visszafoglalása (1849. máj. 21.) Hentziék vitéz ellenállásának megtörése után a magyar honvédsereg diadalainak tetőpontját jelen-

tette, mely után gyorsan következett a hanyatlás, az elkerülhetetlen végzet az ország minden oldalán betörő ellenség túlsúlya alatt, a visszavonulás, vereségek és a fegyverletétel Világosvárnál. (1849. aug. 13.)

A dinasztia és a kamarilla boszúja könyörtelen volt. Latour meggyilkolásának évfordulóján a szerencsétlen Batthyányi Lajos többedmagával életével fizette meg, hogy nem volt vak eszköze a kétszínű bécsi politikának miniszterelnöksége idején. Aradon meg 13 magyar táborno­kot avattak hóhérkezek a forradalom vértanúivá. A kivégzések, bebörtönzések száma végnélküli volt. A nemzet legjobb­jai elnémultak. Megszűntek a történelmi fejlődés menetében részt venni azok is, kik élükön Kossuth­tal a vérengző boszú elől külföldön kerestek menedéket. Az emigránsokat először Törökország vette oltalmába, innét széledtek aztán szét Európa minden részébe, hova a bécsi reakció kezei nem érhet­tek. Az udvar eljárása nemcsak kegyetlen, hanem ok­talan is volt. A magyarság széles rétegeiben amúgy is meglevő bizalmatlanság csiráját az ellenszenv és gyűlölködés terebélyes fájává növesztette.

*

* * *

Az elvi alap, melyről elindulva a Schwarzenberg-kormány és utódai a leigázott ország kormányzását berendezték, a „Verwirkungstheorie” volt, mely szerint a magyarok a „lázadás” és a függetlenségi nyilatkozat révén az igényt az ország történelmi jogaira eljátszot­ták. Csak a győztes joga érvényesülhet Magyarorszá-

gon. Erra alapította rendszerét Bach Sándor, Ausztria belügyminisztere, ki forradalmárból lett az abszolutizmus leghívebb támogatója. A vérengző Haynau katonadiktatúráját csakhamar polgári uralom, majd 1851-ben Albrecht főherceg kormányzósága váltotta fel. Az új közigazgatás kimondott célja Magyarország tökéletes beolvasztása volt a minden tekintetben egységesen és önkényesen kormányzott centralizált monarchiába. Ennek könnyebb elérése végett az országot feldarabolták. Erdély és a szlapon megyékkel (Szerém, Pozsega és Verőce) meg a Muraközszel és Fiumével megnövekedett Horvátország külön helytartóságok lettek, sőt a temesi bánságot is leválasztották az ország testéről, melynek megmaradt területe 5 kormányzati kerületre oszlott. Az ezek élén álló kerületi főispánok közvetlenül a belügyminisztertől nyerték utasításait. Az 1849 márciusi alkotmányt is eltörölvén, császári pátensekkel és miniszteri rendeletekkel kormányozták az országot úgy, hogy az alkotmánynak, sőt az önkormányzatnak is minden garanciája megszűnt. Az egységesítés érdekében a már 1848-ban megállapított terv szerint megszüntették a vámvonalat az örökös tartományok és Magyarország között. Miután nálunk a dohányegyedáruságot, bélyegtörvényt, az egyes és a fogyasztási adók és illetékek egész rendszerét behozták, a monarchia egy vámterület lett. (1850.) Az abszolút kormányra várt az 1848-as törvényhozás végrehajtása a földtehermentesítés kérdésében és a földbirtok ezzel összefüggő általános megadóztatása. Az 1853-ban megkezdett lebonyolítás azzal, hogy ép

azon megyékben állapított meg jóval kisebb kártalanítási összegeket, melyekben a középbirtokos nemesesség volt túlnyomó, továbbá hogy a kártalanítás nem egyszerre, hanem részletekben történt és így nagyobb beruházásokra annál kevésbé volt felhasználható, mert a birtokosok csak mélyen névértékük alatt értékesíthető kötelezvényeket kaptak, a magyar középosztály, a politikai életben főszerepet játszó köznemesség anyagi romlásának egyik legfőbb oka lett. Az egységes közigazgatás érdekében behozták a német nyelvet a hivatalokban és az iskolákban. A censura túlkapásai a sajtószabadságot szüntették meg és még az egyházak sem voltak mentesek e rendszer önkényétől: a protestánsok önkormányzata és a katolikus egyház függetlensége egyaránt támadásban részesült, melynek célja volt a történetileg kifejlődött és a magyar közjoggal szoros összefüggésben álló egyházi szervezetet a birodalmi egységbe beolvasztani.

Bach kormányzatának idegen nyelvű közigazgatásával és a mértéktelenül felburjánzó korrupcióval, melyet az idegen, leginkább cseh és galíciai hivatalnokok minden téren meghonosítottak és mindenbe beleavatkozó zsandáruralmával, mely nem egyszer tette nevetségessé a rendszert, volt nagyon jó hatása is: az összes pártokat, felekezeteket, sőt a nemzetiségeket egyesítette a gyűlöletben az abszolutizmus ellen. Az elene folytatott küzdelemben a konzervatív párt is részt vett, melynek emberei közül a forradalom alatt némelyek visszavonultak a politikai élettől, mások pedig Kossuthot kárhóztatva nyíltan az udvar mellett fog-

laltak állást; most pedig mindannyian az 1847-iki alkotmányos állapotok visszaállítását tüzték ki maguk elé elérendő célul. Politikai programjuk az ország messzemenő önkormányzata volt az összmonarchia kebelén belül, első sorban a megyei alkotmány helyreállítása. A germanizálás és a centralizálás a kormány-
nak a forradalom alatti szövetségeseit, a nemzetiségeket is elidegenítette tőle. Horvátország is, mely oly nagy szolgálatokat tett, elvesztette önkormányzatát, az országgyűlést és a megyei önkormányzatot ép úgy megszüntették, a német nyelvet ép úgy behozták, mint Magyarországon. A délszláv tervek megvalósításáról, illyr birodalom felállításáról többé szó sem lehetett. Erdélyben a románok kívánsága, akik az összes románokat egyesítő tartományban akartak volna nemzeti közigazgatást, csak kívánság maradt, sőt a rendőrruralom még Jancut is, a románok nemzeti hőjét, ki a felkelést a magyar kormány ellen szervezte és vezette, alapos ok nélkül elfogatta. Még a szászok is elvesztették régi, 1848 előtt sohasem zavart önkormányzatukat és kiváltságaikat.

Ha voltak is magyarok, kik az abszolutizmus szolgálatába léptek és „Bachhuszárok” lettek, a nemzet legnagyobb része passiv ellenállásban várta az idők jobbra fordulását Deák Ferenc példáját követve, aki miként annak idején Kossuth forradalmi lépéseit, úgy most az udvar ellenforradalmát elítélve visszavonultan élt birtokán. A mérsékelt Deák népszerűsége Kossuth bukása után hallatlan módon megnövekedett. Mindenki a nemzet képviselőjét látta benne, aki a sok

fájdalmas csalódás után józan mérsékletével meg fogja találni a nyomasztó válság megoldásának módját. Politikai barátai, a régi nemzeti liberális párt jelentősebb tagjai közül csak báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond maradtak az országban, kik közül utóbbi a Deák szellemében szerkesztett „Pesti Napló“-ban csakhamar nagy befolyást gyakorolt a közvéleményre.

Bár a közigazgatásnak Magyarországon az egész lakosság egyre fokozódó ellenszenve miatt mind nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, a nagy adók csak katonai végrehajtással voltak beszedhetők és a túlzott bürokratikus kormányzás, valamint a rendőrség roppant költségei pénzügyi örvény felé sodorták a monarchiát, Bach nem átalotta egy általa sugalmazott munkában „Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns“ (1857.) a külföldnek az emigránsok által nézete szerint félrevezetett véleményét oly irányban befolyásolni, mintha kormányzati rendszere a lakosságot boldoggá és megelégedetté tenné. Széchenyi István gróf, aki a Bécs melletti dőblingi gyógyintézetben keresett enyhülést s azt egészségének helyreállta után sem hagyta el többé, fájának szeretetéből eredő egész szenvedélyességével ítélte el Bach kormányzását és a Rückblickre maró szatírával felelt egy külföldön névtelenül megjelent munkában. A „Blick auf den anonymen Rückblick“ csípős gúnyal állította pellengérré a saját magát tömjénező Bachot, köznevetség tárgyává tette a császár legbizalmasabb tanácsadóját és így nagy mér-

tékben hozzájárult a birodalom ügyeinek rosszabbra fordultával egyre szaporodó támadások súlya alatt bekövetkezett visszalépéséhez. Széchenyi ugyan megélte ellenfele bukását, de hazája sorsán aggódo lelke a rendőrség zaklatásait, mely a Blick szerzőjének minden mozdulatát és környezetét éber figyelemmel kísérte, nem bírta ki és lelki gyötrelmeinek önkezeléssel vetett véget. (1860. ápr. 7.)

Bach rendszerének bukását és ebből kifolyólag a Magyarországra nehezedő önkényuralom némi enyhülését a külpolitikai események idézték elő. Ausztria viselkedése Oroszországgal szemben a krimi háború idejében ezt a szövetségesét, kinek 1849 miatt hálára volt kötelezve, elhidegítette tőle és Bécsnek a balkáni kérdésben állandóan követett politikája egyszersmindenkorra lehetlenné tette, az újabb közeledést az egy századon át szövetséges jó viszonyban álló két császárság között. Miután Ausztria az orosz protektorátust a balkáni orthodox népek fölött nem tűrhette, Pétervár és Bécs csak ellenséges viszonyba kerülhettek egymással. Olaszország elnyomása pedig a Franciaországhoz való közeledést tette lehetlenné, mely 1859-ben az olasz egység megvalósításában Sardiániát legteljesebb mértékben támogatta. III. Napoleon a magyar emigráció vezérével, Kossuthal is érintkezésbe lépett, aki nagyban készülődött francia támogatással forradalmat kelteni Magyarországon. Erre azonban nem került sor. A solferinói győzelem után Napoleon, Poroszország támadásától tartva, meglepetésszerűen békét kötött Ausztriával, mely belső viszo-

nyai miatt is készséggel hozta meg Lombardia elvesztésének áldozatát. Kossuth reményét vesztve, hogy forradalmi terveit megvalósíthatja, Turinba vonult vissza.

Az olaszországi vereség után Ferenc Józsefben is kezdett derengeni az a tudat, hogy a rideg abszolutizmus fenn nem tartható és hogy nagyszabású, határozott sulyú külpolitikát nem lehet oly kormánynak folytatni, melynek háta mögött elkeseredett, ellenséges alattvalók állnak. A császár tehát Bach elbocsátása után közeledett az alkotmányossághoz és az októberi diplomában új alkotmányt adott birodalmának, mely szerint egységes birodalmi gyűlés intézte volna valamennyi ország közös ügyeit, melybe a tartománygyűlések bizonyos számú tagot küldenek. A kormányt a birodalmi minisztérium vezeti, melynek élére a szabadelvű Schmerling került. Magyarországon visszaállították a régi kormány székeket, a kancelláriát, a helytartótanácsot, a megyei önkormányzattal együtt. Schmerlingnek, ki az Olaszországban elvesztetteket Ausztria németországi pozíciójának megerősítésével akarta pótolni, szüksége volt arra, hogy Magyarország elküldje követeit a birodalmi gyűlésbe, hogy a Habsburg-monarchia teljes egészében s így nagyobb súllyal léphessen be a német államok szövetségébe. Ez a megoldás azonban Magyarország részéről nem volt elfogadható, mert nem jelentett egyebet, mint Bach egységes államának megvalósítását alkotmányos formák mellett. Magyarország nem mondhatott le ősi alkotmányáról és az egész nemzet a „haza bölcse”,

Deák vezetése alatt a jogfolytonosság elvi alapján állott, kívánva az 1848. évi törvények elismerését, melyeken a magyar államot fel akarták építeni.

A „februári pátens” 1861-ben összehívta a magyar országgyűlést, hogy 85 tagot küldjön a bécsi centrális parlamentbe. A választások eredménye egyáltalában nem felelt meg a konzervatívok várakozásainak, kik a kormányszékeket vezették. Csaknem kizárólag oly képviselők jelentek meg az országgyűlésen, akik az alkotmány kérdésében a már ismert álláspontot foglalták el. A birodalmi gyűlésben senki sem akart részt venni és csak két párt volt az országgyűlésen: a határozati párt, mely a koronázatlan királylyal egyáltalában nem akart tárgyalásokba bocsátkozni és a nemzet követeléseit határozatilag akarta kimondani. Ezzel szemben a felirati párt Deák Ferenc vezetése alatt feliratban szándékozott az uralkodónak a nemzet kívánságait tudomására hozni. Az a körülmény, hogy a szavazásnál az utóbbi került többségre, bizonyítja, hogy a nemzet a szakítást el akarta kerülni és a kibékülésre alapot keresni. Deák meggyőzően fejtette ki a feliratban, hogy Magyarország kibékülése csak az ősi alkotmány alapján lehetséges és az ország leválasztott részeinek egyesítése, az alaptörvények elismerése, az országgyűlésnek felelős kormány kinevezése és az uralkodó megkoronázása a feltételei. A császár válaszában hangsúlyozta, hogy Magyarországot Ausztriával már 1848 előtt is nemcsak az uralkodó személye kötötte össze és hogy az 1848-as törvények ezen kötelekek meglazításával

a birodalmat súlyos veszélybe sodorták. Deák erre még egy feliratot szerkesztett, melyben kifejti, hogy a nemzet határozottságában inkább kész az elnyomást továbbra is elviselni, mint alkotmányáról lemondani. Az országgyűlést feloszlatták. Schmerling várni akart, míg Magyarország hajlékonyabb lesz és hogy ez hamarabb bekövetkezzék, újra önkényes katonai kormányzást rendezett be: „provisoriumot”, amint nevezte, mert csak addig akarta fenntartani, míg az ország képviselőket küld a birodalmi parlamentbe. Magyarország helytartója egy tábornok lett, katonai törvényszékek ítélkeztek és a megyei alkotmányt hatályon kívül helyezték. Schmerling intézkedései nem vezettek a kívánt eredményre; csak az erdélyi országgyűlés küldött néhány román és szász képviselőt Bécsbe, ahol még a horvátok és a szerbek sem akartak megjelenni. Schmerling mégis megmaradt a „Verwirkungstheorie” mellett, melynek Lustkandl bécsi tanár adott tudományos alapot „Das österreich-ungarische Staatsrecht” című művében, mely szerint Magyarország a Habsburgok alatt sohasem alkotott önálló államot. (1865.) Vele szemben Deák „Adalékok a magyar közjoghoz” című munkájában bizonyítja, hogy Magyarország még a hadsereg és a külpolitika dolgában is mindig önálló volt — a törvények szerint.

A külpolitikai helyzet állandó rosszabbodása azonban csakhamar engedékenységre bírta az udvart. Ausztria és Poroszország közt a német hegemonia kérdésében egyre feszültebb lett a viszony. Bismarck él volt tökélsége, mint nyilatkozataiból kivehető volt, a

csatatéren keresni a néhány emberöltő óta vajdó kérdés megoldását. A Schleswig-Holstein miatt közösen vívott háború az ellentét újabb magvát vetette el a vetélytársak közt. Ferenc Józsefnek akarva, nem akarva le kellett vonni e helyzetből a következtetést: Ausztria tehetetlen Németországban az ellenséges Magyarországgal a hátában. Ily körülmények közt írta meg Deák — udvari körökből eredő biztatásra — a Pesti Naplóban husvétii cikkét, melyben kifejtette, hogy az alkotmány visszaállítása nem zárja ki bizonyos ügyek közösségét és Ausztria eredményes fejlődését. Magyarország elválási törekvéseit mindig csak az uralkodó rossz tanácsadói idézték elő azzal, hogy egészen bele akarták Ausztriába olvasztani.

A husvétii cikknek nagy hatása volt különösen, miután Deák egy bécsi lapban kifejtette, az állami élet mely ügyeit tartja közöseknek és hogyan volnának azok intézhetők. Ferenc József elhatározta a közeledést Magyarország felé. Schmerling megbukott, a magyar kancellár a Deákkal összeköttetésben álló Majláth György lett, majd az országgyűlést is összehívták, melynek túlnyomó többsége Deákot vallotta vezérének. A konzervatívok csak kevesen voltak. Az emigránsok nagyrésze is kívánta a kibékülést és a 49-es párt híveinek száma nagyon megcsappant, különösen mióta Kossuth külpolitikai terve, Magyarország politikai egyesítése a dunai államokkal, a „Dunai conföderatio“ nyilvánosságra került. A kiegyezés elé azonban még nagy akadályok tornyosultak, mert a császár az 1848-as törvényeket nem akarta elismerni.

Más nehézséget a katonai kamarilla, mely Magyarországot még mindig fegyverrel elfoglalt országnak tekintette, meg az osztrák miniszterek, élükön gróf Belcredi okoztak, kik föderalista alkotmány és a monarchia egységessége mellett foglaltak állást. Ezen nehézségeket megoldotta az 1866. porosz háború. Még a háború kitörése előtt sietett Deák egy gróf Andrássy Gyulával közösen kidolgozott tervet terjeszteni az országgyűlés e célra választott bizottsága elé. A köniigrätz-sadowai katasztrófa és Ausztria kizárása a német Bundból alaposan megjavították a kiegyezés esélyeit. Még a háború folyama alatt felhívta Ferenc József Deákot Bécsbe, aki kívánságaiban nem ment túl a háború előtt megállapítottakon. Hosszas tanácskozások után sikerült Deáknak és Andrássynak Ferenc Józsefet meggyőzni, hogy a monarchia csak a dualistikus alkotmányformával, azaz mindkét rész önállósága révén juthat nyugalomhoz. A felelős magyar kormány kinevezésével, élén Andrássy Gyulával, megtörtént a döntő lépés. Erdélynek az anyaországgal való egyesítése után az országgyűlés törvénybe iktatta V. Ferdinánd lemondását, nagyobb jogokat adott az uralkodónak az országgyűlés feloszlatása körül és Deák hatalmas beszéde után elfogadta a kiegyezést.

9. A dualizmus kora.

Az 1867. évi kiegyezés, mely Ferenc József megkoronázásával (jun. 8.) érte el beteljesedését, a 350 éves küzdelemnek akart véget vetni, mely abból ál-

lött elő, hogy a dinasztia más hatalmasabb országok felett is uralkodott s amelynek következménye volt, hogy a tényleges állapotok ellentétben állottak az ország törvényeivel. A kiegyezés tehát csak kompromisszum lehetett, számolnia kellett az urlakodóház és a Habsburg-monarchia lajtántúli részének gazdagabb hatalmi forrásaival, melyekkel szemben, miként az annyiszor bebizonyult, a magyar nemzet hiába próbált függetlenségi álláspontra helyezkedni. Deák és Andrássy műve a *pragmatica sanctió*ból kiindulva, mely az uralkodó közösségét és a védelem közös és kölcsönös köteletségét állapította meg, először vonta le határozott formában a két államnak ebből folyó kötelezéseit egymással szemben, jelölte meg azok teljesítésének módját, az 1848. évi törvényeket ezekkel kiegészítve alapította meg a két ország önállósága mellett is összefüggő kormányformáját, a dualizmust, melyhez a megalkotásában résztvevő Ferenc József élte végéig félévszázadon át, makacsul ragaszkodott úgy, hogy az a monarchia teljes felbomlásával bekövetkezett katasztrófaig fennállott. Az 1867. 12. tc. a hadügyet és a külügyet, mint a védelem eszközeit, valamint az ezek ellátására szolgáló pénzügyet közöseknek ismerte el. A hadsereg vezetése és belső szervezetéről a közös uralkodó gondoskodik, az ujoncok megajánlása a Magyarország által kiegészítendő csapattestek részére, a szolgálati idő meghatározása, valamint a véderendszer megállapítása és megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe tartozik. A közös ügyek vezetését közös miniszterek végezték,

akkik mivel közös parlamentet a magyarok felállítani nem akartak, egy a két ország parlamentje által kiküldött, szigorúan paritásos bizottságnak voltak felelősek. A „delegációk“, melyek évről-évre gyűltek össze, állapították meg a közös költségvetést, hoztak határozatokat a közös miniszterek javaslataira, egymással csak írásban érintkeztek és csak ha ezen az úton egyenlő határozathozatal nem volt elérhető, ültek össze közösen szavazás céljából. Határozataik szentesítés után törvény erejével bírtak. Azzal, hogy mindkét állam parlamentjének csak kiválóbb alakjait küldte ki a bizottságokba, tárgyalásuk színvonala magasabb volt az országgyűléseknél. Hogy mennyivel járul a két állam a közös kiadások fedezéséhez, a két országgyűlés által kiküldött külön bizottság állapítja meg időről-időre, illetőleg ha megegyezés nem jön létre, az uralkodó. Hosszas tárgyalások után a kvótát, amint a hozzájárulást a közös költségekhez nevezték, Magyarország részére 30 %-ban állapították meg, mely azután fokozatosan a dualismus utolsó idejében 37 %-ra emelkedett.

De a *pragmatica sancti*óból le nem vezethető más közösségek is törvényes formát nyertek a kiegyezéssel. A két ország megegyező érdekeire való tekintettel, Magyarország késznek nyilatkozott Ausztriával bizonyos meghatározott időre kereskedelmi és vámshözvettséget kötni, a külföldi államokkal közös kereskedelmi szerződésben megállapodni, bizonyos vasúti kérdésekben egyezkedni és a fogyasztási adókat a vámshözvettség folytán egyforma elvek szerint rendezni. A

vámközösségből folyt az érmerendszer és a pénzláb egyformasága is, melyek viszont azok vezetésének, a banknak egységét feltételezik. Az osztrák nemzeti bankból 1878-ban megalkotott Osztrák-Magyar Bank kapta meg a kizárólagos jogot bankjegyek kibocsátására és gondoskodott a két állam gazdasági hitelügyeinek kielégítéséről.

A kiegyezés az adott viszonyok közt a legjobb megoldás volt, de nem elégíthette ki tartósan egy fejlődő nemzet igényeit, hisz az állami élet legfőbb funkciói nem tartoztak a nemzet kizárólagos rendelkezési körébe. A dualistikus kormányforma a két államot egymás belügyeiben is érdekeltté tette a dolog természeténél fogva, hiába iparkodott ezt Deák elkerülni. Míg tehát a következő félszázad alatt Deák műve a békés fejlődés lehetőségét biztosította az országnak azzal, hogy a közös uralkodóval bíró országok viszonyát szabályozta és a Habsburg-monarchia belső berendezésének biztosításával hatalmát kifelé megszilárdította, addig az állami önállóságra irányuló kívánások nem tökéletes kielégítésével a két állam közti viszálykodásnak és a közjogi harcoknak nem vonta el alapját, melyek a következő félszázadban a nemzeti energia javát emésztették fel. A kiegyezésnek ugyan a Deák hatalmas egyéniségétől vezetett párt a többséget biztosította az országgyűlésen, de a magyarság nagy tömegeit nem elégítette ki.

Kossuth Deákot mindjárt megvádolta, hogy elárulta a nemzet jogait, mikor teljes szuverénitását nem tudta minden tekintetben megvédeni és a kor-

mányzó — kinek a távolból jövő megnyilatkozásai a magyar politikai élet minden mozzanatát kísérték — minden alkalmat megragadott később is, hogy a nemzeti szenvedélyeket a Deák megalapozta mérsékelt politika ellen felkorbácsolja. A közjogi ellenzék, mely Kossuth programja alapján állott, eleinte gyenge volt, de a Kossuth-kultusz terjedésével, mely miután a 49-iki végzetes események feledésbe mentek és a szerencsétlenségek okozóit az új nemzedék nem tartotta számon, hanem csak a nemzeti önállóság teljességén lelkesedett, nagyon megerősödött épen a színmagyar vidékeken, 1884-ben felvette a függetlenségi és 48-as párt nevét. Programja eleve kizárta, hogy a kormányzást normális módon átvehesse és a politikai felelősség terhét viselhesse, forradalomra pedig a fennálló hatalmi viszonyok mellett nem gondolhatott, de nem is lehetett erre kedve, ha az ország és választóinak hangulatát ismerte. Egy politikai párt, melynek ha nem akarta az országot megoldhatatlan válságba dönteni, óhajtania kellett, hogy többségre ne jusson, egészséges parlamenti élet kifejlődését tette lehetetlenné és felelőtlenységében csak a dinasztia és a nemzet közti ellentétek kiélezését érhetette el anélkül, hogy azok megoldását akár egy lépéssel is előbbre vihette volna.

Más kormányképes ellenzéki pártunk sem volt a dualizmus félszázadában, ha eltekintünk azon kisebb párttöredékektől, melyeknek csak vezéreik személyes ambíciói voltak alapjuk — elég legyen itt gróf Apponyi Albert és Szilágyi Dezső kimagasló alakjaira utalnunk — amelyek időnkint ki-kiváltak és ha vezetőik

érvényesülési lehetősége adva volt, programm híján visszatértek a kormányt alkotó 67-es, vagy a kuruc tagadás politikáját hirdető 48-as pártba. Ily viszonyok közt az előbbi viselte „Deák” majd a fuzió után „szabadelvű” párt, utóbb pedig a koalíció egészséges politikai viszonyok közt alig lehetséges intermezzója után „nemzeti munkapárt” neve alatt a kiegyezés védelmének, a dinasztia és Ausztria érdekei, valamint a nemzet gazdasági és szellemi fellendülésével egyre növekedő önállósági igények kiegyeztetésének folyton súlyosbodó terhét. Hatalmát, ha nem akarta az országot annyiszor tapasztalt keserű megpróbáltatásokba vinni és a kiegyezéssel hatalmas arányokban meginduló gazdasági fejlődés útját bevágni, minden eszközzel meg kellett tartania. Vezetőinek, a magyar kormányelnököknek a dinasztikus érdekek és az egyre követelőbb közhangulat közt kellett közvetíteni, állandóan abban a veszélyben, hogy ha a nemzeti kívánságokat, melyek az ellenzék izgatásainak hatása alatt a teljes önállóságra irányultak, képviselik, az uralkodónál lesznek kegyvesztettek, avagy a közös intézmények erősebb védelmezése parlamenti helyzetüket teszi lehetetlenné. Gyakran igazán törpe kisebbség kényszeríti őket a távozásra.

Már az Andrássy-kormány és a Deák-párt érezte ennek a felemás politikai helyzetnek súlyát. Ellenzékük, Tisza Kálmán és Ghiczy Kálmán balközéppártja a nemzeti közhangulat álláspontján állott, mely különösen a hadsereg kérdésében nem volt a kiegyezéssel megelégedve. Már Tisza megkezdte az ellenzéki

álláspont szóvivőül a megyéket felhasználni, melyeket azután az ellenzék mindig a nemzeti ellenállás szerveinek tekintett és ezért a közigazgatásnak annyit emlegetett és valóban szükséges államosítását semmi körülmények közt nem engedte megvalósítani. Már az Andrássy-kormány, melytől az ország új berendezését várták, kénytelen volt a viszonyokkal megalkudni és a kiegyezés biztosítása érdekében a reformmunka terén félrendsabályokkal megelégedni.

Legnagyobb feladatát, a kibékítést a nemzetiségekkel sem oldotta, de nem is oldhatta meg sikerrel, pedig ennek veszélyeit az 1848. évi események élénken bizonyították. Horvátországgal, a magyar állam területi áldozata árán, mely a szlavóniai megyékről a békeség kedvéért lemondott, létrejött ugyan a közjogi viszony rendezése, de a horvát nemzeti öntudatot ez épen úgy nem elégítette ki állandóan, mint Deák kiegyezése a magyarság zömét. Horvátország eddig is élvezett önkormányzata alkotmányos formák mellett kibővült. Külön tartománygyűlésével és a magyar kormánynak felelős bán alatt álló kormányával nem állt messze a külön államiságtól. A magyar országgyűlésen 40 tagú küldöttséggel képviseltette magát, mely azonban a tárgyalásokban csak akkor vett részt, ha azok közös ügyekről folytak, amelyekben hozott határozatok Horvát-Szlavonországot is kötelezték.

Hasonló közjogi viszonyra törekedtek az anyaország nemzetiségei, melyek 1848 óta egyenrangú politikai nemzeteknek tekintették magukat, a megyék felosztását kívánták nemzeti alapon, az állami fő-

deratio elérésére. A románok és a tótok már 1861-ben kifejezést is adtak ezen céljaiknak. Erdélyben 1863-ban már meg is alkották a három nemzet — a magyar, a szász és a román — egyenrangú szövetségét. A magyar kormányok helyzetét a nemzetiségi kérdésben megnehezítette az, hogy az udvar körül bizonyos, különösen katonai körök, de egyes osztrák pártok is, a dualizmustól a Habsburg-monarchia fennállását féltve, a kiegyezés után is folytatták a forradalom előtti bécsi kormány hagyományos politikáját a nemzetiségekkel szemben, mely ezek törekvéseinek támogatásával a magyar befolyást vélte gyengíteni. A dualisztikus szervezet kizárta a nemzetiségek politikai igényeinek kielégítését. Ez csak föderatív alapon lett volna lehetséges. Befolyásos körök, elsősorban a cseh feudalisták éppen a nemzetiségi igények istápolásával iparkodtak hát a dualizmus megszüntét elérni.

A kiegyezés nem elégíthette ki a nemzetiségeket, de a Deák-párt alkotta „nemzetiségi törvény” sem. (1868: 44. tc.), mely minden állampolgárnak biztosította nyelve használatát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. A közoktatásról ugyanezen évben hozott törvény pedig megengedte mindenkinek iskolák alapítását és azok tannyelvének meghatározását. Csak a felső oktatásnak kellett az állam nyelvén, magyarul történnie. A nemzetiségek azonban az egész alsóbbfokú közigazgatásban megyénként a többség nyelvének használatát, a központi kormányzásban is nyelvük szabad érvényesülését és a teljes egyenrangúságot kívánták.

A magyarság nagy tömege pedig, mely a kiegyezés óta a közigazgatás, a vasutak és a posta szerveivel a legtávolabbi vidékekre is elhatolt a nemzetiségek közé és rövid idő alatt mindenütt az intelligencia rétegét szolgáltatta, ennek existenciáját féltette a törvény végrehajtásától. Így történt, hogy a nemzetiségeknek adott engedmények az életbe nem mentek át, sőt végre nem hajtásuk újabb sérelem tárgya volt az ország nem magyar nyelvű lakosaival szemben.

Az irredentista törekvések, melyek a balkáni fejedelemségek és a pánszlávizmus megerősödésével egyre nyilvánvalóbbak lettek, védekezésre készítették a magyar államot. A szerbek politikai vezére, Miletics, ki összeesküvést szervezett az államegység ellen, bíróság elé került, a tótok gimnáziumait bezárták, irodalmi egyesületüket (Matica Slovenska) feloszlatták.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedésében nem csekély része volt annak a kapcsolatnak, mely a kiegyezés óta, mint említettem, Ausztria belügyei és a magyar állam érdekei közt fennállott. Andrassy, miután csak tekintélye egész súlyának latbavetésével akadályozta meg 1870-ben, hogy a bécsi katonai körök a francia-porosz háború alkalmából ne boszúlják meg magukat a 66-iki vereségért és ne iparkodjanak Németországban a régi politikai befolyást visszaszerezni, ami a dualistikus államforma végét jelentette volna, 1871-ben a Hohenwarth-kabinet tervét, az osztrák alkotmány föderalistikus alapokra való fektetését, a nemzetiségek, főleg a köztük legerősebb csehek ígé-

nyeinek kielégítését hiúsította meg. A közös ügyek dualisztikus elintézésének a kiegyezésben megállapított módját kellett féltennie és Ausztria föderatív átalakulása magyar viszonyokra gyakorlandó, elmaradhatatlan hatásától kellett tartania. A dualizmus a magyarságot a németiség védelmezőjévé tette hát Ausztriában, aminek következményei utóbb az osztrák németiség politikai súlyának gyengülésével nem maradhattak el. A csehek a magyarországi szlávokat, különösen a horvátokat mozgósították viszonzásul, akik közt ekkor kezdenek az önállósági törekvések határozott alakot ölteni.

Andrássyt elhatározó németbarát állásfoglalása a német császárság megalakulása után a monarchia külpolitikájának vezetésére tette hivatottá. Távozása és Deák Ferenc előregegedése a Deák-párt züllését, a kiegyezés és a rossz gazdálkodás folytán felborult háztartású állam válságát vonták volna maguk után, ha a több politikai tehetséggel rendelkező és jobban megszervezett Tisza-párt, melynek gyökere a vidéki középbirtokosságban volt, nem állt volna fenntartás nélkül a kiegyezés álláspontjára. Az 1875. évi „fuzióval” kezdődik Tisza Kálmán 15 évig tartó kormányzásának korszaka, mely alatt a kiegyezés műve és az azt követő berendezkedés megszilárdult. A 48-as idők sokat szenvedett nemzedékének pusztulása folytán egyre jobban terjedő függetlenségi törekvésekkel szemben csak a legszigorúbb párturalommal tudott Tisza másfél évtizeden át válságoktól mentes békés fejlődést biztosítani. A központi kormányzás

és a közigazgatás minden eszköze a párturalom szolgálatába került, mely egyének és választókerületek szolgálatait a legkülönbözőbb módon, kezdve a fejlődési kegyből fakadó kitüntetésektől és rangemelésektől egészen az iskolai ösztöndíjak adományozásáig jutalmazta. Minthogy épen az alföldi magyarság nagy tömegei sorakoztak a függetlenségi párt zászlaja alá, a nemzetiségi területek kisebb számu választóval bíró és így könnyebben befolyásolható kerületei juttatták a szabadelvű párt képviselőit erős többségre, kik között Tisza erős fegyelmet tudott fenntartani. Ennek következménye volt, hogy a kormánytól függő beruházások nagyobb mértékben jutottak ezeknek a kerületeknek, mint a kuruckodó színmagyar vidékeknek, melyek a modern gazdasági és kulturális intézmények szempontjából elmaradtak az előbbieik mögött. A nemzetiségek gazdasági emelkedéséhez, nemzetiségi intelligencia keletkezéséhez és megerősödéséhez Tisza Kálmánnak és utódainak ez a kényszerhelyzetből folyó, a kiegyezést minden áron biztosító pártpolitikája öntudatlanul nem csekély mértékben szolgáltatta az alapot.

A Tisza-kormány már ugyancsak érezte a közös ügyekből egyre folyó közjogi nehézségek bénító súlyát. Már a kiegyezés 1877. évi megújítása megmutatta, hogy nem jóindulatú ellenféllel kell a magyar kormánynak periodikusan visszatérő tárgyalásokat folytatni. A legnagyobb izgalmakra, a magyar politikai szenvedélyek felkorbácsolására azonban főleg a közös hadsereg adott alkalmat, mely a

közhangulatot többé nyugodni nem hagyta, mivel a függetlenségi párt egy töredéke mindenkor kész volt a hadsereg terén felállított népszerű követelésekkel a kormánynak nehézségeket okozni. A hadsereg volt ugyanis a közös ügyek közül az, melyet az általános védkötelezettség révén mindenkinek volt alkalmja saját tapasztalásából megismerni. Mindenki láthatta, hogy a dolgoknak 67-ben bekövetkezett új rendezése, a hadsereget legfeljebb néhány elenyészően csekély külsőségben változtatta meg, annak szelleme a régi maradt. A közös hadsereg, mely mellett az 1868-ban felállított honvédség hiányos fegyvernemeivel és felszerelésével — legalább is a 90-es években Fejérváry Géza bárónak köszönhető fejlesztéséig — a hamupipőke szerepét játszotta, a régi centralizált Ausztria eszméjének határozottan magyarellenes letéteményese volt egész korszakunkban. Tisztikara nevelésénél és összetételénél fogva a magyarországi nemzetiségek föderatív törekvéseit nem titkolt rokonszenvvel kísérte. Tábornoki kara, élén a hosszú ideig a hadseregére még az uralkodónál is nagyobb befolyást gyakorló Albrecht főherceggel, a nemzeti gondolatnak semmiféle engedményt adni nem volt hajlandó és maga az uralkodó csudálatos makacssággal örködött egységén, mint az „összmonarchia” egyetlen szervén, melybe a „felbomlás” csiráit plántálni nem engedte. Német nyelve, sajátos osztrák politikai felfogása, lehetetlenné tették a magyar birtokosság fiainak tömegesebb belépését a tisztikarba, mint az egyebütt történt. A hadseregben a nemzeti közvélemény a magyar államiság

ellenségét látta, mely a multban is ezt a szerepet töltötte be és a jövőben is felhasználható erre. Hogy mekkora volt a nemzet és hivatásos védelmezője közt az ellenszenv Tisza kormányzása idejében, akkor lett először döbbenetesen nyilvánvalóvá, mikor a budapesti helyőrség parancsnoka, Janszky Hentzinek, Budavár császári védelmezőjének szobrát halála évfordulóján, Budavár bevétele napján beszéd kíséretében megkoszorúzta (1886.) Már ekkor kiderült, mily súlyosan nehéz a magyar miniszterelnök helyzete nemzet és dinasztia között a hadsereg kérdésében. Tisza legfelsőbb helyen nem találta meg azt a támogatást, melyre a tisztikarnak a nemzeti kegyeletet sértő eljárásával szemben szüksége lett volna. Tarthatatlanná lett azután parlamenti helyzete a véderővitának nemsokára bekövetkező viharos jelenetei közt, mikor az ellenzék először követelt az ujoncok megajánlása fejében nemzeti engedményeket, ha bukásának közvetlen okozója látszólag nem is ez volt.

A nemzetiségi kérdés Tisza kormányzata idejében is hamu alatt lappangó parázs maradt. Andrassy külpolitikája, melynek a német szövetség volt a tengelye az orosz-török háború nyomán Bosznia és Hercegovina megszállásával (1878.) ugyan megfelelő nyomatókóf adott az imperialista balkáni politikának, de egyáltalában nem volt alkalmas a nemzetiségeket megnyerni. Az occupatio, mely még hozzá nem is intézte el véglegesen a kérdést, az egész monarchia és Magyarország közvéleménye ellen

történt a horvátok kivételével, kik imperialista álmaik megvalósításához egy lépéssel közelebb érezték magukat. A megszállás óta a trialismusra irányuló törekvéseik egyre erősebbekké lettek és beállt az a különös helyzet, hogy az erős kezű és a Tiszáéhoz hasonló eszközökkel dolgozó gróf Khuen-Héderváry Károly bán, a magyar kormány képviselője Horvátországban, valamint Kállay Béni, az újonnan elfoglalt tartományokban a közigazgatás megteremtője a horvát törekvésekkel szemben a szerbeket támogatták és így ép azt a nemzetiséget juttatták gazdaságilag és kulturában nagyobb fejlettségre, mely az irredentista akcióban mindig vezetett. Hogy Szerbia ez időben az Obrenovics-dinasztia révén a monarchiával szemben le volt kötelezve, utóbb épen úgy nem nyomott a latban, mint Románia barátsága a hármasszövetséggel nem akadályozta meg, hogy a nem hivatalos körök az erdélyi románok irredentista törekvéseit támogassák. A kulturális (Liga culturala) állami pénzeszközökkel is táplálta az 1890 óta többségre jutott túlzók mozgalmát, kik már nem is tartották szükségesnek a magyar kormánnyal való tárgyalást, hanem programjukat panaszukkal, mint a monarchiát alkotó nemzet, memorandumban egyenesen az uralkodóhoz juttatták. A memorandum, melyet a magyar kormány a mozgalom vezetői ellen indított, kik felbontatlanul visszakapták a kormány közvetítésével írásukat, alkalmat adott a kulturális ligának a latin népek közt, de egyébként is Európában az érdeklődést felkelteni „elnyomott” testvéreik

íránt. Az erősebb rendszabályok, mint a „nemzeti comité” felosztatása (1894) passzivitásba kergették a románokat úgy, hogy a század végén viszonylagos csend állt be a velük való vonatkozásokban.

A Tisza Kálmánt követő kormányok és a magyar parlament politikai tevékenységét azon közjogi harcok töltötték be, melyek az Ausztriával való közösségből folytak. Az egy emberöltőn át tartó európai békét nem nagy nemzeti alkotásokra, hanem kicsinyes parlamenti vitákra, a parlament normális működésének legkülönbözőbb eszközökkel való megakadályozására használták fel erkölcsi komolyság nélkül való politikusok, mintha bizony valaha is sikerült volna egy nemzet függetlenségét, sorsának teljesen önálló intézését másutt mint a harcmezőn kivívni. Forradalmi erőszakra, a vélt jogok fegyveres kivívására a szereplők egyike sem gondolt. Az állami élet normális szükségleteinek megakadályozását pedig senkisémm tarthatta célra vezető eszköznek.

Ha az egyházpolitikai törvényektől eltekintünk, melyek a sok felekezetre oszlott lakosságú országban már a rendi időkben is gyakran felpanaszolt felekezeti hatalmaskodásoknak vetettek sikerrel véget s melyek csak az udvar és a főrendek ellenállásának legyőzése után valósulhattak meg, legfeljebb még a valutarendezést, a bankjegyek árfolyamának az aranyéval egyenlő stabilizálását — ma mindenkinek érthető, fontos ügyet — említhetjük meg, mint olyan tény, mely nem a kiegyezésben megállapított formák szerint élő állam napi szükségletének kielégítését akarta

elérni. Mindkettő Wekerle Sándor nevéhez fűződik, ki már mint Tisza Kálmán pénzügyminisztere helyreállította az állami költségvetés 1870 óta hiányzó egyensúlyát és utóbb mint miniszterelnök is vezette az országot. (1892—94.)

A milléniumot, a honfoglalás ezredik évfordulóját (1896) az egész magyarság uralkodójával látszólag a legnagyobb egyetértésben ünnepelte meg. A nemzet a zavartalan külső béke hatása alatt a jólét eddig nem látott fokára emelkedett, a magyar állam dús lombozatú fáját azonban belülről féreg rágta. Míg az öregedő uralkodó kezdeményezésre képtelen volt és csak a meglevő változatlan fentartását tartotta kötelességének, a sok-népű Habsburg-monarchia a bomlás jeleit mutatta, melyet a külföld és a zsákmányra éhes szomszédok éber figyelemmel kísértek. Ausztriában Taaffe kormányának bukása után, mely a szlávoknak, különösen a cseheknek és lengyeleknek adott koncessziókkal, a német érdekek kiszolgáltatásával, ha zökkenésekkel is csak vitte előre a parlamentarismus göröngyös útján az állam szekerét, az állami szükségletek parlamentáris úton való kielégítése úgyszólván lehetlenné vált és a kormányzás rövid ideig tartó alkotmányos intermezzókkal abszolutistikus módon, az osztrák alaptörvény 14. §-ának alkalmazásával folyt. A nemzeti széthúzás mind erősebb lett Ausztriában, a csehek, szlovének a dualizmus határozott ellenségei, de a németiség központjában is megalakul egy párt, a Lueger szervezte keresztény-szociálisták, mely a föderatiótól várja Nagy-Ausztria megalkotását a ma-

gyarországi nemzetiségek, különösen horvátok és románok támogatásával. Mindezen törekvések mozgatói a cseh feudális nagyurak és politikai barátjuk Ferenc Ferdinánd főherceg, ki a magyar érzésű és népszerű Rudolf tragikus halála után (1889) lett a trón várományosa.

A monarchia lajtántúli részének határozott és egyre növekvő elfordulása a Deák megalkotta dualizmustól, mely győzelmét az öreg király halálától várta, nem maradhatott hatás nélkül sem a magyar politikai viszonyokra, melyek mellett eddig is csak nehézségek árán lehetett a közösség szükségleteit biztosítani, sem a magyarországi nemzetiségek igényeinek újraéledésére és megnövekedésére. A Kossuth-kultusz, mely a nagy emigráns temetésével (1894) és fiának, Kossuth Ferencnek hazatérésével és alföldi körútjával tetőpontját érte el, a függetlenségi párt vitorláit ugyancsak dagasztotta. Az ifjabb Kossuth azonban, ki a pártnak vezetője lett, nem bírt elég energiával, hogy a párt szekerét irányítsa és nem egyszer siklottak ki kezéből a gyeplők, de nem is rendelkezett elég államférfiúi tehetséggel és tapasztalattal, hogy pártjának politikáját ne közjogi szempontokra állítsa be, hanem fontos, tényleg nemzetfejlesztő eredményeket iparkodjék elérni. Az Apponyi Albert gróf vezetése alatt álló nemzeti pártból, mely mindjobban távolodott a 67-es alaptól, indult ki a nemzeti vívmányok kérdése, mely politikai életünket az utolsó két évtizedben uralta. Az állam normális szükségleteinek megszavazását, illetőleg már egyre

nehezebb és veszélyesebb eszközökkel összehozott 67-es többség általi biztosítását az ellenzék csak nemzeti vívmányok árán akarta megengedni. Költségvetés, a rendes újonclétszám megszavazása, a véderő legcsekélyebb kiépítése az obstrukció és a parlamenti botrányok tengerébe fulladt akkor, mikor egész Európa lázasan fegyverkezett a nagyhatalmak előbb-utóbb bekövetkező leszámolására, mely a francia-német ellentét okozta válságok egyikétől a másikig halasztódott. „Ex-lex”, az újoncok be nem hívása gyakori jelenség lett akkor, mikor külpolitikai helyzetünk a Bismarck-Andrássy utáni német és osztrák diplomáciának tehetetlensége folytán egyre rosszabbodott. A hadsereg vezetőségének viselkedése — elég itt a chlopyi napiparancsra utalunk — pedig nem volt alkalmas az ellenzéki aspirációk mérséklésére. Nemzeti vezényszó, nemzeti katonai jelvények, az önálló magyar hadsereg az ellenzék és fékevesztett sajtójának izgatása révén mind nagyobb tért foglaltak el a nemzet politikai kívánságai közt, melyekhez azután a gazdasági önállóság: önálló vámterület, nemzeti bank csatlakoztak és majd egyik, majd másik akasztotta meg az államgépezet működését.

A házszabályok a parlamentben elenyésző törpe kisebbségnek is lehetővé tették, hogy a többség akaratának érvényesítését megakadályozza. A nemzeti-ségi kérdésben túlerélyes Bánffy Dezső báró, a parlamenti ellentétek békés kiegyenlítésének mestere, Széll Kálmán, majd Khuen-Héderváry energiája haszontalan parlamenti csatározásokban örlődtek meg.

Mikor gróf Tisza István, az egyetlen vezető politikusaink között, ki a 67-es alap változatlan fentartásának szükségéről meg volt győződve s aki aggodalommal látta politikai életünk züllésének veszélyességét, az egész monarchia létfentartása érdekében erőszakos módon akarta a házszabályrevisióval a parlament normális működését biztosítani, a közvélemény, mely a pesti sajtó hatása alatt túlságosan az ellenzéki követelmények illúziójában ringatta magát, megtagadta tőle támogatását és mikor a parlamenti események botrányos elfajulása miatt az országgyűlést feloszlatta (1905), a választások először eredményeztek 1867 óta olyan többséget, melynek programja nem a kiegyezés alapján állott.

A függetlenségi és a vele rokon pártok többségre jutásával kiderült, ami a belátó politikusok előtt aligha lehetett titok, hogy a dualizmus, a fennálló közjogi alapok megváltoztatása egyoldalúan a nemzet útján lehetetlen. Ferenc József egy lépést sem engedett dinasztíája és a monarchia fennállása érdekében eddig is elfoglalt álláspontjából, mint azt a pártok vezetőinek kifejtette. Ezek pedig nem mondhattak le programjukról, ha nem akarták magukat a hatalomlesés vádjának kitenni. A kormányzás rendes menetének biztosítására a király a nyílt szívű, minden ízében korrekt katonát, Fejérváry Géza bárót bízta meg. (1905.) Előállt az a furcsa helyzet, hogy a nemzeti vívmányok követelői, jóllehet tudták, hogy az célra nem vezethet, a vármegyék ellenállását szervezték meg a darabont-kormány intézkedései ellen. A kilá-

tástalan küzdelem mindaddig tartott, míg Kristóffy belügyminiszter bécsi biztatásra az általános választójog programjának felvetésével készült a nemzetiségek és a szervezett munkásság körében pártot alapítani, mely ez időtől fogva kezd, ha még a parlamenten kívül is, politikai szerepet játszani és a választójog reformjának szükségességét politikai befolyás elérése céljából hangoztatni. A kormány ezen taktikájával, melynek a magyarság nagy kárát szenvedhette volna, elérte, hogy az egyesült ellenzék — felfüggesztette követeléseit és egy a pártokon kívül álló 67-es politikus, Wekerle Sándor vezetése alatt az állami szükségletek normális ellátására átvette a kormányzást (1906); melynek már éreznie kellett, hogy a politikai visszasságok, a dinasztia és Magyarország közti viszony megromlása folytán egyre jobban előtérbe nyomuló bécsi föderalista tervek nem maradtak hatás nélkül a nemzetiségekre.

A nemzeti vívmányokkal folytatott önállósági törekvések elsősorban Horvátországban hoztak létre oly mozgalmat, melynek pártját, a horvát-szerb koalíciót a magyar ellenzék, mint a 67-es kormány ellenzékét támogatta, mely azonban nemzeti és önállósági jellegével most neki okozott leküzdhetetlen nehézségeket. A románok, kik 1901-ben újból politikai aktivitásba léptek, a gazdasági terjeszkedésre és a Jorga útján szervezett külföldi propagandára fektették a fősúlyt, míg Romániában a külpolitika irányának megváltoztatása érdekében izgattak, hogy készen legyenek, ha üt a leszámolás órája Oroszország

és a monarchia között. Prágában meg Massaryk tanította a cseh-szlovák egység szükségességét és nevelte az ifjú generációt ezen eszme harcosaivá. A Bosznia annexiójával kapcsolatos krízis, majd a Balkán-háború, mely a kis országok katonai készültségét és önbizalmát lényegesen emelte, a nemzetiségi törekvéseket oly mértékben fokozta, hogy békés meg egyezésre semmi módon kilátás nem lehetett.

Magyarország pedig akár tudatlanságból, mivel nem volt külpolitikai nevelésünk, akár önámításból félreismerve a valódi helyzetet, tovább folytatta az önmardosás siralmas harcát. A függetlenségi párt 67-es kormányzása, mely teljes mohósággal rövid idő alatt akarta megtölteni az ellenzéki szereplés üresen maradt tarsolyát, végül önfegyelmének hiányában bomlott fel. A párt jó része nem bírta elviselni a népszerűség hajhászására alkalmatlan működést, mely alatt jelszavakkal dobálózni nem lehetett és Justh Gyula vezetése alatt most az önálló bank követeletével lépett a politikai porondra (1909.). Az eredmény a 67-es kiegyezéshez hű pártnak feltámasztása volt, melyet a koalíció néhány éves kormányzása és korrupciója folytán kiábrándult ország jelentékeny többségben küldött az országgyűlésbe. Erre támaszkodva Tisza István, ki egyedül látta mennyire válik napról-napra fenyegetőbbé a helyzet a monarchia számára, a magyar állam házát akarta rendbe hozni. Mint házelnök, majd miniszterelnök (1913), előbb a parlamenti anarchiának vetett véget erős ökölrel, nem törődve a személye ellen irányuló szenvedélyes és gyak-

ran esztelen támadásokkal, mert munkája fontosságáról meg volt győződve. Majd a véderő kiépítése érdekében hozott törvényeket, mert a Balkán-háború tapasztalatai habozást és halogatást ebben a tekintetben nem türtek. Az ellenzék, mely pedig saját kormányzása idején a választójognak a nemzetiségek miatt a régi Magyarországon oly nehezen megoldható problémáját elintézni nem tudta, hogy magának fegyvertársakat biztosítson, folyton ezzel iparkodott nehézségeket csinálni.

Az orgyilkos golyó, mely véget vetett Ferenc Ferdinánd életének, végre lánggra lobbantotta azt a nagy világégést, melyet az entente diplomatái évtizedes munkával és nagy körültekintéssel készítettek elő. Bármennyire is magunkra vethetünk bűneink miatt, sorsunkat az ezeréves magyar állam soha nem képzelt pusztulását nem csak magunknak tulajdoníthatjuk. Végzetünk a Marne völgyében, Észak-Franciaország véráztatta mezőin és a minden életet elsorvasztó blokád hatása alatt teljesedett be, miként a bennünket marcangoló szomszéd népek jó szerencséje is, kik sem politikai életükben, de egyéb téren sem voltak nagyobb erkölcsi tartalommal bírók.

* * *

A közjogi program, a nemzet teljes önállósága és függetlensége hirtelen megvalósult oly rázkódások között, melyek minden összefüggést a multtal elsöpörtek: a kapcsolatot Ausztriával, a dinasztíát, melynek ez a kapcsolat adta meg lényegét. Több volt a

világháború okozta politikai változás, mint amit a legvérmesebb politikai harcosok elképzelhettek. A történeti multban gyökerező pártjaink immár létjogosultság nélkül álltak a bekövetkezett földindulásban, mert kiderült, hogy egymást emésztő küzdelmeik nem a nemzeti élet lényegét érintő kérdések körül folytak. Az összeomlaskor nem volt csak egy politikai alakulat, melynek programja nem volt közjogi és szervezete érintetlen maradt: a kapitalizmus nyomán hozzánk is átplántált, de vezetőinél és műveltségénél fogva idegen szociáldemokrácia, mely csak rövid időre őrizhette meg a hatalmat kezében, hisz gazdasági viszonyainknál fogva a magyarságnak csak csekély töredékében verhetett gyökeret. A nemzet nagy tömege a területi összeomlás hatása alatt, mint a fuldokló mindenbe kapaszkodott, mely a menekülés reményét ígérhette kezdve a radikálisok és szociáldemokraták nemzetközi összeköttetéseitől a bolsevizmus segítségével várható fegyveres ellenállásig.

A harctéri katasztrófát követő belső összeomlás nagy arányai, a „népköztársaság“, illetőleg a szociáldemokrácia néhány hónapos nemzetemésztő uralma, az Oroszországból átplántált ázsiai bolsevizmus és az arra bekövetkezett reakció, a román megszállás, melyek mind nagy pusztítást végeztek a nemzeti értékekben és egyes kis csoportok önző érdekeinek kielégítésére szolgáltak a nagy tömegek rovására, mindez ha nem is magyarázható, de könnyebben érthető, ha politikai életünk teljes szétzüllését, társadalmi viszonyaink chaotikus rendellenességét ismerjük.

A kiábrándulás, a kijózanodás gyötrelmei, a háborús vereségnek a trianoni békében kegyetlen következetességgel még fokozott hatásai új problémákat vetettek fel, melyek egy részét, bár megvoltak, a régi Magyarország nem ismerte, nem látta meg akár politikai életünk hamis beállítása, akár önámításunk miatt, másik része pedig nemzeti testünk megcsonkítása folytán merült fel. Az előző nemzedékek bűne, hogy elgyengült testünket átöröklött betegségek lázai is zsibbasztják, mikor az újak orvoslása is felemészteti teljes életerőnket.

A Trianon utáni Csonka-Magyarország elszigetelten áll minden oldalról leselkedő ellenségek közepe. Helyzete az északi és déli szlávok és a keleti ellenfél gyűrűjében leginkább az ezer év előtti magyarság helyzetéhez hasonlítható. Lesz-e erős kezű Szent Istvánja, ki belső problémáit megoldja, megújítását vezesse? Lesz-e magának elég józansága, politikai körütekintése az alapok lefektetésére, melyekre a régi nemzeti államot másképp berendezve, tartósabb anyagból, nemzedékek munkájával újból fel akarjuk építeni?

IRODALOM.

A magyar történetirodalom bibliográfiája, ez a gyakran nélkülözött segédeszköz még megalkotójára vár. A M. Tört. Társulat félszázados jubileuma alkalmából elhatározta megvalósítását, megbízást is adott rá, de a megvalósulás egyre késik. A nem magyar nyelven megjelent újabb munkák összeállítását adja a *Gragger Róbert* szerkesztésében megjelent *Bibliographia Hungariae. I. Historica, Verzeichnis der 1861—1921 erschienenen Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache*. Berlin-Leipzig 1923. A *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft Mangold Lajos*, majd legutóbb *Auner Mihály* írta Magyarországról szóló fejezetei évről-évre, 1913-ig kitünő áttekintést nyújtanak a magyar történeti irodalomról. A M. Tört. Társulat folyóiratának a „Századok“ 1868—1916. évi folyamainak tartalommutatóját összeállította *Pelz Béla* (1917.), de csak a cikkek írói szempontjából. Az alábbiakban csak azon munkákat sorolom fel, melyek eredményeit előadásomban felhasználtam, továbbá amelyek nem egy-egy apró részletkérdés tisztázásával foglalkoznak s így általánosabb jellegűek s végül amelyek a tárgyak körébe vágó irodalom ismertetésével az érdeklődőnek bővebb tájékozódás szerzésére megmentatják az utat.

Az egész magyar történelmet felöleli a *Szilágyi Sándor* szerkesztésében a millenium alkalmából megjelent mű, „A magyar nemzet története“ Budapest, 1895—98., melynek 10 kötetét különböző szerzők írták s nagyon különböző értékűek. Még mindig nagy haszonnal forgatható azonban *Horváth Mihály*, *Magyarország történelme* Pesten 1871—73 és *Szalay László* *Magyarország története* Lipcse 1853—59. Kisebb terjedelmű *Acsády Ignác*, *A magyar birodalom története* I—II. Budapest 1903. A legújabb összefoglaló munka, mely a német közönséggel akarja történetünk folyamatát megismertetni *Alexander Domanovszky* *Die Geschichte Ungarns* München 1923. Államiságunk fejlődésének plasztikus rajzát adja *Szeftü Gyula*, *A magyar állam életrajza* 2. kiad. Bpest 1923, melynek német kiadása „*Der Staat Ungarn*“ Stuttgart-Berlin 1918.

A magyar nép eredetéhez és őstörténetéhez megbízható adatokat az újabb nyelvészeti irodalom szolgáltat, mely a

„Magyar nyelv“ körül csoportosul. A nagyszámu munka közül a legfontosabbak: *Szinnyei József, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* Bpest 1910. Új utakon jár és kétségtelenül bizonyítja az óbolgár-hún beolvadást *gróf Zichy István, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig* Bpest 1923. (A magyar nyelvtud. kézikönyve.) Nélkülözhetetlenek még a történet ismerőinek: *Gombocz Zoltán, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungar. Sprache* Helsinki 1912 és *Melich János, Szláv jövevényszavaink I—II.* Bpest 1903—1905. Hazánk lakóiról a honfoglalás idejében ugyancsak *Melich János, Bulgárok és szlávok.* (Magyar Nyelv 17. évf.) A honfoglalás és a letelepedés kérdéseit tárgyalja és oldja meg *Hóman Bálint, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése* Bpest 1923. (A m. nyelvtud. könyve), a politikai történet kérdéseit *Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig* Bpest 1900. A műveltség nem egy kérdéséről adnak felvilágosítást *Tagányi Károly, A hazai elő jogszokások gyűjtéséről,* Bpest 1919. (Ethnográfia) és *Hampel József, A honfoglaláskor hazai emlékei* Bpest 1896. A kalandozásokról *Lüttich R. Ungarnzüge in Europa im 10 Jahrh.* Berlin 1910, a legrégebb magyar-német érintkezésekről *K. Schönemann, Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert* Berlin 1923.

Az Árpádok korának politikai történetét nyújtja *Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I—II.* 2. kiad. Bpest 1899. Ugy az Árpádok, mint a vegyesházi királyok koráról *Huber Alfons, Geschichte Österreichs I—V.* Gotha 1885—1896 kitünő fejezetei. A trónöröklésről *Fraknoi Vilmos, A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában.* (Kath. Szemle 1913. évf.) és *Domanovszky Sándor, A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában.* (Bp. Szemle 1913.) A honvédelemre vonatkozólag: *Karácsonyi János, Halavány vonások hazánk Szent István-kori határaitól* (Századok 1901.) és *Tagányi Károly* alapvető értekezése, *Gyepű és gyepűelve* (Magyar Nyelv 1913.) Felső-Magyarország betelepítéséről *Mályusz Elemér, Turócmegye kialakulása* Bpest 1922 és *Tagányi Károly, A soltészágok történetéről* (Akad. Értesítő 1914. május.) A németek betelepedésére vonatkozó ismereteinket nem minden tendencia nélkül állította össze *Kaindl Raim. Friedrich, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern I—III.* Gotha 1907—1911. Magasabb színvonalon áll az erdélyi szászokra vonatkozó: *Deutsch G. Daniel und Friedrich, Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Neue Aufl. I—III. Hermannstadt 1907—1910. A vallonfrancia telepekről *Auner Mihály, Latinus.* (Századok 1916. 28. l.) A francia-magyar vonatkozásokról összefoglalóan: *Paiss Dezső, Les rapports franco-hongrois sous le règne des Arpads.* (Revue

des études hongrois Paris 1923.) A francia irás és oklevélkiállítás hatásáról *Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felüljárása korából* Bpest 1921. A hiteles helyekről *Eckhart Franz, Die glaubwürdigen Orte Ungarns in Mittelalter* Innsbruck 1914. (Mitt. d. Inst. J. öst. Geschf. IX. Ergb.)

Az Árpádok pénzügyeiről és Magyarország külföldi gazdasági vonatkozásairól *Hóman Bálint, Magyar pénztörténet 1000—1325*. Bpest 1916. A társadalmi és az alkotmányos kérdésekkel, a vármegyék megalakulásával és fejlődésével az utolsó évtizedek irodalma, főleg a német történetirodalom hatása alatt sokat foglalkozott. A legfontosabbak ezen munkák közül: *Tagányi Károly* cikkei, melyek a jog- és alkotmánytörténet, valamint a közigazgatás és gazdaságtörténet művelőinek új utakat mutattak. Így *A honfoglalás és a királyi vármegyék. A nemesi önkormányzatu vármegyék megalakulása* Szolnok-Doboka vármegye történetében Deés 1901, azután *Vármegyéink eredetének kérdése*. (Tört. Szemle, 1913.) *A földközösség története Magyarországon* Bpest 1894. (Gazd. Tört. Szemle.) A nagy társadalmi átalakulásokról, a rendiség megalakulásáról egész sor vitázó cikket és munkát írt *Erdélyi László*, melyek közül minket leginkább érdekelnek: *Az aranybulla társadalma* (Fejérpataky-émlékkönyv Bpest 1917.) és *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* (Történeti Szemle 1914—1916.) Vele szemben nagy nyomatékkal foglaltak állást *Tagányi Károly*, ki *Vázlatok a régiebb Árpádkor társadalomtörténetéből* című cikkében (Társadalomtudomány 1923.) összefoglalja eddigi munkássága eredményeit e téren. A nagybirtok megalakulásáról és a hűbériség magyarországi kifejlődéséről *Szekfű Gyula* sok ösztönzést adó munkája: *Serviensek és familiarisok* Bpest 1913. (Akad. Érték.) Végül meg kell említenem *Károlyi Árpád* pompás rajzát, *Az Árpádok, mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői*. (Csánki Dezső szerkesztésében megjelent „Árpád és az Árpádok” Bpest 1909 c. disztribúciójában.)

Nem ily gazdag történeti irodalmunk a 14. és 15. századról szóló művekben. Amink van, csekély kivétellel a politikai történetre vonatkozik és alig van néhány munka a gazdasági és társadalmi fejlődés problémáiról. *Szekfű Gy.* utóbb említett munkáján kívül az Anjouk korából első sorban említendő *Hóman Bálint, A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* Bpest 1921, mely első részében az Árpádok királyi háztartásáról és jövedelmi forrásairól is összefoglaló képet ad. A megyei intézmény további fejlődéséről *Gábor Gyula, A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt* Bpest 1908. A politikai eseményekkel és főleg a szereplő személyekkel az Anjouk korában sokat foglalkozott számos

kisebb-nagyobb művében, illetőleg cikkében *Pór Antal*, így *Nagy Lajos* Bpest 1892 (Tört. Életrajzok.) A kereskedelmi viszonyokról számos vonatkozás *Mayer Theodor, Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter* Innsbruck 1910. Az eddig ismert adatokat az Anjoukorról összefoglalja kis munkájában *Miskolczi István: Magyarország az Anjouk korában* Bpest 1923. A magyar melléktartományokra, a magyar birodalom balkáni terjeszkedésére vonatkozólag *Thallóczy Lajos* csonkán maradt oklevéltárait (Codex dipl. partium regno Hungariae adnexarum) kell megemlítenem, melyek bevezetései többnyire a 15. és 16. századból közölt anyag politikai vonatkozásait feldolgozták. Így *Thallóczy-Hodinka, A horvát véghelyek oklevéltára I.* (1490—1529.) Bpest 1903. *Thallóczy-Horvát S.: Alsó-szlavóniai okmánytár* Bpest 1912, azután *Thallóczy-Aldásy Magyar-szerb történeti összeköttetések okmánytára* Bpest 1906., *Thallóczy-Horvát S. Jajcza története* Bpest 1915. A bosnyák-magyar vonatkozásokról *Thallóczy L. Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok* Bpest 1909.

A huszita háborúkról *Tóth-Szabó Pál, A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* Bpest 1917. Hunyadi hadjárataihoz *Angyal Dávid, A szegedi béke (1444.)* (Budap. Szemle 1910.) A Hunyadiakról és főleg Mátyás királyról *Fraknoi Vilmos* nagyszámú munkái, így *Hunyadi Mátyás* Bpest 1890 és cikkei a Századokban és a Történeti Szemlében. Mátyás és Frigyes császár viszonyáról *Károlyi Árpád, Adalékok Frigyes császár és Mátyás király viszályai történetéhez* Bpest 1892. A középkorra általában, de főleg a Hunyadiak korára nélkülözhetetlen *Csánki Dezső, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I—III. és V. k.* Bpest 1890—1913. A magyar renaissanceról és a Mátyás halála utáni eseményekről *Berzeviczy Albert, Beatrix királyné* Bpest 1908. A Fuggerek magyarországi szerepléséről *Ehrenberg Richard, Das Zeitalter der Fugger* Jena 1896. (I. Századok 1896. 834. l.) és *Jansen M. Jakob Fugger der Reiche* München 1910. A rendi viszályokról és a Habsburgok örökösödési szerződéseiről *Szabó Dezső, A magyar országgyűlések története II. Lajos korában 1909.* (I. Szekfü Gy. ismertetését Száz. 1911. 448. l.) és *Küzdelmünk a nemzeti királyságért 1505—1526* Bpest 1917. A jobbágylázadásról *Márki Sándor, Dózsa György* 1913. (Tört. Életr.) és *Acsády Ignác, A magyar jobbágyság története* Bpest 1906., mely főleg a 16. századtól kezdve az egyetlen számottevő munka a magyar parasztság történetéről. A szent korona eszméjéről *Timon Ákos, Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Bpest, melynek methodusa, az okleveles emlékek és a külföldi hatások felkutatásának elhanyagolása a történeti kutatót használatában óvatosságra intik.

(l. Hist. Zeitschrift 113. k. 395. l.) Verböcziről *Illés József, Bevezetés a magyar jogtörténetbe* Bpest 1910. *Ruber József, Verböczy gondolatvilága* (Minerva 2. évf.) Verböczy Hármaskönyvének legújabb kiadása, *Kolozsváry, Óváry és Márkus* milleniuni *Corpus Juris*-ában 1—30. k. Bpest 1899—1905. A magyar jogtörténet épületét még ezután kell megalkotni, mivel az eddigi munkák inkább speculativ, mint az adatokból leszűrt inductiv módszer eredményei. Egyedül középkori bírászkodásunkról van helytálló munkánk, a diplomatikai alapon kidolgozott *Hajnik Imre, A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt*, Bpest 1899. Az irányt, melyen haladnunk kell, szépen mutatja *Holub József, Az életkor szerepe középkori jogunkban és az időlátott levelek*. Bpest 1922. A magyar jog- és alkotmánytörténet feladatairól szól *Steinacker Harald, Über Stand und Aufgaben der ungarischen Verfassungsgeschichte* (Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschf. 28.), ki a magyar irodalom bírálata mellett az alkotmányfejlődés rövid vázlatát adja, melyet mindenkinek, ki e kérdésekkel foglalkozik, érdemes megismerni.

A kettős királyság koráról *Jászay Pál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* Pest 1846. *Smolka Stanislaus, Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn* (Archiv J. öst. Gesch. Bd. 57.) *Károlyi Árpád, Adalék a nagyváradi béke és az 1536—1538. évek történetéhez* Bpest 1879, a Buda elfoglalása utáni eseményekről ugyanő *A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben* Bpest 1880. Erdély megszületése körüli évekről *Huber Alfons, Die Erwerbung Siebenburgens durch König Ferdinand I. im J. 1551 und Bruder Georgs Ende* Wien 1889.

A török hódoltságról képet *Salamon Ferenc* adott, Magyarország a török hódoltság korában 2. kiad. Bpest 1886. Ugyanerről a korról, főleg a katonai életről, de a korbéli műveltség ezerféle vonatközléséről egész sor munkát írt *Takáts Sándor, Rajzok a török világból* I—III. k. Bpest 1915—1917. Régi magyar kapitányok és generálisok Bpest 1922. Régi magyar asszonyok. Bpest 1914. A budai basákról *Takáts S., Eckhart F. és Szeftü Gy. A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I. k. 1553—1589. Bpest 1915.

A királyi Magyarország közigazgatásáról csak néhány egyegy periódusról szóló monografiánk van, melyek azonban nem a hivatali élet teljes ismeretén, hanem az utasításokon épültek fel. Így *Mayer Theodor, Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias* (Mitt. d. Inst. f. öst. Geschf. 1913.) és *Kérészy Zoltán, Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez* Bpest 1916. Továbbá *R. Kiss István A magyar helytartótanács I. Ferdinand*

korában és 1549—1551. évi leveles könyve Bpest 1908. A pénzügyekről és a közgazdasági viszonyokról *Acsády Ignác, A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604-ig* Bpest 1894 és *Közgazdasági állapotaink a 16. és 17. században* Bpest 1889, *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt* Bpest 1888 és egyéb kisebb értekezései. A központi kormányzásról szóló irodalomról *I. Szehtü Gyula, Az osztrák központi kormány-szervek történetének irodalma* (Tört. Szemle I.), *Fellner-Kretschmayr, Die österreichische Zentralverwaltung vom Max I. bis 1749.* I. Abt. Wien 1907, az összefoglaló, bár sok hiányt felmutató munka. A hadügyről *Takáts Sándor, A magyar gyalogság megalakulása.* Bpest 1908.

Erdély történetével gazdag irodalom foglalkozik, elsősorban *Szilágyi Sándor* tollából. Ő adta ki *Az erdélyi országgyűlési emlékeket, 1540—1699.* 21 kötetben Bpest 1875—1898, Erdély államiségének legfontosabb történeti forrását. Megírta *Erdély történetét, különös tekintettel művelődésére,* Pest 1866 és behatóan foglalkozott a Rákócziak korával, melyből több aktakiadása van. Eredménye két életrajz *I. Rákóczy György* Bpest 1893. és *II. Rákóczy György* Bpest 1891. A Báthoryak Erdélyéből szép képet ad *Mika Sándor, Weiss Mihály* (M. Tört. Életr.) A dinasztikus politika területi eredményeiről *Lukinich Imre, Erdély területi változásai,* Bpest 1918. A külpolitikai viszonyok legújabb kritikai feldolgozása: *Gooss Roderich, Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen* Wien 1911.

A reformációról *Zsilinszky Mihály, A magyar protestáns egyház története* Bpest 1907 és *Zoványi Jenő, A reformáció története Magyarországon 1563-ig* Bpest 1922. A 16. század második felének, de különösen a 17. század elejének legfontosabb forrása a *Fraknoi Vilmos*, majd *Károlyi Árpád* szerkesztésében megjelent *Magyar Országgyűlési Emlékek 1526—1606.* 12 kötetben, Bpest 1874—1917; XI—XII. kötet bevezetésében *Károlyi* példaadón feldolgozza *Bocskay* korának egész köztörténetét. Tőle *A huszonkettedik artikulus (1604: XXII.)* Bpest 1889. L. még *Lencz Géza, Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede* Debreczen 1917. Ugyancsak *Károlyi Árpádtól Illésházy István* hátlenségi pöre Bpest 1883, *Az ellenreformáció kezdetei és Turzó György nádorrá választása* (Századok 1919.) *Pázmányról Fraknoi Vilmos, Pázmány Péter* Bpest 1886. (Tört. Életr.) A nyugati és keleti magyarság ellentétének rajza *Szehtü Gy.* A magyar állam életrajzában.

Ugyanott *Lipót* korának beható jellemzése. Erről a *Huber* munkáját folytató *Redlich Oswald, Österreichs Grossmachtbildung in der Zeit Leopolds I.* Gotha 1921. Továbbá *Pauler Gyula, Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*

I—II. 1664—1671. Bpest 1876. *Károlyi Arpád*, A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban (Akad. Ért.) A magyar hadinép helyzetéről *Takáts Sándor*, Kísérletek a magyar haderő felosztására (1671—1702.) (Századok 1904.) A felszabadító háborúról *Károlyi Arpád*, *Buda és Pest visszavívása 1686-ban* Bpest 1886. *Arneht Alfréd*, *Prinz Eugen von Savoyen* I—III. Wien 1858. A Kollonics-féle reformokról *Mayer Theodor*, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*. Wien 1911.

A kurucok nagy irodalmából *Angyal Dávid*, *Thököly Imre* Bpest 1889. (Tört. Életr.) Főleg *Thaly Kálmán* nagy terjedelmű munkássága említendő meg, melyet azonban kritikával kell használni. Számtalan cikkén és kiadásain kívül (Századok és Történelmi Tár) megemlítendő: *Archivum Rakocianum* (Had- és Belügy I—X. és Diplomácia I—III.) Bpest 1873—1889, a kurucok forrásainak kiadása, *Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem dandárnoka és a felsőmagyarországi hadjáratok (1703 1710.)* I—II. 2. kiad. Bpest 1906., *gróf Eszterházy Antal kurucgenerális tábori könyve (1706—1709.)* Bpest 1901. Összefoglaló munkás *Márki Sándor*, *II. Rákóczi Ferenc* I—III. Bp. 1907—1910 és *Frhr. von Hengelmüller*, *Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarn (1703—1711.)* I. Stuttgart 1913. A felkelés bukása utáni időkről *Szekfü Gyula*, *A száműzött Rákóczi 1715—1735.* Bpest 1913. 369. s köv. lapjain bírálólat *Thaly munkásságáról a száműzetés idejéből.* (A könyv viszontagságos sorsáról *Szekfü Gy. Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* Bpest.)

A nagybirtokok megalakulásáról *Ágoston Péter*, *A magyar világi nagybirtok története* Bpest 1913. A nemzetiségi kérdéstről *Domanovszky Sándor*, *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve* Bpest 1920. A határörvidékről *Schwicker I. H. Geschichte der österreichischen Militärgrenze* Wien 1883. (I. Századok 1884.), *Mária Terézia* korbéli kiépítéséről *Szádeczky Lajos*, *A székely határország szervezése 1762—64-ben* Bpest 1908. A szerbekről *Schwicker I. H. Politische Geschichte der Serben in Ungarn* Bpest 1880., ugyanő a német telepítésekről *Die Deutschen in Ungarn u. Siebenbürgen* Wien 1881., továbbá *Baróti Lajos*, *A bánsági legrégebbi német település története* Temesvár 1892. Az oláhság telepedéséről és a tiszántúli népmozgalmakról *Györffy István*, *A feketekőrös-völgyi magyarság települése* Bpest 1914. (Földr. Közl.), *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyvedfélszáz év óta* Bpest 1915. (Földr. Közl.) és *Nagykúnsági krónika* Karcag 1922.

A királyi hatalom túlsúlyának korát legjobban jellemzi *Grünwald Béla*, *A régi Magyarország* Bpest 1888. Vele szemben *Mocsáry Lajos*, *A régi magyar nemes* Bpest 1889. Az örökösödésről és a pragmática sanctióról: *Fraknoi Vilmos*, *A Habsburg-*

ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-ik évi országgyűlésen Bpest 1922., *Turba Gustav, Die Pragmatische Sanction mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stefanskronen* Wien 1906. és *Csekey István, A magyar trónöröklési jog* Bpest 1917. Az államtanácsról *Hock-Biedermann, Der österreichische Staatsrath* (1760—1848) I—II. Wien 1868—1879. A Habsburgudvarról *Zolger Ivan, Der Hofstaat des Hauses Österreich* Wien 1917.

Mária Terézia uralkodásáról *Arneht Alfred v., Geschichte Maria Theresias* I—IX. Wien 1863—1879. és *Guglia Eugen, Maria Theresia, Ihr Leben und ihre Regierung* I—II. München 1917. A gazdasági viszonyokról *Eckhart Ferenc, A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában* Bpest 1922. A Bánságról *Szentkláray Jenő, Száz év Délmagyarország újabb történetéből* Bpest 1879. II. Józsefről *Marczali Henrik, Magyarország II. József korában* I—III. Bpest 1881—1888., a fontos bécsi anyag felhasználása nélkül, általánosabb *Mitrofanov P., Josef II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit* I—II. Wien 1910. A nemzeti felbuzdulásról *Marczali Henrik, Az 1790/91. évi országgyűlés* I—II. Bpest 1907. *Váczy János, A nemzeti felbuzdulás* (1790.) (Századok 1914.) L. még *Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* Bpest 1888. A francia felvilágosodás hatásáról képet ad *Eckhardt Sándor, Az aradi közművelődési palota francia könyvei* Arad 1917., továbbá *A Contrat social* (Minerva II. évf.) és *Baranyai Zoltán, A francia nyelv és műveltség Magyarországon* Bpest 1920. A magyar „jakobinusokról” *Fraknoi Vilmos, Martinovics és társainak összeesküvése* Bpest 1880. és *Martinovics élete* Bpest 1921. I. Ferencről és kormányrendszeréről *Bibl Viktor, Der Zerfall Österreichs* I. Wien 1922. A rendek reformtörekvéseiről a 19. század elején *Mályusz Elemér, A reformkor nemzedéke* (Századok 1923.) A napoleoni háborúk kora *Wertheimer Ede, Ausztria és Magyarország a 19. század első tizedében* I—II. Bpest 1884.

Berzeviczy Gergely idézett szavai *De commercio et industria Hungariae Leutschoviae* 1797. 64. l. A reformkor politikai története: *Horváth Mihály, Huszonöt év Magyarország történetéből* I—III. 3. kiad. Bpest 1886. Széchenyi programjának legjobb összefoglalása. *Szekti Gyula, Három nemzedék, mely az utolsó száz év történetét, a magyar liberálisizmus korát tárgyalja* 2. kiad. Bpest 1922. Fontosabbak e korról *Friedrich István, gróf Széchenyi István élete* I—II. Bpest 1915. *Gaal Jenő, Gróf Széchenyi István nemzeti politikája* I—II. Bpest 1903—1907. *Grünwald Béla, Az új Magyarország* Bpest 1890. *Beöthy Ákos, A magyar államiság fejlődése, küzdelmei* Bpest I—II. *Springer Anton, Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden* I—II. Leipzig

1863—1865. A társadalmi viszonyokról Mályusz imént idézett cikke. A gazdasági és vámkérdésről Kautz Gyula, *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon*, Pest 1868 és Sieghardt Rudolf, *Zolltrennung und Zollinheit, die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzolllinie*, Wien 1915. (I. cikkemet Századok 1915.) Metternich szerepéről Magyarországgal szemben Wertheimer, *Fürst Metternich und die Staatskonferenz* (Österr. Rundschau 1907.) új adatok Schlitter Hans, *Aus Österreichs Vormärz III. Ungarn* Wien 1920. Széchenyiről a forradalom előtt Kovács Lajos, *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—48*, Budapest 1889.

A forradalomról Horváth Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története I—III.* 2. kiad., Pest 1871—1872. Szabó Ervin, *Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban*, Bécs 1921. Görgey Arthur, *Mein Leben und mein Wirken in Ungarn in den Jahren 1848—49*, Leipzig 1852. Helfert Jos. Alex Frh. v. *Der ungarische Winterfeldzug und die oktroyierte Verfassung. Der 1848 bis März 1849*. Prag 1886. Schlitter Hans, *Versäumte Gelegenheiten. Die oktroyierte Verfassung v. 4. März 1849*, Wien, 1920.

Az abszolútizmusról Rogge Walter, *Österreich von Világos bis zur Gegenwart I—III.*, Leipzig 1872—1873. Friedjung Heinrich, *Österreich von 1848 bis 1860. I—II.*, Stuttgart 1908. Berzeviczy Albert, *Az abszolútizmus kora Magyarországon I.*, Bpest 1922. Károlyi Árpád, *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I—II.*, Budapest 1921—1922. az I. kötet bevezetésében. Szögyény-Marich László *Emlékiratai I—III.*, Budapest 1908—1918. Az emigrációról Kossuth Lajos, *Irataim az emigrációból I—X.*, Bpest 1881—1904. Pompéry Aurél, *Adalékok az emigráció történetéhez* (Századok 1914.).

A kiegyezésről és az előzményekről Wertheimer Ede, *Gróf Andrássy Gyula, I—III.* Stuttgart 1910—13., mely természetesen Andrássy külügyministerségét is telőleli (I. Tisza István, *Magyar Figyelő* 1911., 321. l.). Kónyi Manó, *Deák Ferenc beszédei I—VI.*, 2. kiad., Bpest 1903. Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról: Lusthandl, *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*, Wien 1863. Erre Deák Ferenc, *Adalék a magyar közjoghoz*, Pest 1865. Gróf Andrássy Gyula, *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai I—II.*, Bpest 1901. Ugyanő *Az 1867-iki kiegyezésről*, Bpest 1896. Továbbá Réz Mihály, *Az 1867. évi kiegyezés*, Bpest 1905 és *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya*, Bpest 1910. Eisenmann Louis, *Le compromis austro-hongrois de 1867*, Paris 1901. Steinacker Harald, *Zur Frage der rechtlichen Natur der öst.-ung. Gesamtmonarchie*, Wien 1910. Vele szemben gróf Apponyi

Albert, Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn, Wien 1910 és *Wlassics Gyula, Alkotmányjogunk védelme — Tezner és Turba ellen* (Bpesti Szemle, 1912). *Kalmár A., Az új dualizmus*, Bpest 1909. — Az alkotmánykérdést legujabban történeti alapon tárgyalja *Redlich Joseph, Das österreichische Staats u. Reichsproblem*, Leipzig 1920.

A dualizmus korából *Kertbeny Karl Maria, Ungarns Männer der Zeit, Biographien und Charakteristiken hervorragender Persönlichkeiten*, Leipzig 1872. *Halász Imre, Egy letűnt nemzedék*, Bpest 1911. *Apponyi Albert gróf, Emlékirataim I.*, Bpest 1922. *Szilágyi Dezső beszédei*, kiadja Fayer Gyula I—III., Bpest 1910. *Kossuth Ferenc harminc politikai beszéde*, kiadja Szatmári Mór, Bpest 1906. A pártviszonyokról *Szekfü, Három nemzedéke. A nemzetiségi kérdésről Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota I—II.*, Bpest 1896—1899 és *A román irredentista mozgalmak története*, Bpest 1920. *Scotus Viator* (Seaton) *Racial problems in Hungary*, London 1908. *Absolutismus in Kroatien*, Wien 1909. — A véderő ügyről alkalman volt *Horánszky Lajos* kéziratot munkáját használnom. *Wekerle állampénzügyi működéséről Matlekovits Sándor, Wekerle Sándor emlékezete*, Bpest 1922. (Akad. Emlékb.) A „darabont”-korszakról *Lányi Bertalan, A Fejérváry-kormány*, Bpest 1909 és *Mangold L., Zur Geschichte des Kabinetts Fejérváry*, Leipzig 1909. Az „októberi forradalomról”, előzményeiről és a bolsevizmusról *Andrássy Gyula gróf, Windischgrätz Lajos hg., Garami Ernő, Jászi Oszkár, Böhm Vilmos és Károlyi Mihály gróf emlékiratai* (1921—23.).

A zsidókérdésről *Kovács Alajos, A zsidóság térfoglalása Magyarországon*, Bpest 1922. A Trianon utáni viszonyokról *Buday László, A megcsonkított Magyarország*, Bpest 1921.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

A könyvsorozat, melyet ezen a hagyományos régi címen megindítunk, méltóképen folytatni igyekszik Kazinczy és Széchenyi korának legeredményesebb tudományos vállalkozását mely ezen a címen jelent meg. Tudományos bevezetéseket és összefoglalásokat ad közre a szellemi és a természettudományok egész területéről; a legjobb tudományos szakerők tollából oly munkákat bocsát ki, melyek a legmagasabb tudományos igények szemmel tartása mellett is közérthetőek, egyszerű világos, szabatos és áttekinthetően tagolt előadásban tájékoztatnak minden művelt olvasót a tudomány egyes területein elért eredményekről. A könyvsorozat tekintettel van az egyetemi és főiskolai oktatás szükségleteire s különösen figyelmet fordít az egyetemes tudományosság magyar vonatkozású tanulmányaira. A gyűjtemény egyes kötetei gyors egymásutánban fognak megjelenni.

Eddig megjelent:

- I. *Prinz Gyula*: Európa városai. Alapár 2 50 kor.
- II. *Cholnoky Jenő*: Általános földrajz I. Alapár 5 kor.
- III. *Dékány István*: Bevezetés a társadalom lélektanába. Alapár 3 50 kor.
- IV. *Cholnoky Jenő*: Általános földrajz II. Alapár 8 kor.
- V. *Gaál István*: A föld története. Alapár 5 kor,
- VI. *Eckhart*: Bevezetés a magyar történelembe.
- VII. *Kuncz Ö.*: A jogtudomány alapfogalmai.

Legközelebb megjelenik:

- Rhorer László*: Atomok, molekulák és kristályok.
Imre József: Az orvos etikája.
Németh Gyula: Magyar őstörténet.
Jakubovich Emil: Ö magyar olvasókönyv.
Dávid L.: Bolygai-geometria.
Veress Pál: A valószínűségszámítás.
Bella L.: Magyar archeológia.

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének és kiadóhivatalának címe: **DANUBIA KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG** (Pécs, Munkácsy Mihály-u. 9.)

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtár 2401/1952. sz.

MINERVA

címen megjelenő folyóirat a magyar szellemi élet történetével

foglalkozó filozófiai és történelmi tanulmányokat tartalmaz. Beható vizsgálat alá veszi a magyar politika-, irodalom-, művészet- és tudományosság történetének mindazon jelenségeit, melyekben a világfelfogások küzdelme, eszmék fejlődése megnyilvánul és a magyar történelem e különböző területeit összetartó közös szellemi tényezőket igyekszik minden irányban föltárni. E folyóirat a magyar történettudományok körében érvényt szerez Dilthey történetfilozófiájának, a mindjobban elsőkélyesedő természet-tudományos-positivista és materialista történetfölfogással szembehelyezkedő idealizmusnak.

A folyóirat minden száma kisebb közleményeket és összefoglaló ismertetéseket tartalmaz az újabb magyar és külföldi tudományos irodalom köréből.

Főbizománys: Eggenberger-féle könyvkereskedés, Rényi Károly Budapest, IV., Kecskeméti-utca 3.

A folyóirat 1922. évfolyama egybekötve, kötetalakban is kapható. (Alapár 5 kor.), A Minerva-Társaság tagjainak a tagdíj ellenében jár a folyóirat.

Az 1923. évfolyam alapára 4 korona.

